

805.912082

89415

9.6

การศึกษานันทคดีขนาดสั้นของไทย ช่วงพ.ศ.2417 - 2453 :
ภาพสะท้อนและบทบาทที่มีต่อสังคม

ปริญญานิพนธ์

ของ

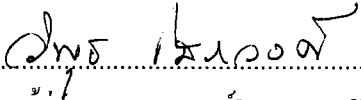
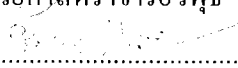
สุมนา ประสิทธิ์พันธ์

9 Dec 2011

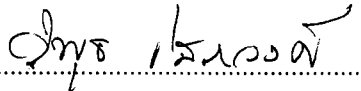
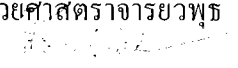
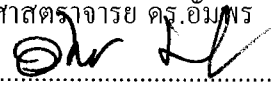
เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
กุมภาพันธ์ 2541

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

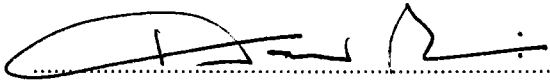
คณะกรรมการควบคุม

 ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพุธ โสภวงศ์)
 กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม)

คณะกรรมการสอบ

 ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพุธ โสภวงศ์)
 กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม)
 กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

 คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)
วันที่ 25 เดือน มิ.ย. พ.ศ. 2541

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาและความกรุณาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิพุธ โสภวงศ์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม กรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ ท่านทั้งสองได้ให้คำปรึกษา แนะนำ เอาใจใส่แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และให้แนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัย จนกระทั่งปริญญานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มอย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งใจขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์อัศรา บุญทิพย์ เป็นอย่างสูงที่ได้กรุณาเป็นกรรมการสอบปากเปล่า และยังให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์มีผลให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณผู้บริหาร และคณะครูโรงเรียนแม่พระฟาติมาทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยเหลือและให้กำลังใจต่อผู้วิจัยตลอดมา

กราบขอบพระคุณบุพการี และญาติพี่น้องทุกคนที่ให้ความรัก ความอบอุ่นใจและเป็นผู้ให้ตลอดมา จนผู้วิจัยมีมานะและกำลังใจในการทำงานวิจัยจนสำเร็จ

และท้ายสุดขอขอบคุณทุก ๆ ท่านที่ไม่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ ึ่งมีช่วยเหลือสนับสนุนในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จเป็นอย่างดี

คุณค่าและประโยชน์ของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบุพการีผู้อุ้มชูเลี้ยงดูจนมีผู้วิจัยในวันนี้ และเหล่าคณาจารย์ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัย จนประสบความสำเร็จในการศึกษา

ตมนา ประสิทธิ์พันธ์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	5
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	5
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	6
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้า	7
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับร่องส้นยุคแรก	7
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม...	8
2 สภาพสังคมไทยในช่วง พ.ศ.2411 - พ.ศ.2453	12
สภาพการเมืองการปกครอง	13
การปกครองส่วนกลาง	18
การปกครองส่วนภูมิภาค	21
การปกครองส่วนท้องถิ่น	22
สภาพเศรษฐกิจ	24
สภาพทางการศึกษา	27
สภาพสังคมและวัฒนธรรม	31
3 วิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบ้านเท็งคิร้อยแก้วของไทย	
ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453	34
ช่วงที่หนึ่ง บ้านเท็งคิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือพิมพ์ครุโณวาท	
(พ.ศ.2417 - พ.ศ.2428)	36

ช่วงที่สอง บ้านเทิงคิริรอยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือวิธานวิเศษและ วิธาน (พ.ศ.2417 - พ.ศ.2442)	39
ช่วงที่สาม บ้านเทิงคิริรอยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ.2443 - พ.ศ.2453)	46
ความแตกต่างของเรื่องช่วงที่หนึ่ง - สอง กับช่วงที่ 3	50
การสะท้อนภาพด้านการเมืองการปกครอง	51
สะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการไทย	51
สะท้อนภาพความประพฤตินิยมของข้าราชการ	55
การสะท้อนภาพด้านเศรษฐกิจ	57
การรั่วไหลของการเก็บภาษี	57
การประกอบอาชีพ	58
ความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ	61
การสะท้อนภาพด้านการศึกษา	62
ปัญหาความไม่เข้าใจเพราะระดับความรู้ต่างกัน	62
การขยายตัวทางการศึกษา	64
การถ่ายทอดความรู้	67
การสะท้อนภาพด้านสังคมและวัฒนธรรม	73
ภาพสะท้อนของวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน	74
ภาพสะท้อนที่แสดงถึงความขัดแย้งทางความคิดระหว่างผู้ที่ซึมซาบ วัฒนธรรมตะวันตกกับผู้ที่ไม่เห็นด้วย	77

4 บทบาทของบัณฑิตวิทยาลัยแก่นักศึกษานักเรียนของไทย	
ช่วง พ.ศ. 2517 - พ.ศ. 2553	82
บทบาทในการบันทึกเหตุการณ์ของสังคม	84
บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคม	89
ความคิดเห็นที่คล้อยตามกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น	90
ความคิดเห็นที่คัดค้านหรือไม่พอใจต่อสภาพใดสภาพหนึ่งของสังคม	92
บทบาทในการให้ข้อคิด	97
บัณฑิตศึกษานักเรียนที่แต่งในช่วง พ.ศ. 2417 - พ.ศ. 2428	98
บัณฑิตศึกษานักเรียนที่แต่งในช่วง พ.ศ. 2428 - พ.ศ. 2442	100
บัณฑิตศึกษานักเรียนที่แต่งในช่วง พ.ศ. 2442 - พ.ศ. 2453	105
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	108
อภิปรายผล	113
ข้อเสนอแนะ	115
บรรณานุกรม	116
ประวัติย่อของผู้วิจัย	120

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	ตารางเปรียบเทียบความแตกต่างท่วงทำนองการเขียนบันทึกคดีร้อยแก้วแนวใหม่
ขนาดสั้นของไทยระหว่างช่วงแรกกับช่วงที่สอง | 44 |
|---|---|----|

รวม
ประวัติ

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณกรรมเป็นผลงานของมนุษย์ที่สร้างสรรค์จากจินตนาการ ความคิด ความรู้สึกผสมผสานกับประสบการณ์ที่แวดล้อมของผู้เขียน แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดนั้นออกมายังผู้อ่าน โดยใช้ภาษาอักษรเป็นสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ตามความถนัดของผู้เขียนแต่ละคน รูปแบบการเขียนวรรณกรรมจึงมีความหลากหลายไปตามจินตนาการของผู้สร้างงาน

วรรณกรรมเป็นผลงานของมนุษย์ที่สร้างสรรค์จากจินตนาการ ความคิด ความรู้สึก ผสมผสานกับประสบการณ์ที่แวดล้อมของผู้เขียน แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดนั้นออกมายังผู้อ่าน โดยใช้ภาษาอักษรเป็นสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ตามความถนัดหรือความคิดสร้างสรรค์ของผู้เขียนแต่ละคน ดังนั้นรูปแบบในการเขียนงานวรรณกรรมของผู้ผลิตงานวรรณกรรมจึงมีความหลากหลาย

บันทึกคติชนศาสตร์ของไทยเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วชนิดหนึ่ง ที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงรูปแบบมาจากนิทานประสมกับแนวความคิดแบบตะวันตก (บุญยงค์ เกศเทศ. 2536 : 97) นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลุ่มนักเรียนไทยที่มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศกลับมาได้นำแบบแผนของวรรณกรรมตะวันตกเผยแพร่ในวรรณกรรมไทย ประกอบกับความเจริญทางการศึกษาและความก้าวหน้าในการพิมพ์ ทำให้มีผู้อ่านงานเขียนร้อยแก้วมากขึ้น สิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันถึงความเปลี่ยนแปลงนี้คือข้อความที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) กล่าวไว้ในคำนำของลัทธิวิชา ฉบับแรกเมื่อเดือนกรกฎาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ.2443) ว่า

...เราเกือบจะกล่าวได้ว่าเวลานี้เรื่องกลอนจักร ๆ วงษ์ ๆ เป็นของที่ไม่ใคร่มีใครเอาใจใส่เท่าใดแล้ว แลตามความเห็นของเรานั้น ถ้าเอาเรื่องมาแต่ง เป็นกลอนเข้าแล้วทำให้หายขบขันเสียโดยมาก และเรื่องที่แต่งเป็นกลอนได้นั้น มักเป็นเรื่องที่แต่งสำหรับอ่านกลอน หาใช่สำหรับอ่านเนื้อเรื่องไม่เพราะเรื่องเหล่านี้พอจับอ่านเข้าก็คาดหน้าได้เสียเกือบหมดแล้วว่ามนุษย์หนุ่ม จะไปฆ่ายักษ์ตาย แล้วได้ลูกสาวยักษ์เป็นเมียคนหนึ่งแล้วไปได้อีกคนหนึ่งแล้วมีลูก ๆ ฆ่ายักษ์ได้ลูกสาวตามพ่อต่อ ๆ กันไป การที่เรากล่าวมาดังนี้ มิใช่จะติเตียนกลอนว่า

เป็นของไม่ดีเมื่อใด เราเองก็ชอบเรื่องกลอนอยู่ แต่ถึงอย่างนั้นก็ดีความจริงยังยืนยันที่อยู่ว่าเวลานี้
ไม่มีใครมีใครเอาใจใส่เรื่องกลอนดังที่กล่าวมานั้นเท่าใดแล้ว...¹

จากข้อความนี้แสดงว่า ช่วงเวลานั้นความสนใจร้อยกรองได้ลดน้อยลง ประกอบกับช่วง
เวลาดังกล่าว ผู้อ่านเริ่มหันมาให้ความสนใจกับร้อยแก้วแนวใหม่ ผลของความนิยมการอ่านร้อยแก้ว
เริ่มมีมากขึ้น เมื่อกิจการในการพิมพ์เจริญขึ้น การประพันธ์ร้อยแก้วเริ่มได้รับความนิยม รูปแบบของ
งานเขียนเริ่มมีลักษณะตามแบบแผนตะวันตกมากขึ้น แต่ยังไม่ใช้คำเรียกร้อยแก้วแนวใหม่นี้ว่า "เรื่อง
สั้น" งานประพันธ์ประเภทร้อยแก้วของคนไทยที่เริ่มมีลักษณะเป็นเรื่องสั้นปรากฏขึ้นใน พ.ศ.2417 เมื่อ
พระเจ้านั่งยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์กับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ออก
หนังสือพิมพ์ชื่อ "ครุโณวาท" มีการเสนอนิทานแนวใหม่ เรียกว่า "เรื่องนิยายนิทานเก่าใหม่" ลักษณะ
ของนิทานมีลักษณะใกล้เคียงกับเรื่องสั้นของตะวันตก เช่นเรื่อง "คนหาปลาทั้ง 4" ที่ เจือ สตะเวทิน
เสนอข้อคิดเห็นให้เรื่องนี้เป็น "รุ่งอรุณแห่งเรื่องสั้นของไทย" โดยให้เหตุผลว่า

...จะอย่างไรก็ดีนิทานเรื่องคนหาปลาทั้ง 4 นี้เริ่มฉายให้เห็นเค้าแล้วว่า ท่านผู้ประพันธ์ มุ่งจะ
เขียนให้เป็นเรื่องสั้น (สมัยโน้นเรียก นิทานบ้าง นิทานกระต๊อบบ้าง) เพราะข้อคิด (Theme)
ของเรื่องมุ่งแสดง "ความโง่" ของคนเพียงอย่างเดียว ทั้งเป็นเรื่องของคนธรรมดาที่มีอยู่จริง
(Realism) โดยแท้ จึงน่าจะให้เกิดอิทธิพลในวงวรรณกรรมไทยว่า เรื่องนี้คือรุ่งอรุณ แห่งเรื่องสั้น
ของไทยทีเดียว แม้ท่านจะเรียกนิทานก็มีลักษณะเป็น Short - Story ตามหลักของวรรณคดี
สากล...²

ในเรื่อง "คนหาปลาทั้ง 4" มิได้เปลี่ยนแปลงแต่เพียงรูปแบบการเขียนเท่านั้น แต่ยังมิกลวิธี
ของการนำเรื่องสมจริง ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของเรื่องสั้นไทยในยุคปัจจุบันมาผสมผสานงานเขียน
ที่เกิดในช่วงนี้จึงนับเป็นงานเขียนร้อยแก้วแนวใหม่ รูปแบบการเขียนที่มีลักษณะตามแบบตะวันตก

¹สุพรรณิ วราทร. ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย. 2519. หน้า 38 (อ้างอิงจากคำนำ
ใน ลัทธิวิทยา ร.ศ.119 หน้า 1 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี)

²เจือ สตะเวทิน. ภาษาไทยอุดมศึกษา(เล่ม 1). 2517. หน้า 5.

ปรากฏชัดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังที่สุพรรณิ วราทร สรุป
ลักษณะงานเขียนในช่วงเวลานั้น ว่า

...ทำนองแต่ง เปลี่ยนจากการใช้พรรณนาโวหาร ซึ่งมีลักษณะไม่สมจริงเป็นการบรรยายตัวละครและฉากอย่างสมจริง แต่งบทเจรจาให้เหมือนกับที่เป็นอยู่ในชีวิตจริง
วิธีเสนอเรื่อง นิทานและนิยายที่แต่งกันแต่เดิม ผู้ประพันธ์ใช้วิธีบรรยายเรื่องแต่เพียงผู้เดียวโดยตลอด แต่เรื่องอ่านเล่นในยุคใหม่นี้มีบทบาทของผู้ประพันธ์สลับกับบทเจรจาของ ตัวละครวิธีเสนอเรื่องเช่นนี้ทำให้เกิดความสนุกสนานและชวนอ่านยิ่งขึ้น
การสร้างโครงเรื่อง เรื่องอ่านเล่นยุคนี้ชวนให้ติดตามยิ่งกว่านิทานกล่าวคือมีเงื่อนไขชวนให้ผู้อ่านสงสัยว่า เรื่องจะดำเนินต่อไปอย่างไร ส่วนในนิทานนั้นผู้อ่านสามารถเดาเหตุการณ์ในเรื่องได้โดยตลอด จากการอ่านเพียงบางตอน เพราะมีโครงเรื่องง่ายและซ้ำ ๆ กัน แต่อย่างไรก็ตามเรื่องอ่านเล่นยุคนี้ ก็ยังดำเนินเรื่องไปตามลำดับไม่ย้อนย้อน
แนวคิด ตัวละครและเนื้อเรื่องในเรื่องอ่านเล่นยุคใหม่ เป็นสื่อแสดงแนวความคิด หรือทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ประพันธ์ มิใช่เพื่อสั่งสอนหรือแสดงคติธรรมแต่เพียงอย่างเดียวเช่นในนิทาน แนวความคิดของผู้ประพันธ์มักสะท้อนภาพสังคม และเหตุการณ์ในยุค
นั้น ๆ ด้วย...¹

จากข้อความข้างต้น จะทำให้ทราบว่ารูปแบบทางวรรณกรรมได้เปลี่ยนไป มีลักษณะตามแบบของตะวันตกมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านแนวคิดของผู้เขียนมีการสะท้อนภาพของสังคมสอดแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรม จากการศึกษาบันทึกคตินาถสันของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ทำให้ผู้วิจัยเห็นลักษณะทางสังคมที่ปรากฏในบันทึกคตินาถสันยุคแรก จึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง เพราะบันทึกคตินาถสันช่วงนี้ได้เริ่มนำความจริงทั้งทางด้านฉาก หรือเหตุการณ์ทางการเมืองขณะนั้นมาเป็นส่วนหนึ่งของเรื่อง เช่นเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" มีการกล่าวพาดพิงถึงบุคคลสำคัญ คือเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงบิดาเจ้าจอมมรกดในรัชกาลที่ 5 จนเป็นสาเหตุให้ผู้ที่ถูกกล่าวพาดพิงนำเรื่องกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงพิจารณาโทษ

¹สุพรรณิ วราทร. ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย. 2519. หน้า 45 - 46.

ผู้เขียน ปฏิบัติการความรุนแรงของผู้อ่านที่เกิดขึ้นภายหลังจากการอ่านงานเขียนดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นว่าบันเทิงคดีขนาดสั้นเหล่านี้ได้บันทึกเรื่องราวบางส่วน of สังคมไว้ โดยผู้เขียนอาจจะตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของวรรณกรรมที่มีต่อสังคม หรือสังคมมีอิทธิพลต่อการสร้างวรรณกรรม ดังคำที่กล่าวว่า

...วรรณกรรมหรือวรรณคดีย่อมสัมพันธ์กับสังคมอย่างลึกซึ้ง เพราะสังคมเป็นแหล่งกำเนิดของวรรณกรรม และวรรณกรรมเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่สะท้อนภาพของสังคม ผู้สร้างวรรณกรรมอยู่ในสังคมใด ก็จะนำสภาพของสังคมนั้นบันทึกไว้ในวรรณกรรมจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม จะโดยสำนึกหรือไร้สำนึกก็ตามที่...¹

ภาพของสังคมไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมแต่ละยุคแต่ละสมัย จึงทำให้วรรณกรรมแต่ละยุคเปรียบเทียบ กระเจกเงาที่สะท้อนภาพของสังคม ลักษณะดังกล่าวยังทำให้บทบาทของวรรณกรรมมีนอกเหนือไปจากการสร้างความบันเทิงเริงรมย์ นั่นคือ วรรณกรรมยังมีบทบาทอื่นอีกเช่น การนำเสนอปัญหาตามที่ผู้เขียนพบเห็น หรือต้องการใช้เป็นเครื่องมือในการเสนอความคิดเห็น เพื่อต้องการให้สังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามที่ตนต้องการ ดังที่ บรรจง บรรเจิดศิลป์ กล่าวว่า

...การเขียนหนังสือเป็นการแสดงบทบาททางสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งนักเขียนมีความตั้งใจที่จะสื่อสารกับคนอื่น ๆ และมีความมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงโลกไปสู่สิ่งที่ดีกว่าเดิม ดังนั้นวรรณกรรมคือผลของท่าทีต่อโลกของนักเขียน นักเขียนจึงต้องเป็นกระเจกที่แท้จริงให้แก่สังคม โดยสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้ง และปัญหาที่มีอยู่ในสังคม ทั้งนี้ นักเขียนต้องเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดเรื่องราว และแสดงทัศนะอย่างมีจิตสำนึก...²

¹ จำเริญ แสงดวงแข. วิเคราะห์วรรณกรรมของจิตร ภูมิศักดิ์. 2520. หน้า 1.

² บรรจง บรรเจิดศิลป์. วาทวนทางปกกา. 2527. หน้า 81-85.

การที่บทบาทของวรรณกรรมจะส่งผลต่อสังคมหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับแนวคิดของผู้เขียนว่า ต้องการสรรค์สร้างวรรณกรรมนั้นขึ้นมาด้วยจุดมุ่งหมายใด เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษางานเขียนร้อยแก้วแนวใหม่ของไทยในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ได้พบวาทะถ้อยคำที่กล่าวถึงการสะท้อนภาพของสังคมในยุคนั้น หลายประการทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษาและสังคมทั่วไป จึงมีความสนใจที่จะศึกษางานเขียนร้อยแก้วแนวใหม่ หรืองานบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยในยุคแรก (พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453) โดยจะวิเคราะห์ด้านภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้นและบทบาทของบันเทิงคดีที่มีต่อสังคม

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. วิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยยุคแรก (พ.ศ. 2417 - พ.ศ.2453) ด้านการเมืองการปกครอง การศึกษา เศรษฐกิจ ศาสนาและวัฒนธรรม
2. วิเคราะห์บทบาทของบันเทิงคดีขนาดสั้นที่มีต่อสังคม

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษารื่องบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยในยุคแรก คือช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 และทำให้ตระหนักในคุณค่าของบันเทิงคดีขนาดสั้นยุคแรกของไทย ทางด้านภาพสะท้อนของสังคม และบทบาทของบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยที่มีต่อสังคม

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะศึกษาจากหนังสือ "ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ.2417 - พ.ศ. 2453" ซึ่งเป็นเอกสารที่ทางสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ได้รวบรวมไว้จำนวน 40 เรื่อง การอ้างอิงข้อมูลจากวรรณกรรมจะยึดตามการเขียนที่ปรากฏในหนังสือดังกล่าว

นิยามศัพท์เฉพาะ

ภาพสะท้อน หมายถึง เรื่องราวต่างๆ ของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้น ซึ่งเป็นส่วนประกอบของเรื่องหรือบางครั้งก็ส่งผลต่อการดำเนินเรื่อง เช่น ฉาก ตัวละคร โครงเรื่อง เป็นต้น ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม หรือด้านใดด้านหนึ่ง

บทบาท หมายถึง หน้าที่ของบันเทิงคดีขนาดสั้นที่นอกเหนือไปจากการให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน เช่น การบันทึกเหตุการณ์ทางสังคม การวิพากษ์วิจารณ์สังคม การชี้แนะแนวทางการแก้ปัญหาของสังคม เป็นต้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Reserch) โดยดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาบันเทิงคดีขนาดสั้นไทยยุคแรกอย่างละเอียด จากหนังสือร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453
2. ค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ และ เอกสารที่เกี่ยวกับด้านสังคม เช่น ตำราทางประวัติศาสตร์ บทความ เพื่อใช้ประกอบและเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้
3. วิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยช่วงพ.ศ.2417 ถึง พ.ศ.2453 ดังนี้
 - 3.1 การสะท้อนภาพด้านการเมืองการปกครอง
 - 3.2 การสะท้อนภาพด้านเศรษฐกิจ
 - 3.3 การสะท้อนภาพด้านศึกษา
 - 3.4 การสะท้อนภาพปัญหาด้านสังคม
4. วิเคราะห์บทบาทของเรื่องสั้นที่มีต่อสังคม
 - 4.1 บทบาทในการบันทึกเรื่องราวของสังคม
 - 4.2 บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคม

4.3 บทบาทในการให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม

5. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องสัณยยุคแรก
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องสัณยยุคแรก

สุदारัตน์ เสรีวัฒน์(2522) ศึกษาวิวัฒนาการเรื่องสั้นตั้งแต่ยุคแรกถึง พ.ศ.2475 พบว่าเรื่องสั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบมาจากตำนานและนิทาน ต่อมาได้พัฒนารูปแบบ จนเป็นเรื่องสั้นตามแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ในการวิเคราะห์ยังทำให้เห็นลักษณะของเรื่องสั้นที่มีพัฒนาการต่างมาจากเรื่องสั้นในยุคแรก ๆ ชัดขึ้นเป็นลำดับ ทั้งในด้านรูปแบบ สำนวนภาษา การดำเนินเรื่องและกลวิธีในการแต่งด้านแก่นเรื่อง โครงเรื่อง ด้านตัวละคร และด้านบรรยากาศวิวัฒนาการของเรื่องสั้นเป็นไปในทางที่ดีขึ้น เมื่อนักประพันธ์มีประสบการณ์กว้างขึ้น และมีความชำนาญมากขึ้น การสร้างแก่นเรื่องจะมุ่งแสดงเรื่องราว หรือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมมากขึ้น โครงเรื่องซับซ้อน ตัวละครสมจริงและมีชีวิตจิตใจ บรรยายและฉากในเรื่องสั้นช่วงหลัง ๆ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกใกล้ชิดเหตุการณ์ และเรื่องราวนั้นๆ มากขึ้น ซึ่งช่วยให้เรื่องนั้นดูสมจริง โดยเฉพาะด้านตัวละคร จะมีลักษณะสมจริงที่เด่นชัดที่สุด

ภิญโญ กองทอง (2528) ได้เขียนบทความเรื่อง "ทางเดินของเรื่องสั้นไทย 2428 - 2528" โดยสรุปไว้ว่า เรื่องสั้นไทยในระยะแรกจะมีตัวละครเป็น พระ หรือเป็นคนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งนี้อาจตีความได้ถึงความคิด "ล้อเลียน" พระ ตามแบบนิทานชาวบ้านของไทยโดยทั่วไป หรืออาจเป็นการแสดงให้เห็นถึง ความผูกพันของสถาบันวัดกับชาวบ้าน ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในสังคมไทย ต่อมาเมื่อหาเกี่ยวกับ ครอบครัว ความรักและมักจบลงแบบสุขนานุกรม ปัจจัยที่ทำให้แบ่งแยกนิทานออกจากเรื่องสั้นได้คือ "ความสมจริง" หรือการแสดงสิ่งที่ป็นจริงในยุคสมัยนั้น ๆ การแสดงออกถึงสิ่งที่ป็นจริงนี้เริ่มปรากฏมาจาก เรื่อง "พระเปื้อนให้ทานธรรม"

สวน ปลายสือ (2532) เขียนบทความเรื่อง "โฉมหน้าใหม่ของเรื่องสั้นไทย" ไว้ว่า วิวัฒนาการเรื่องสั้นไทยมีมาตามลำดับ คือเริ่มจากการเขียนง่าย ๆ แอบอิงเรื่องเล่าหรือร้อยแก้วที่ไม่มีบทสนทนาในเรื่องหมายอัญประกาศมาสู่รูปแบบที่มีอัญประกาศ ด้านเนื้อหาแต่ละช่วงจะพบว่ามีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เริ่มแรกเรื่องสั้นไทยเปิดฉากด้วยยุคสมัยของการเขียนเรื่องจริง ซึ่งก่อปัญหาทางการเมืองอันยาวนานตั้งแต่เรื่องสั้นเรื่องแรก "นายจิตรกับนายใจสนทนากัน" ของ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เรื่องสั้นบางเรื่องได้บรรยายถึงปัญหาและเหตุการณ์ความรักของคนต่างชนชั้น บางเรื่องทำให้เป็นสาเหตุของการทะเลาะวิวาทกันจนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ต้องเข้ามาไกล่เกลี่ย การปรากฏโฉมหน้าใหม่ของเนื้อหาเรื่องสั้นแต่ละช่วงจะทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในการสร้างสรรค์งานของนักเขียนอย่างเด่นชัด

พิทยา ว่องกุล (2533) ได้กล่าวถึง พัฒนาการเรื่องสั้นไทย ว่า เกิดขึ้นหลังจากหมอบรัดเลย์ออก "หนังสือจดหมายเหตุ (Bangkok Recorder)" ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ภาษาไทยฉบับแรก ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าในเวลาต่อมาจะมีหนังสือที่เสนอข่าวสาร คติ ทัศนะ และความรู้เพิ่มเติมทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษอีกหลายฉบับ แต่ปรากฏว่ายังไม่มี การตีพิมพ์เรื่องสั้นขึ้นเลยในรัชกาลที่ 4 หนังสือพิมพ์ไทยยุคบุกเบิก เป็นต้นเค้าสำคัญในการพัฒนาและให้กำเนิดเรื่องสั้นไทยจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงปรากฏเรื่องสั้นไทย ขึ้นมาอย่างเด่นชัด

จากการศึกษาของผู้รู้หลายท่าน สรุปได้ว่า บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยมีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นเริ่มมาจากนิทาน ต่อมาเมื่ออิทธิพลการเขียนแบบตะวันตกเข้ามา ทำให้บันเทิงคดี ร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยมีรูปแบบเป็นเรื่องสั้นมากขึ้น จะเห็นได้จากลักษณะการสร้างตัวละครหรือบทสนทนามีความสมจริงมากขึ้น นอกจากความสมจริงของรูปแบบการเขียนแล้ว ผู้เขียนยังได้บันทึกภาพเหตุการณ์จริงเข้ามาเป็นองค์ประกอบของเรื่อง จึงทำให้บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยมีคุณค่าทางสังคมด้วย

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม

ในการศึกษาภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม ได้มีผู้ศึกษาในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้
ชลธิรา กลัดอยู่ รวบรวมงานเขียนซึ่งเป็นร้อยกรอง 12 บทกลอนเปล่า 6 บทเรื่องสั้น 10 เรื่อง บทละครร้อยแก้ว 2 เรื่อง บทละครร้อยกรอง 1 เรื่อง บทความแสดงข้อมูลและทัศนะ 10 บทความในหนังสือ "ส่องไทย" งานเขียนที่รวบรวม สามในสี่เป็นงานเขียนหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516

ผู้รวบรวมมีจุดประสงค์ที่จะให้ผู้อ่านมองเห็นความจริงของสังคมจากวรรณกรรมและยังได้แสดงทัศนะในเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม อันเนื่องจากผู้แต่งแต่ละคนต่างก็เป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคม ภาษาคิด ประสบการณ์ สภาพและความสัมพันธ์ทางสังคม หรือ "ข่ายล้อมของสังคม" ติดตามเขาไปทุกหนทุกแห่งและอาจเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งกระทบบุคลิกและทัศนภาพของเขาโดยตรงและโดยอ้อม พันธกิจขั้นพื้นฐานของวรรณกรรมในฐานะที่เป็นผลิตผลทางสังคม ก็คือ สนองอารมณ์ส่วนตัวและสะท้อนภาพโดยไม่เจตนา ส่วนในขั้นหลักการวรรณกรรมน่าจะมีหน้าที่เสนอภาพสังคมโดยเจตนา นอกจากนี้ยังแบ่งงานเขียนที่รวบรวมมาไว้เป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหาและแนวความคิดของวรรณกรรมนั้น ๆ ผู้รวบรวมได้แสดงทัศนะทางสังคมเป็นการเกริ่นนำไว้ทุกหมวด

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (2522 : 78-87) อธิบายถึง ความสัมพันธ์ของงานเขียนที่สัมพันธ์กับสังคมว่า ในขั้นแรกของการเป็นนักเขียน นักเขียนจะเลือกเป็นกระบอกเสียงให้แก่สังคมของชนชั้นใด ก็จะเขียนงานออกมาตามสภาพที่ตนเห็น นักเขียนจะต้องเข้าใจความจริงของชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของสังคม การสะท้อนภาพที่มาจากความรู้สึกนึกคิดและความสำนึกของนักเขียนที่ได้รับจากสิ่งภายนอกจึงมีลักษณะที่ผสมผสานและสะท้อนอย่างมีศิลปะ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวไปตามความจริง ฉะนั้นเมื่อนักเขียนจะผลิตงานวรรณกรรมให้มีคุณค่าแก่สังคมและมวลชนได้ นักเขียนจะต้องมองทะลุเข้าไปถึงวิถีแห่งพัฒนาการของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

บรรจง บรรเจิดศิลป์ (2527 : 81-85, 146-147) แสดงความคิดเห็นว่า การเขียนหนังสือเป็นบทบาททางสังคมอย่างหนึ่ง นักเขียนที่ยิ่งใหญ่จะต้องเป็นกระบอกที่แท้จริงให้แก่สังคมโดยสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งและปัญหาที่มีอยู่ในสังคม ทั้งนี้ นักเขียนจะต้องเป็นทั้งผู้เขียนบรรยายเรื่องและเป็นผู้เสนอความคิดของตนเองอย่างมีจิตสำนึก ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับความรู้สึกนึกคิดแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรม คือการสะท้อนความรู้สึกนึกคิดที่ครอบงำ และคือสิ่งที่แสดงออกซึ่งการทำลายต่อความรู้สึกนึกคิดที่ร่วมสมัย ฉะนั้นงานวรรณกรรมจึงไม่ได้เกิดจากความคล้อยใจที่ไม่มีสาเหตุหรือเป็นผลที่มาจากการใช้จิตวิทยาของนักเขียน แต่วรรณกรรมเป็นรูปการของความสำนึก ความรับรู้ โดยเฉพาะเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับวิสัยมองดูโลกของนักเขียน

✓ ลาวัณย์ สังขพันธ์านนท์ (2529) ได้ศึกษาภาพสะท้อนสังคมไทยจากเรื่องสั้นร่วมสมัย ซึ่งได้รับการคัดเลือกและรวบรวมพิมพ์เผยแพร่โดยกองบรรณาธิการวารสาร "โลกหนังสือ" ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2521-พ.ศ.2524 เพื่อศึกษาภาพสะท้อนสังคมไทยในด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา ศาสนา สภาพชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไปรวมถึงคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ พบว่า การเสนอภาพสะท้อนสังคมจากเรื่องสั้นร่วมสมัยมี 3 ลักษณะคือ สะท้อนภาพสังคมเพียงอย่างเดียว สะท้อนและ

แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์สังคม แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์สังคมและเสนอแนวทางการแก้ปัญหา ซึ่งการสะท้อนภาพสังคมส่วนใหญ่ จะเน้นปัญหาข้อบกพร่อง หรือสภาพที่เลวร้ายในด้านต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่า การที่นักเขียนเสนอภาพเช่นนี้น่าจะมาจากลักษณะธรรมชาติของคนที่มีมักจะมองเห็นข้อบกพร่องมากกว่าข้อดี ขณะเดียวกันก็เป็นกลวิธีของการเสนอเรื่องตามแบบของเรื่องสั้นทั่วไป ที่มีจะเสนอปัญหาเพื่อสร้างความสนใจ สำหรับคุณค่าทางวรรณศิลป์ก็มักพบโครงเรื่องที่ซ้ำซาก การสร้างตัวละครและบทสนทนาขาดความสมจริง ทำให้อ่อนด้อยทางวรรณศิลป์ ทำให้เรื่องสั้นกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ไม่ประสบความสำเร็จในฐานะที่เป็นวรรณกรรม แม้จะมีคุณค่าเชิงสังคมสูง แต่ก็ขาดความสนใจให้ผู้อ่านยอมรับ หรือสะท้อนอารมณ์ในภาพสะท้อนสังคมเหล่านั้นอย่างน่าเสียดายยิ่ง

ไพโรจน์ บุญประกอบ (2526) ได้ศึกษาเรื่องสั้นแนวการเมืองและสังคมในช่วง 14 ตุลาคม 2516 - 6 ตุลาคม 2519 พบว่า เรื่องสั้นยุคนี้ได้สะท้อนภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ค่านิยม และการเมือง ได้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมอย่างแท้จริง ในบางเรื่องมีการเสนอแนวคิดที่จะแก้ไขปัญหาที่มีลักษณะทางรุนแรง เพราะนักเขียนในช่วงนี้ไม่เชื่อว่าการเรียกร้อง โดยสันติวิธี จะได้ผล นอกจากนี้ยังมีแนวความคิดว่าปัญหาต่าง ๆ จะถูกขจัดได้ก็ต่อเมื่อ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและการเมืองเสียใหม่ อาทิเช่น ในเรื่อง "โลกสองหน้า" ได้สรุปไว้ตอนหนึ่งว่า "สภาพชีวิตมนุษย์จะดีขึ้นก็ต่อเมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลง โดยทำลายระบบสังคมคนกินคนนี้ให้หมดสิ้นไปเสียก่อนเท่านั้น" ซึ่งในสภาพสังคมไม่เฉพาะพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อันเป็นพรรคการเมืองนอกกฎหมายเท่านั้นที่มีแนวความคิดในการแก้ปัญหาเช่นนี้ นักวิชาการและบุคคลบางกลุ่มก็มีแนวความคิดและความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมเช่นกัน แต่โดยนัยของกฎหมายทำไม่ได้

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2537) เขียนบทความเรื่อง "เรื่องสั้นแผ่นดินสมเด็จพระปกเกล้าฯ : ภาพรวมและลักษณะเฉพาะบางประการ" ไว้ว่า ความก้าวหน้าและการขยายตัวของเรื่องสั้นไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพื้นฐานมาจากการพัฒนาของเรื่องสั้นในระยะแรก นักเขียนสมัยนี้มีความชัดเจนและประสบการณ์ในการเขียนมากขึ้น จนสามารถผลิตเรื่องสั้นที่มีลักษณะเป็นสากลในด้านรูปแบบ กลวิธีการเขียนและมีความเป็นไทยในด้านเนื้อหาและบรรยากาศ แนวเรื่องส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับความรักและชีวิตครอบครัวมากกว่าแนวเรื่องที่มุ่งสะท้อนหรือวิจารณ์สังคมโดยตรง แต่เรื่องราวและเนื้อหาที่ผู้เขียนนำเสนอก็ได้สะท้อนให้ผู้อ่านเห็นภาพสังคมไทยในช่วง พ.ศ.2468 ถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อย่างชัดเจนในหลายแง่มุมด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ประเด็นปัญหาของเรื่องที่ถูกเขียนมักนำเสนอ คือ การแสดงพฤติกรรมที่ขัดแย้งระหว่างตัวละครในเรื่องอันมีผลกระทบมาจากการปะทะกันระหว่างวิถีคิดและค่านิยม

ระหว่างสังคมเก่ากับสังคมใหม่ ซึ่งรับอิทธิพลมาจากแบบแผนวัฒนธรรมตะวันตก แม้ว่าจะเป็นเพียงปมปัญหาที่ผู้เขียนกำหนดไว้ในเรื่อง แต่เบื้องหลังของความขัดแย้งนั้นก็ถูกกำหนดโดยฉากหลังของสังคมอีกทอดหนึ่ง ภาพรวมของเรื่องสั้นทั้งหมดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายปมปัญหาของเรื่องสั้นไทยว่าเริ่มมีแนวโน้มที่จะพัฒนามากขึ้นทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวการวิเคราะห์เรื่องสั้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการสะท้อนภาพสังคมในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 โดยผ่านทัศนะของนักเขียน ซึ่งในช่วงที่บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยได้เข้ามามีบทบาทในวรรณกรรมนั้น นักเขียนในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ได้แสดงภาพลักษณะของสังคมไว้อย่างชัดเจน สมกับคำที่ว่า "วรรณกรรมเป็นกระจกเงาของสังคม" และยังทำให้เห็นคุณค่าเชิงบทบาทของบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยยุคแรกที่มีต่อสังคมอีกด้วย

สภาพสังคมไทยในช่วง พ.ศ.2411 - พ.ศ.2453

ในการศึกษาภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในงานบันทึกศิรยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วงพ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ให้ชัดเจนขึ้น ควรจะต้องมีการศึกษาสภาพของสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าว ด้วย ซึ่งในช่วงเวลานั้นตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงเกือบทุกด้านของบ้านเมือง ทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษาและสังคม จนเรียกได้ว่าเป็น "การปฏิวัติใหญ่ของชาติ"¹ อันเป็นรากฐานของการปกครองของประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริจะเปลี่ยนแปลง หรือ ปฏิรูปประเทศ เนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีโอกาสเสด็จต่างประเทศ ทำให้พระองค์ทอดพระเนตรประเทศในปกครองของมหาอำนาจตะวันตก ทำให้พระองค์ทรงหันวิตรกภัยจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมชาติตะวันตก ซึ่งมักจะอ้างถึงควมล้ำสมัยไม่เจริญ ประกอบกับ ปัญหาอันเนื่องมาจากความล่าหลังของประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านระเบียบการจัดการปกครองการบริหารประเทศ ความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้น เป็นต้น ดังพระหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ตอนหนึ่งว่า

...ส่วนตัวพ่อยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อม(รัชกาลที่ 4) ทรงประพุดติมาแล้วได้ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย อันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่ารอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่ คือ ทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคต ในขณะที่เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาด แล้วจับเอาแต่ร่างกาย ขึ้นตั้งไว้ในที่สมมุติภคตริยเหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์ อันต้องเป็นกำพร้าในอายุเพียงเท่านั้น

¹ ศิวพร สุนทรวีภาต. "ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยรัชกาลที่ห้า," ใน ประวัติศาสตร์ไทย 2. 2532. หน้า 339.

และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คอจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในและภายนอก หมายถึงทั้งในกรุงเองแลต่างประเทศทั้งโรคร้ายในกาย เบียดเบียนแสนสาหัส...¹

นอกจากปัญหาข้างต้นแล้ว ยังมีปัญหาอันเนื่องมาจากความล้าหลังของประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านระเบียบการจัดการปกครองการบริหารประเทศ ความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นเป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องปฏิรูปเปลี่ยนแปลงระบบระเบียบต่าง ๆ เพื่อให้ประเทศไทยรอดพ้นจากภัยวิบัติ

ในบทนี้จะกล่าวถึง สภาพสังคมไทยรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น โดยแยกเป็นหัวข้อดังนี้

1. สภาพการเมืองการปกครอง
2. สภาพเศรษฐกิจ
3. สภาพการศึกษา
4. สภาพสังคม

1. สภาพการเมืองการปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอัจฉริยภาพ ด้านปกครองอย่างสูงสุด พระองค์ได้เริ่มวางรากฐานระบอบการปกครองแนวใหม่ ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการส่งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 พอมาถึงรัชกาลที่ 5 จึงเป็นช่วงที่กลุ่มนักเรียนนอกเหล่านั้นได้สำเร็จการศึกษาและกลับมารับราชการในประเทศไทย ผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองขณะนั้นจะประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ² คือ

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิชและชัชติยา กรรณสูตร (รวบรวม). "พระบรมราโชวาท ในรัชกาลที่ 5 ฉบับที่ 2," ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองของไทย พ.ศ. 2417 - 2477. 2518. หน้า 130.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช. การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย 2411-2475. 2523. หน้า 2 - 3.

1. กลุ่มสยามหนุ่ม (Young Siam) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำ มีพระเจ้าอนงยาเธอและขุนนางหนุ่ม ๆ (ซึ่งมีเจ้าพระยาภาสกรวงษ์น้องชายของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ร่วมอยู่ด้วย) เป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตกต้องการจะปฏิรูปประเทศให้ทัดเทียมกับอารยประเทศตะวันตก

2. กลุ่มสยามอนุรักษ์นิยม (Conservative Siam) มีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำ ประกอบด้วยขุนนางผู้ใหญ่ที่ต้องการรักษาสภาพเดิมของการปกครองไว้ให้มากที่สุด นานที่สุด จึงไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและรวดเร็ว

3. กลุ่มสยามเก่า (Old Siam) มีกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ (วังหน้า) เป็นผู้นำ กลุ่มนี้เป็นพวกหัวโบราณ ประกอบด้วยขุนนางระดับต่าง ๆ ที่กลัวว่าการเปลี่ยนแปลงจะมีผลกระทบถึงฐานะและตำแหน่งของตนจึงต้องการอยู่แต่ลำพังไม่เกี่ยวข้องกับกลุ่มการเมืองอื่น ๆ และต่อต้านอารยธรรมตะวันตกมากที่สุด

ด้วยเหตุที่ผู้มีอำนาจทางการเมืองและผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศขณะนั้นมีความคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่างกันไปทั้ง 3 กลุ่ม จึงทำให้เป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหนักพระทัยอย่างยิ่งในการปรับปรุงหรือปฏิรูปการปกครอง ด้วยทรงเห็นว่ากลุ่มสยามอนุรักษ์นิยมและกลุ่มสยามเก่าเป็นกลุ่มของข้าราชการชั้นสูง หากมีการกระทบกระเทือนเกิดขึ้นต่อกลุ่มบุคคลดังกล่าว ก็จะมีผลกระทบต่อความสามัคคีและการพัฒนาของประเทศ ด้วยเหตุนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามจะไม่กระทำการใด ๆ ให้เป็นที่กระเทือนใจแก่เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ที่อยู่ในกลุ่มนั้น ๆ และเพื่อจะประนีประนอมความคิดด้านการเมืองให้รวมกลุ่มเข้าด้วยกันจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น 2 สภา ในปี พ.ศ.2417 ดังนี้¹

1. เคาน์ซิลออฟสเตต (Council of State) หรือสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้นในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2417 โดยทรงประกาศตั้งบรรดาข้าราชการซึ่งมีสมาชิกจากราชตระกูล ข้าราชการและผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 - 12 นายขึ้นไป บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาราชการ

¹ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. ประวัติศาสตร์กรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์. 2526. หน้า 118-120.

แผ่นดินจะอยู่ในตำแหน่งนานเท่าที่ทรงพอพระราชหฤทัยโดยสมาชิกทั้งหมดจะต้องทำพิธีสัตยาบันสัตย์สาบานต่อพระพักตร์และถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้วจึงจะได้รับพระราชทานตราตั้ง พระราชประสงค์ที่สำคัญในการทำพิธีนี้เพื่อก่อให้เกิดพันธะทางใจตามคตินิยมแบบเก่า ให้แก่ที่ปรีกษาราชการแผ่นดินทุกท่านที่จะต้องซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่จนเต็มกำลังความสามารถโดยไม่ลำเอียง ไม่เห็นแก่อาภิสินจ้างและรักษาความลับเพื่อให้การปฏิรูปทางการเมืองการปกครองในระยะแรกบรรลุวัตถุประสงค์

การทำงานของสภาที่ปรีกษาราชการแผ่นดินจะมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์ประธาน และให้มีรองประธานสภา 1 คน ทำหน้าที่แทนประธานในกรณีที่ประธานไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้ รองประธานจะอยู่ในตำแหน่งคราวละ 1 ปี เลขาธิการของสภาที่ปรีกษาราชการแผ่นดินเรียกว่า "เสมียนใหญ่" มีผู้ช่วยเรียกว่า "เสมียนผู้ช่วย" ทำหน้าที่ทางด้านหนังสือเอกสาร ออกหนังสือเชิญที่ปรีกษาราชการแผ่นดินมาประชุม โดยจะมีการแจ้งให้สมาชิกทราบล่วงหน้า 24 ชั่วโมง สำนักงานเลขาธิการสภาที่ปรีกษาราชการแผ่นดินอยู่ในพระบรมมหาราชวัง สภานี้มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาและความคิดเห็นต่าง ๆ ถ้าคำปรึกษาหรือความคิดเห็นนั้น ที่ประชุมมีมติเห็นชอบก็จะตราออกเป็นกฎหมายใช้บังคับได้ สภานี้จึงทำหน้าที่เสมือนสภานิติบัญญัติในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีพระราชประสงค์ให้สภานี้เป็นเครื่องยับยั้งพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่ทรงมีอยู่ ถ้าหากการใช้พระราชอำนาจนั้นไม่อยู่ในความยุติธรรม หรืออาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ดังในประกาศว่าด้วยตั้งแกนซัลแลพระราชบัญญัติ เมื่อวันศุกร์ แรม 8 ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช 1236 ตรงกับวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2417 มีข้อความว่า

...ครั้งนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการผลประโยชน์บ้านเมืองสิ่งใดที่จะเกิดขึ้น แลการที่ยังรกร้างมาแต่เดิมนั้น ถ้าจะทรงจัดการแต่พระองค์เดียวก็จะไม่ใคร่สำเร็จไปได้ ถ้ามีผู้ช่วยกันคิดหลายปัญญาแล้ว การซึ่งรกร้างมาแต่เดิมก็จะได้ปลดเปลื้องไปได้ทีละน้อย ๆ ความดีความเจริญ ก็คงจะบังเกิดแก่บ้านเมือง จึงได้ทรงจัดสรรข้าทูลละอองธุลีพระบาทซึ่งมีสติปัญญาโปรดเกล้าฯ ตั้ง ไว้เป็นที่ปรีกษาแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อมีราชการวันใดกำหนดให้มาประชุมพร้อมกันจะเสด็จออกในพระที่นั่งแห่งใดแห่งหนึ่งนั้น ให้ผู้เป็นที่ปรีกษาใหญ่มาประชุมติดกันไปสองวันสามวันก็ได้ เมื่อทรงพระราชดำริการสิ่งใด ซึ่งเป็นราชการที่สำคัญและตั้งเป็นกฎหมาย

แต่เป็นแบบฉบับเป็นธรรมเนียมในแผ่นดินจะพระราชทานคำซึ่งทรงพระราชดำรินั้นให้ที่ปรึกษาทั้งปวงดำริตรองดู การจะเป็นคุณฤาเป็นโทษก็ให้กราบทูลขึ้น ถ้าเห็นว่าสิ่งไรจะเป็นการไม่มีคุณเป็นโทษอย่างไรก็ให้กราบทูลได้...¹

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง กล่าวคือพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้เหล่าบรรดาข้าราชการที่ทรงแต่งตั้งเป็นสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวพระราชดำริหรือกิจกรรมที่พระองค์จะเปลี่ยนแปลงอันจะส่งผลต่อการบริหารประเทศ อย่างไรก็ดีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างต่าง ๆ ในส่วนราชการและการปกครองย่อมเผชิญปัญหาและอุปสรรคนานัปการ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่อาจจะกระทำในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างฉับพลันได้ พระองค์จึงทรงกระทำทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

2. ปรีวิเณันซิล (Privy Council) หรือสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้นเมื่อวันที่ 15 - สิงหาคม พ.ศ.2417 ภายหลังจากที่ตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแล้ว 3 เดือนเศษ จำนวนสมาชิกไม่จำกัดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจะต้องเข้า พิธีสัตยาณูสัตย์สาบานต่อพระพักตร์เช่นเดียวกับสมาชิกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน อายุสมาชิกภาพ เมื่อได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์แล้ว ให้ดำรงตำแหน่งอยู่จนสิ้นแผ่นดิน แล้วอยู่ต่อไปอีก 6 เดือน แต่จะทรงถอดถอนเมื่อไรก็ได้ ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งต่อไป ต้องทำพิธีสัตยาณูสัตย์สาบานและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อพระพักตร์ แล้วจึงรับพระราชทานตราตั้งใหม่ สภานี้จะมีหน้าที่ถวายคำปรึกษาข้อราชการและข้อคิดเห็นต่าง ๆ ที่จะทรงนำเข้าสู่ประชุมสภาเคาน์ซิลออฟสเตท เพื่อพิจารณาและใช้ปฏิบัติราชการต่าง ๆ ที่ตรัสสั่งเป็นพิเศษ จะเห็นว่าสภานี้ทำหน้าที่เหมือนคณะองคมนตรีในปัจจุบัน

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิชและชาติยา กรรณสูต(รวบรวม). "ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ," ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2417 - 2477. 2518. หน้า 17-18.

ต่อมาใน พ.ศ.2428 กลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางในคณะทูตไทยในลอนดอนและปารีส เข้าซื้อกันทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นว่ด้วย การจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ต่อพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใจความสำคัญว่า การปกครองของไทยตกอยู่สภาพ ล้าสมัยมากควร จะให้มีรัฐธรรมนูญการปกครอง ซึ่งพระองค์ได้ทรงชี้แจงว่า ทรงมีพระราชประสงค์ ให้ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอยู่แล้วโดยทรงใช้คำศัพท์เรียกว่า "โพลิติกัลปาดิ" บ้างในบางครั้งก็ทรง ใช้คำว่า "ปาลิเมนต์" แต่เมื่อทรงทดลองทำแล้วไม่ประสบผลสำเร็จเพราะ ประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการปกครองแบบใหม่ ประกอบกับการขาดบุคลากรที่มีความรู้ ความสามารถและมีความสำนึกรับผิดชอบ ดังปรากฏในพระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี ดอนหนึ่งว่า

...จะป่วยการกล่าวไปถึงความคิดที่จะตั้งปาลิเมนต์ขึ้น ในหมู่คนที่ไม่มีความรู้พอที่จะคิด ราชการ และไม่เป็นความต้องการของคนทั้งปวง นอกจากที่อยากจะเอาอย่างประเทศยุโรป เพียงสี่ห้าคนเท่านั้นหรือจะมีโพลิติกัลปาดิ พวกคิดราชการเป็นพวกเป็นเหล่า ซึ่งจะผู้ที่ อยากรเป็นไปไม่เกียยี่สิบสามสิบคน อันจะแบ่งออกเป็นสองพวก ก็คงจะอยู่ในสิบสี่สิบห้าคน ลงมา จะต้องเป็นผู้คิดผู้ทำตลอดพระราชอาณาเขต ที่ไหนจะทำการตลอดไปได้ ถ้าจะจัดตั้ง ให้มีปาลิเมนต์หรือให้เกิดมีโพลิติกัลปาดิขึ้นในเวลาซึ่งบ้านเมืองยังไม่ต้องการดังนี้ ก็จะมีแต่ ข้อทู่เถียงกันจนการอันใดไม่สำเร็จไปได้ เป็นเครื่องถ่วงให้บ้านเมืองมีความเจริญช้า นั้น อย่างเดียว เพราะความที่จริงเท่านั้น เมืองไทยกับเมืองยุโรปกลับตรงกันข้าม ฝ่ายประเทศ ยุโรปนั้นราษฎรมีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงร่ำไป ฝ่ายผู้ปกครองเป็นที่กีดขวางต่อการ เปลี่ยนแปลงนั้น จนมีเหตุการณ์ใหญ่ ๆ ไต่ ๆ เนื่อง ๆ แต่โบราณมา ส่วนเมืองเรา ราษฎร ไม่มีความปรารถนาอยากจะเปลี่ยนแปลงอันใด นอกจากข้อความอันใด ซึ่งมากระทบไม่เป็น ที่ชอบใจตัวเข้าบางคนบางหมู่ ในขณะหนึ่งคราวหนึ่งเท่านั้น ถ้าจัดการเปลี่ยนแปลงอันใด แล้ว ก็มักจะเป็นการเดือดร้อนทุกสิ่งทุกอย่าง ที่สุดจนจะ ต้องรื้อกระท่อมที่กว้างเพียง 6 ศอก 4 ศอก ราคาเพียง 7 บาท 8 บาท เพื่อจะทำถนนหรือคลองหรือสร้างตึก ถึงโดยว่าจะ ได้เงินราคาสมควรแล้ว ยังเป็นการเดือดร้อนบนกันแข็งแะ ค่าที่ต้องรื้อปลูกใหม่ว่าเป็นการ เดือดร้อน เพราะไม่ชอบการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้ลำบาก การที่อยากเปลี่ยนแปลงนั้น กลับเป็นของผู้ปกครองบ้านเมืองอยากเปลี่ยนแปลง เพราะรัฐธรรมนูญประเทศอื่นที่เห็นว่าดี กว่านั้น เมื่อการกลับตรงข้ามดังนี้ จะเอาความคิดแบบอย่างที่ดี ราชการในประเทศยุโรปมาใช้

ในเมืองไทยอย่างไรได้ ถ้าจะตั้งปาลิเมนต์ในเมืองไทย เอาความคิดราษฎรเป็นประมาณในเวลานี้แล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะไม่ได้จัดการอันใดได้สักสิ่งหนึ่งเป็นแน่แท้ ที่เดียว คงจะต้องเถียงกันป่นปี้ไปเท่านั้น...¹

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชธิบายถึงเหตุ ที่ทำให้พระองค์ยังไม่อาจจัดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศไทย ให้เป็นไปตามแบบฉบับของประเทศยุโรปขณะนั้นได้โดยทันที ประกอบกับทรงมีความเข้าใจพระทัยถึงความไม่พร้อมของราษฎรในขณะนั้น ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองจึงทำให้การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินตามแนวพระราชดำริต้องกระทำไปเป็นลำดับขั้น และจะต้องกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้เหมาะสมกับสถานะที่แท้จริงของบ้านเมือง

การปฏิรูประเบียบการบริหารราชการแผ่นดินที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มทำคือ การแบ่งระบบการบริหารประเทศออกเป็นส่วนใหญ่ 3 ส่วน คือ

1. การปกครองส่วนกลาง

ในการปฏิรูปการปกครองส่วนกลางพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาแบบแผนการปกครองของชาติตะวันตก โดยปรับปรุงระบบบริหารราชการให้ขยายกว้างขึ้นจากเดิมที่ใช้ระบบแบบจตุสดมภ์ ซึ่งแบ่งการบริหารออกเป็น 6 ส่วนโดยขึ้นอยู่กับอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่งคือกรมมหาดไทยกับกรมกลาโหม และเสนาบดีจตุสดมภ์อีก 4 ตำแหน่งคือ กรมท่า กรมวัง กรมเมือง และกรมนา ต่อมาได้เพิ่มกรมต่างขึ้นอีก 6 กรมรวมเป็นกรมต่าง ๆ ได้ 12 กรม ดังปรากฏชื่อกรมและหน้าที่อยู่ใน "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ดังนี้

¹ ไซยอนันต์ สมุทวณิชและชาติติยา กรรณสูตร(รวบรวม). "พระบรมราชธิบายว่าด้วยความ - สามัคคี แก่ความในกาลาที่มีในอามแผ่นดิน," ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2417-2477. 2518. หน้า 165-166.

...กรรมมหาดไทย	มีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาว ประเทศราช
กรมกลาโหม	มีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันออก ตะวันตกและเมืองมลายู ประเทศราช
กรมท่า	มีหน้าที่ว่าการต่างประเทศ
กรมวัง	มีหน้าที่ว่าการในพระราชวังและกรมใกล้เคียงที่มีหน้าที่เกี่ยวกับพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน
กรมเมือง	มีหน้าที่ว่าการโปลิศและการบัญชีคน (คือ กรมสุรัสวดี และควบคุมคนไทย)
กรมนา	มีหน้าที่ว่าการเพาะปลูก การค้าขาย การป่าไม้และบ่อแร่
กรมทั้งหกนี้ตั้งตามตำแหน่งเดิม เพียงแต่เปลี่ยนหน้าที่บ้างและตั้งเสนาบดีขึ้นใหม่อีกหกกรม คือ	
กรมพระคลัง	มีหน้าที่ว่าการบรรดาภาษีอากรและเงินที่จะรับจะจ่ายในแผ่นดินทั้งสิ้น
กรมยุติธรรม	มีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับศาลที่จะชำระความรวมกันทั้งแพ่ง อาญานครบาลและอุทธรณ์ทั้งแผ่นดิน
กรมยุทธนาธิการ	มีหน้าที่ตรวจตราจัดการในกรมทหารบก ทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บัญชาการทหารบก ทหารเรือต่างหากอีกตำแหน่งหนึ่ง
กรมธรรมการ	มีหน้าที่บังคับบัญชาการเกี่ยวของในพระสงฆ์ และเป็นผู้บังคับการโรงเรียน และโรงพยาบาลทั่วทั้งพระราชอาณาเขต
กรมโยธาธิการ	มีหน้าที่จะตรวจตราการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลองและการช่างทั่วไป ทั้งการไปรษณีย์และโทรเลขหรือรถไฟ
กรมมรุธาธิการ	มีหน้าที่รักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนด กฎหมายและหนังสือราชการทั้งปวง... ¹

¹ ไซยอนันต์ สมุทวณิชและชาติดิยา กรรณสูต(รวบรวม). "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," แหล่งเดิม, หน้า 121- 122.

ผู้บังคับบัญชากรมต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่า "เสนาบดี" และโปรดฯให้มีการประชุมเสนาบดีพร้อมกันสัปดาห์ละครั้งที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เนื่องจากเสนาบดีแต่ละกรมยังไม่คุ้นเคยเกี่ยวกับระบบงานจึงโปรดฯ ให้จัดการทดลองระเบียบการที่จะจัดใหม่และฝึกหัดผู้ที่จะเป็นเสนาบดีใหม่ขึ้น ใน พ.ศ.2431

ผลจากการทดลองเปลี่ยนระบบราชการทรงพบว่ากรมทั้ง 12 เป็นกรมใหญ่และยังมีส่วนราชการที่สำคัญ ๆ ขึ้นอยู่กับกรมเล็ก ทำให้เกิดความสับสนในการทำงาน จึงทรงจัดการแก้ไขส่วนราชการโดยให้กรมต่าง ๆ ทั้ง 12 กรมมีฐานะเป็นกระทรวง เมื่อ พ.ศ.2435 มีเสนาบดีที่ประจำกระทรวงในครั้งนั้น ดังนี้

...1. กระทรวงมหาดไทย	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
2. กระทรวงกลาโหม	เจ้าพระยาพลเทพ(พุ่ม ศรีไชยยันต์)
3. กระทรวงการต่างประเทศ	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
4. กระทรวงนครบาล	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ์
5. กระทรวงวัง	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
6. กระทรวงพระคลัง	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กรมพระจักรพรรดิพงษ์
7. กระทรวงเกษตราธิการ	พลโท พระยาสุรศักดิ์มนตรี(เจิม แสง-ชูโต)
8. กระทรวงยุทธนาธิการ	พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระ-
ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช
9. กระทรวงยุติธรรม	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
10. กระทรวงธรรมการ	พระยาภาสกรวงศ์(พร บุนนาค)
11. กระทรวงโยธาธิการ	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
12. กระทรวงมรุทธ	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ¹

¹พลตรีบัญชา แก้วเกตุทอง. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2522. หน้า 12 - 13. (อ้างอิงจาก ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 พ.ศ.2435)

อย่างไรก็ดี แม้จะมีการปฏิรูปจากกรมเป็นกระทรวงแล้ว ก็ยังปรากฏว่างานบางอย่างยังซ้ำซ้อน กันอยู่ พระองค์จึงปรับปรุงและกำหนดหน้าที่ของกระทรวงบางกระทรวงใหม่ คือ

1. ลดฐานะกระทรวงยุทธนาธิการเป็นกรม แล้วให้ไปรวมกับกระทรวงกลาโหม
2. ยุบกระทรวงมรุทธาธร โดยให้โอนราชการในหน้าที่ไปขึ้นอยู่ในกรมราชเลขาณูการ ส่วนราชการที่เป็นแผนกในกระทรวงมรุทธาธร ให้เรียกว่า กรมพระอาลักษณ์

ดังนั้นในตอนปลายรัชกาล กระทรวงต่าง ๆ จึงเหลือเพียง 10 กระทรวง ซึ่งนับเป็นรากฐาน ในการบริหารราชการแผ่นดินในรัชกาลต่อมา ผลจากการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปการปกครอง ทำให้เกิดผลดี 3 ประการ ¹ คือ

1. ทำให้ทรงสามารถวางรูปโครงการบริหารส่วนกลางของประเทศอย่างทันสมัย เป็นการลดความซ้ำซ้อนและการล่าช้าที่มีมาแต่เดิมลงได้
2. ทำให้พระองค์สามารถบรรจุบุคคลที่มีความรู้ความคิดที่ทันสมัย ทำให้งานพัฒนาประเทศรุดหน้าได้อย่างรวดเร็ว
3. เป็นพลังสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสและอังกฤษที่กำลังกดขี่ประเทศไทยเข้ามาทั้งในด้านการทหาร และการทูต หลังจากการปฏิรูปแล้วไม่นาน

2. การปกครองส่วนภูมิภาค

การปฏิรูปการบริหารการปกครองส่วนภูมิภาคเกิดขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปฏิรูปการบริหารการปกครองส่วนกลางแล้ว คือใน พ.ศ.2437 มีการปรับปรุงหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยโดยมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่ดูแลหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร ยกเลิกระเบียบการปกครองตามหัวเมืองและประเทศราชต่าง ๆ แบบเดิมมาเป็นมณฑลเทศาภิบาล เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ละมณฑลจะมีข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่ง จะได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลางเป็นผู้ดูแล ในการจัดดำเนินการบริหารงานส่วนภูมิภาคไม่อาจจะกระทำได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากปัญหาด้านการจัดบุคลากรที่จะต้องเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และจะต้องเป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิ มีความรู้ความเข้าใจในระเบียบการปกครองแบบใหม่ รวมทั้งงบประมาณ ในการจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการดำเนินงาน ผู้ที่มีส่วนช่วยให้การปฏิรูปการปกครอง

¹ พลโทคำเนิร เลชะกุล. "การปฏิรูปการปกครอง," ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475. 2525. หน้า 201 - 202.

ส่วนภูมิภาคบรรลุผลสำเร็จ ก็คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ การจัดระเบียบบริหารแบบมณฑลนี้จัดทำขึ้นได้สำเร็จเรียบร้อย ในพ.ศ.2449 สามารถจัดรวมเมืองต่าง ๆ ตั้งขึ้นเป็นมณฑลเทศาภิบาลได้ 19 มณฑล แบ่งเป็นขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย 18 มณฑล และขึ้นอยู่กับกระทรวงนครบาล 1 มณฑล (มณฑลกรุงเทพ)

ผลของการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค ทำให้เกิดผลดีดังนี้

1. ทุกมณฑลจะมีฐานะเท่าเทียมกัน มีระบบบริหารที่ชัดเจนและส่วนกลางยังดูแลได้ทั่วถึง เดิมเจ้าเมืองจะมีอำนาจในการปกครองแบบอิสระ ทำให้มีโอกาสแข็งเมืองหรือกระด้างกระเดื่อง ไม่ยอมขึ้นกับส่วนกลาง เมื่อเปลี่ยนระบบบริหารเป็นมณฑลเทศาภิบาลจะมีข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์เป็นผู้ตรวจตราดูแล ทำให้ปัญหาเหล่านี้ลดลง

2. ส่วนกลางสามารถควบคุมการเก็บภาษีได้อย่างเต็มที่ จากเดิมเจ้าเมืองผู้ปกครองเมืองหรือประเทศราช เป็นผู้ส่งรายได้เข้าส่วนกลาง ทำให้รายได้ที่เข้าส่วนกลางมีโอกาสรั่วไหล หลังการปฏิรูปทำให้ส่วนกลางสามารถเก็บภาษีต่าง ๆ ได้มากกว่าเดิม

3. การปกครองส่วนท้องถิ่น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นคุณประโยชน์ของการปกครองส่วนท้องถิ่น จึงทรงพยายามปรับปรุงแก้ไขวิธีการปกครอง โดยให้ประชาชนได้มีโอกาสบริหารงานปกครองภายในท้องถิ่นของตน เพราะนอกจากจะได้แบ่งเบาภาระหน้าที่ของการบริหารส่วนกลางแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้การปกครองตนเอง อันเป็นรากฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย แต่การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่อาจกระทำอย่างรวดเร็วตามพระราชประสงค์ เพราะประชาชนยังขาดความรู้ของการปกครอง ประกอบกับยังคุ้นเคยกับการบริหารแบบเก่าที่ทุกอย่างจะขึ้นกับพระมหากษัตริย์ ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งกล่าวว่า

...การที่จะปกครองบ้านเมืองเช่นประเทศสยามนี้ ตามอำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือ ประเทศยุโรปก็จะไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ และจะไม่เป็นที่ชอบใจของราษฎรทั่วหน้า ด้วยเหมือนอย่างถ้ามีปาลิเมนต์ จะไม่มีผู้ใดซึ่งสามารถเป็นเมมเบอร์ได้สักก็คน และโดยว่าจะมีเมมเบอร์เหล่านั้น เจริญการได้ก็ไม่เข้าใจในราชการทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้

และการฝึกหัดอันใดแต่เดิมมาเลย ก็คงจะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้ และจะซ้ำ เป็นที่หวาดหวั่นของราษฎรผู้ซึ่งไม่เข้าใจเรื่องราวอันใด เพราะไม่ได้นึกไม่ได้ต้องการเกิดขึ้น ในใจเลย ราษฎรคงจะเชื่อเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็นเมมเบอออฟฟาลิเมนต์ เพราะ ประคิตทุกวันนี้ ราษฎรยอมเชื่อถือพระเจ้าแผ่นดินว่า เป็นผู้อยู่ในยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่ คิดจะทำนุบำรุงราษฎร ให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากันไปเป็นความจริง เพราะ เหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นสมควรว่า ราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินควรจะกำหนดตามแบบ เดิม...¹

ดังนั้นพระราชดำริที่จะให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักปกครองตนเอง จึงต้องกระทำไปทีละขั้น หลังจากที่ได้มีการปฏิรูปการบริหารระบบปกครองของส่วนภูมิภาคแล้ว ใน พ.ศ.2440 โปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 เป็นการให้สิทธิแก่ประชาชนออกเสียงเลือกผู้ใหญ่บ้านขึ้นปกครองหมู่บ้านของตน และผู้ใหญ่บ้านในตำบลหนึ่ง ๆ จะร่วมกันเลือกกำนันเพื่อปกครองตำบล นับเป็นพื้นฐานแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นจุดเริ่มต้นฝึกสอนให้ประชาชนมีความรับผิดชอบในการปกครองของตนเอง

พ.ศ.2448 ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาคร ได้เรียกประชุมกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่ตลาดทำจันในปัจจุบันคือ ท่าฉลอม เพื่อชักชวนประชาชน พ่อค้าในท้องถิ่นร่วมกันปรับปรุงตลาดทำจันให้สะอาด และพัฒนาท้องถิ่นของตนให้มีความเจริญ การรวมตัวของประชาชนครั้งนั้นทำให้มีการจัดตั้ง คณะกรรมการสุขาภิบาลท่าฉลอมขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย นับว่า การสุขาภิบาลท่าฉลอม เป็นแบบอย่างของการสุขาภิบาล ในปัจจุบัน

พ.ศ.2450 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการสุขาภิบาล ร.ศ.127 โดยแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ สุขาภิบาลเมือง และสุขาภิบาลตำบล

ตามที่ได้กล่าวถึงการปฏิรูปด้านการปกครองตั้งแต่ต้นมาจะเห็นว่า ตลอดเวลา 42 ปีที่ทรงครองราชย์อยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เวลาส่วนหนึ่งไปในการปกป้องมิให้ประเทศไทยต้องตกไปเป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจตะวันตก อีกส่วนหนึ่งทรงใช้ไปในการ

¹ ไซยอนันต์ สมุทวณิชและชัชติยา กรรณสูต(รวบรวม). "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน," ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2417 - 2477. 2518. หน้า 124.

ปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินจากระบบเก่าแก่ที่ใช้อยู่มาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นระบบที่ล้าสมัย จนไม่อาจจะทรงให้พัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าทันกับนานาประเทศเพื่อนบ้านได้ พระองค์ทรงจึงมีพระราชดำริที่จะทำระบบการบริหารประเทศใหม่ โดยทรงคิดแปลงจากระบบที่กำลังใช้อยู่ในประเทศที่เจริญแล้วในโลกตะวันตกทั้งนี้จะต้องให้มีการผสมผสานเข้ากับประเพณีและความเชื่อของชนชาวไทยส่วนมาก และมีความเหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศไทยในขณะนั้น ด้วยเหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการเมืองการปกครองมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศขณะนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลด้านการเมืองการปกครองอย่างละเอียด เพื่อนำข้อมูลที่ได้นำไปศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนการเมืองการปกครองที่ปรากฏในบันทึกคึกคึกขนาดสั้นของไทย ในช่วงเวลา พ.ศ.2517 - พ.ศ.2453 ในบทต่อไป

2. สภาพทางเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจของประเทศไทยก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ.2398 เป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ แต่ละครอบครัวจะผลิตของจำเป็นในการดำรงชีพทุกอย่างเอง การค้าภายในประเทศอยู่ในขอบเขตจำกัดและเป็นไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนสิ่งของกับสิ่งของ จนกระทั่งได้เข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศตั้งแต่ปีพ.ศ.2398 เป็นต้นไป จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ¹

ครั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงประสบปัญหาทางด้านการคลังหลายประการ เช่น การลดลงของเงินพระคลังข้างที่และเงินภาษีอากรเกือบทุกชนิด ตัวเลขที่แสดงจำนวนเงินกับตัวเงินไม่ตรงกัน นอกจากนั้นยังมีปัญหาเกี่ยวกับระบบการทำงานที่สับสนในหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในด้านการคลังของประเทศ กระจัดกระจายและขาดประสิทธิภาพ เงินของรัฐตกค้างอยู่ตามเจ้าภาษีอากรและเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ของรัฐเป็นจำนวนมาก ทำให้รายได้เข้ารัฐน้อยไม่พอใช้จ่าย ดังนั้นจึงทรงปฏิรูประบบการคลังเสียใหม่ ตามลำดับดังนี้²

¹ ภารดี มหาจันทร์. รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ(พ.ศ.2394-2475). 2527. หน้า 95.

² ภูมิชัย มูลศิลป์. "การปฏิรูปทางเศรษฐกิจและการคลัง," ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475. 2525. หน้า 285 - 290.

พ.ศ.2416 โปรดให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ตราพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อรวบรวมเงินที่ได้จากภาษีอากรด้านต่าง ๆ ให้มาเข้าสู่พระคลังอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย โดยทรงออกประกาศให้กรมต่าง ๆ เมื่อเก็บภาษีได้ให้นำไปใช้แต่ให้ส่งมาโดยตรงที่หอรัษฎากรพิพัฒน์ ทำให้เงินรายได้ทั้งหมดมา รวมกันที่เดียวกัน และยังทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจควบคุมการเงินอย่างเต็มที่

พ.ศ.2418 โปรดให้ตราพระราชบัญญัติสำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติว่าการกรมต่าง ๆ ที่จะเบิกและส่งเงินต่อพระคลังสินค้า และให้อำนาจแก่อธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติเป็นฝ่ายเร่งรัดกรมต่าง ๆ ที่อยู่ในสังกัดส่งเงินที่ยังค้างชำระให้ครบภายใน 15 วัน และจะต้องทำงบประมาณรายได้-รายจ่ายของแผ่นดิน

พ.ศ.2433 ยกกรมพระคลังมหาสมบัติเป็นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำงบประมาณขึ้น เพื่อเป็นหลักในการจัดสรรเงินให้แก่กระทรวงต่าง ๆ ให้เป็นสัดส่วน

จากการปรับปรุงการจัดเก็บภาษีทำให้เงินรายได้ยืดยุ่นตัวมากขึ้น สามารถนำเงินที่เหลือสะสมในแต่ละปีไปใช้จ่ายในทางสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ซึ่งเป็นการวางรากฐานในการพัฒนาประเทศต่อไป

พ.ศ.2441 ได้มีการแยกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ออกจากทรัพย์สินของประเทศ แล้วมอบให้พระคลังข้างที่เป็นฝ่ายบริหารพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์

✕ พ.ศ.2442 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนมาตราเงินใหม่ โดยสร้างหน่วยเงิน "สตางค์" ขึ้นใช้ทำให้ตลาดการเงินได้รับความสะดวกขึ้น

พ.ศ.2444 สามารถจัดพิมพ์งบประมาณรายรับรายจ่ายแผ่นดินขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวโลกถึงฐานะการคลังอันเป็นระเบียบ

พ.ศ.2445 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธนบัตร ร.ศ.121 และ จัดตั้งกรมธนบัตรขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการออกธนบัตร

พ.ศ.2451 ประกาศใช้พระราชบัญญัติมาตรฐานทองคำ ซึ่งส่งผลให้เสถียรภาพและฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศไทยขณะนั้นดีขึ้นในสายตาของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะกับประเทศต่างๆ ที่ใช้มาตรฐานทองคำเช่นเดียวกัน ย่อมมีความมั่นใจและกล้าที่จะเข้ามาลงทุนในประเทศไทยเพราะการลงทุนทางการค้า และเศรษฐกิจในประเทศที่มีมาตรฐานเงินตราแบบเดียวกัน อัตราการเสี่ยงต่อการขึ้นลงของการแลกเปลี่ยนตราที่ย่อมจะน้อย ดังนั้นการปรับปรุงมาตรฐานเงินตรา จึงถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมการลงทุนและการค้าระหว่างประเทศให้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น

เมื่อการค้าขายตัวไปอย่างกว้างขวาง มีผลทำให้มีการแลกเปลี่ยนเงินตราเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัวและเกิดความจำเป็นที่จะต้องอาศัยกิจการธนาคารมากกว่าเดิม ในสมัยนั้นมีธนาคารต่างประเทศซึ่งมีสาขาอยู่ในประเทศไทย 3 แห่ง คือ¹

1. ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้
2. ธนาคารชาเตอร์แห่งอินเดีย ออสเตรเลียและจีน
3. ธนาคารแห่งอินโดจีน

พ.ศ.2447 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรราชหฤทัย ทรงดำริที่จะตั้งธนาคารของคนไทยขึ้นเพื่อช่วยสนับสนุนกิจการค้า และเศรษฐกิจของไทยให้รู้ด้นหน้าทัดเทียมกับนานาประเทศ แต่เนื่องจากกิจการธนาคารเป็นของใหม่ของคนไทย พระองค์ทรงเกรงว่าจะไม่เป็นที่นิยมของประชาชนไทยนัก จึงทรงดัดแปลงตั้งเป็นบุคคัลลีย์(Book Club) และทดลองดำเนินกิจการจนได้รับความเชื่อถือจากประชาชนเป็นอย่างดี ในปี พ.ศ.2448 เปลี่ยน "บุคคัลลีย์" เป็น "แบงค์สยามกัมมาจล(Siam Commercial Co.)" ต่อมาธนาคารนี้เปลี่ยนชื่อเป็น "ธนาคารไทยพาณิชย์จำกัด" และดำเนินกิจการมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้²

✕ จะเห็นได้ว่า การปฏิรูประบบเศรษฐกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการรวบรวมรายได้และจัดระเบียบการรับและการใช้จ่ายเงินอย่างมีระบบมีแบบแผนที่รัดกุม ซึ่งเริ่มจากการปรับปรุงระบบต่างๆ ในการจัดเก็บภาษี จนทำให้ฐานการคลังมีความมั่นคงขึ้น ส่งผลให้มีการนำรายได้มาปรับปรุงประเทศในด้านต่างๆ มีการเริ่มสร้างสิ่งใหม่ๆ ทางด้านสาธารณูปโภค และการคมนาคมสื่อสารที่อำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนหลายประการ เช่น การไฟฟ้า การประปา การสร้างทางรถไฟ เป็นต้น ดังนั้นการปฏิรูประบบเศรษฐกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคแห่งการวางพื้นฐานแรกที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยมาสู่ระบบการเงินและการคลังที่ทันสมัยในปัจจุบัน³

¹ ภารดี มหาขันธ์. แหล่งเดิม. หน้า 101.

² แหล่งเดิม.

³ วุฒิชัย มูลศิลป์. แหล่งเดิม. หน้า 290.

3. สภาพทางการศึกษา

การศึกษาของไทยก่อนมีการปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการศึกษาที่ไม่มีระบบที่แน่นอน ไม่มีหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาโดยตรง สถานที่ที่ให้การศึกษาแก่เด็กคือครอบครัวและวัด ความรู้ที่ได้จากครอบครัวเป็นความรู้ทางด้านการประกอบอาชีพ ส่วนวัดจะให้ความรู้ด้านการอ่าน การเขียนและการคำนวณ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความรู้ของพระที่สอนประจำแต่ละวัดด้วย และด้วยเหตุที่พระเป็นผู้สอนนี้เองจึงทำให้เด็กผู้ชายมีโอกาสเรียนความรู้ทางหนังสือมากกว่าเด็กผู้หญิง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัติ พระองค์ได้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ เพราะประเทศไทยขณะนั้นกำลังต้องการผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะเข้ามาช่วยพัฒนาระบบราชการให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศทางแถบตะวันตก ซึ่งมีอำนาจมากในขณะนั้น ความต้องการกำลังคนที่รู้หนังสือเป็นผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญต่อระบบการศึกษาของไทย ดังนั้นการปฏิรูปการศึกษาจึงได้เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ.2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยสถาปนาสถาบันการศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า "โรงเรียนหลวงภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร"¹ ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง¹ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อฝึกหัดกุลบุตรของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นสูงที่ถวายตัวเพื่อรับราชการ นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา ที่แตกต่างไปจากขอบเขตของวงการศึกษาดำเนินมาตามธรรมเนียมไทยโบราณ เพราะมีสถานที่เล่าเรียนจัดไว้เฉพาะ มีฆราวาสเป็นครูและมาทำการสอนตามเวลาที่กำหนด วิชาที่สอนมีทั้งภาษาไทย ภาษาต่างประเทศและวิชาอื่น ๆ ที่ไม่เคยสอนในโรงเรียนแผนโบราณ และรับนักเรียนไว้เฉพาะเพื่อที่จะฝึกหัดเล่าเรียนให้รู้หนังสือรู้จักคิดเลขและขนบธรรมเนียมราชการ¹

พ.ศ.2415 ทรงตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับพระเจ้าลูกเธอ โดยจ้างครูชาวอังกฤษชื่อนายยอร์ชแปดเตอร์สันเป็นผู้จัดการดูแลหลักสูตรและการสอนและจัดตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษที่พระราชวังสวนนันทอุทยาน ผังธนบุรี เพื่อสอนภาษาอังกฤษให้แก่เจ้านายในพระราชวงศ์ด้วย

¹การดี มหาจันทร์. แหล่งเดิม. หน้า 93.

ทรงมีพระราชดำริว่า การเรียนรู้ภาษาอังกฤษจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการเจรจากับชาวต่างประเทศและผู้แทนของมหาอำนาจตะวันตก¹

สำหรับการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ จัดการตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัด ซึ่งใช้ศาลาวัดเป็นที่เรียน โดยมีพระเป็นครูสอน โดยเริ่มขึ้นครั้งแรกที่ โรงเรียนวัดมหรณพาราม เมื่อ พ.ศ. 2427 ต่อมา มีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น จึงขยายโรงเรียนที่วัดมหรณพาราม ไปตั้งที่วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) และตั้งชื่อว่า โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย²

ดังที่กล่าวมาข้างต้นว่า การจัดการศึกษาในระยะแรกยังไม่มีหน่วยงานใด ที่รับผิดชอบด้านการศึกษาโดยตรง ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2430 จึงมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น มีพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ได้รับมอบเกี่ยวกับการศึกษา การจัดตั้งโรงเรียน รวมทั้งการจัดหนังสือแบบหลวงและการสอบไล่³

ใน พ.ศ. 2433 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงเสนอให้มีการขยายการศึกษาไปยังหัวเมืองต่าง ๆ แต่โครงการนี้ไม่ได้นำออกไปปฏิบัติ เพราะหลังจากที่ได้กราบทูลขึ้นไปเพียงวันเดียว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ไปรับหน้าที่ราชทูตพิเศษที่ประเทศรัสเซียและยุโรป ครั้น กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสด็จกลับจากยุโรป ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปรับตำแหน่งเป็นเสนาบดีประจำกระทรวงมหาดไทย ส่วนงานด้านการศึกษา ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ดำรงตำแหน่งแทน

ในปี พ.ศ. 2435 กรมศึกษาธิการได้รับการยกฐานะขึ้นเป็น "กระทรวงธรรมการ" มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีประจำกระทรวงธรรมการ หลังจากที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เข้ารับตำแหน่งได้ไม่นาน ท่านได้เสนอให้มีการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาทั่วประเทศ และให้ขยาย

¹ บัญชา แก้วเกตุทอง. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2522. หน้า 56.

² บัญชา แก้วเกตุทอง. แหล่งเดิม. หน้า 56.

³ วุฒิชัย มูลศิลป์. "การปฏิรูปทางการศึกษา." ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 - รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475. 2525. หน้า 410 - 411.

การศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา แต่เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่ไทยกำลังเผชิญกับการคุกคามประเทศฝรั่งเศส หนักขึ้นเรื่อยๆ สิ่งที่ทำได้นั้นคือ จัดตั้งโรงเรียนหลวงในวัดและตั้งโรงเรียนเชลยศักดิ์ (โรงเรียนราษฎร)¹

การจัดการศึกษาที่ดำเนินการควบคู่ไปกับการจัดตั้งโรงเรียนในระยะแรกคือ การส่งนักเรียน ซึ่งในช่วงแรกเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระญาติวงศ์หรือขุนนางไปศึกษาวิชาการต่าง ๆ ยังต่างประเทศ ด้วยมีพระราชดำริว่า เมื่อนักเรียนเหล่านี้สำเร็จการศึกษากลับมาจะให้เข้ารับราชการแทนชาวต่างประเทศ ที่พระองค์ท่านได้ทรงว่าจ้างให้มาทำราชการในตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ทั้งนี้ นอกจากจะเพื่อสร้างคน มีความรู้ความสามารถแล้ว ยังเป็นการแก้ปัญหาที่ชาวต่างประเทศพยายามขยายอิทธิพลของชาติตนเข้ามา ในระบบราชการไทยด้วย แต่เนื่องจากการศึกษาที่จัดขึ้นภายในประเทศขณะนั้น ไม่สามารถผลิตกำลังคน ที่มีความรู้แบบตะวันตกได้เพียงพอในปี พ.ศ.2439 จึงโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนราชวิทยาลัยขึ้นทั้งนี้ก็เพื่อให้ นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนี้มีความรู้ทางภาษาต่างประเทศและสามารถออกไปศึกษาต่างประเทศได้ทันที²

พ.ศ.2441 มีการจัดแบ่งงานการศึกษาระดับต่างๆ ในวัดหัวเมืองขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย ในปีต่อมา โปรดฯ ให้มีการขยายการศึกษาออกไปยังหัวเมืองและมีพระบรมราชโองการ ตั้งโรงเรียน ขึ้นมูลฐานสามัญ และจัดหลักสูตรทางการศึกษาในโรงเรียนให้มีความเหมาะสมกับความพร้อมทางการ เรียนรู้ของนักเรียน โรงเรียนหัวเมืองเหล่านี้จะให้วัดมีบทบาทในการจัดการเรียนการสอน ส่วนข้าราชการ มหาดไทยตามหัวเมืองจะเป็นผู้ที่คอยช่วยเหลือด้านการเงินและธุรการ³

พ.ศ.2443 โปรดฯ ให้ตั้งทุนเล่าเรียนหลวง"คิงสกูลาชิป" มีการเปิดรับสมัครนักเรียนเพื่อ เข้าสอบแข่งขันไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาเมื่อกลับมาจะได้รับราชการในตำแหน่ง สำคัญตามหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแก้ปัญหการขยายอิทธิพลของชาวต่างประเทศที่ทำงานใน หน่วยงาน ราชการไทย⁴

พ.ศ.2445 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสงฆ์ ซึ่งทำให้พระสงฆ์ทุกระดับชั้นต้องมีหน้าที่บำรุง การศึกษาในวัด และให้มีการแบ่งงานการจัดการศึกษาระหว่างพระสงฆ์กับกรมศึกษาธิการ โดยพระสงฆ์ เป็นผู้ดูแลการศึกษาขั้นต้นซึ่งเป็นการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป ส่วนกรมศึกษาธิการจะดูแล

¹แหล่งเดิม.

²แหล่งเดิม.

รับผิดชอบด้านการจัดการศึกษาชั้นสูงและการศึกษาพิเศษต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ วิชาการฝึกหัดอาจารย์ ศิลปะ กฎหมาย การแพทย์ การช่าง การค้าและการเพาะปลูก อันจะเป็นธุระเกินกว่ากำลังพระสงฆ์

พ.ศ.2448 มีการแบ่งการศึกษาออกเป็นดังนี้

1. ให้กระทรวงมหาดไทยจัดวัดให้เป็นที่พักสอนหนังสือให้หมด และจัดให้เด็กชายหญิงเข้าเรียน
2. กระทรวงนครบาลจะจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ และจะมีพระราชบัญญัติบังคับเด็กอายุ 8 ถึง 14 ปีเข้าเรียน ซึ่งพระราชบัญญัติจะเริ่มใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2454 ทั้งนี้เพราะการดำเนินการศึกษาไม่เสร็จสิ้นในรัชกาลที่ 5
3. กระทรวงธรรมการจะจัดการศึกษาแบบเลี้ยงตัวเองโดยเก็บเงินค่าเล่าเรียน และบังคับให้นักเรียนหาที่เรียนเอง กระทรวงจะจัดให้มีโรงเรียนรัฐบาลระดับประถมเมืองละโรง และระดับมัธยมเมืองละโรง

เมื่อพิจารณาสภาพการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นว่าพระองค์ท่านได้ทรงทำการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปีแห่งการครองราชย์ จนกระทั่งในปีสิ้นสุดรัชกาลของพระองค์ท่าน ทรงจัดการศึกษาอย่างมีระเบียบแบบแผนโดยเริ่มจากการศึกษาในเมืองและค่อยแผ่ขยายการศึกษาไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทรงมีพระราชดำริให้เด็กทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาเท่าเทียมกัน ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

...เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉัน เป็นต้นไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด จะได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกันไม่ว่าเจ้าขุนนาง ว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงบอกได้ว่าการเล่าเรียนในบ้านเมืองเราเดี๋ยวนี้ จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่งซึ่งฉันจะอุตสาหะจัดให้เจริญขึ้นจงได้...¹

จากพระราชดำรัสนี้พอจะเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้ประชาชนทุกคนได้รับความเสมอภาคทางการศึกษาอย่างทั่วหน้ากัน และทรงตระหนักถึงความสำคัญทางการศึกษา ผลของการปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

¹ สอพระมหาราชนักพัฒนา. 2531. หน้า 31.

เจ้าอยู่หัว ได้เป็นแรงผลักดันที่สำคัญประการหนึ่ง ต่อการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยทั้งในระยะเวลา ดังกล่าว และยังเป็นรากฐานสำคัญต่อการจัดการศึกษาในรัชกาลต่อ ๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ ประกาศพระราชบัญญัติภาคบังคับในปี พ.ศ.2464 ดังนั้นจะเห็นว่าแนวพระราชดำริที่ทรงปฏิรูปทางการ ศึกษาในรัชกาลที่ 5 ได้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการศึกษาไทย

4. สภาพสังคมและวัฒนธรรม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักดีว่า การที่จะทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ทางด้านการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจจะสำเร็จได้ยาก ถ้าหากไม่ปรับปรุงโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฐานะของพลเมืองให้เท่าเทียมกันเสียก่อน เพราะความแตกต่างกันในฐานะของ พลเมืองได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อประเทศในหลาย ๆ ด้าน ทั้งเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้นพระองค์ จึงทรงเอาพระทัยใส่ดำเนินการปรับปรุงฐานะของพลเมืองด้วยการดำเนินการ"เลิกทาส" ยกเลิกพันธะ ทางสังคมและเศรษฐกิจตามระบบไพร่

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงตั้งพระทัยมั่นที่จะทรง ยกเลิกประเพณีการมีทาส ทรงเริ่มวางนโยบายที่จะดำเนินการเลิกทาส ในปี พ.ศ.2417 เริ่มจากการ ประกาศให้สำรวจจดทะเบียนและแยกประเภทของทาส ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติพิทักษ์กระเชียรอายุ ลูกทาสไทย" ปลดปล่อยทาสในเรือนเบี้ย ซึ่งนายทาสมิได้เสียเงินซื้อมา กำหนดว่าลูกทาสที่ถูกขาย เป็นทาสที่เกิดในปีมะโรง สัมฤทธิศก พ.ศ.2411 ซึ่งเป็นปีแรกการขึ้นครองราชย์ และปีต่อ ๆ มา เมื่อมี อายุครบ 21 ปี ให้พ้นจากความเป็นทาสมีฐานะเป็นไทย ส่วนทาสที่เกิดก่อนปีมะโรง พ.ศ.2411 ให้อยู่ เป็นทาสตามกฎหมายเดิม สำหรับลูกทาสที่เกิดปีมะโรง พ.ศ.2411 เป็นต้นมา ถ้าต้องการเป็นไทก่อนที่ จะมีอายุครบ 21 ปี ก็สามารถไถ่ถอนตนเองได้¹

ในระหว่างที่ทรงดำเนินการปลดปล่อยทาสอยู่นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดการ ศึกษาตามแบบใหม่ควบคู่กันไป ทั้งนี้เพื่อลูกทาสที่เป็นไท จะได้มีวิชาความรู้สามารถนำไปประกอบ อาชีพเลี้ยงตนเองต่อไปในภายภาคหน้าได้ การเปลี่ยนแปลงที่ทรงทำอย่างมีระเบียบขั้นตอนดังกล่าว

¹ บัญชา แก้วเกตุทอง. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2522. หน้า 94.

ทำให้งานสัมฤทธิ์ผลตามพระราชประสงค์ ทาสค่อย ๆ หดไปจากสังคมไทยทีละน้อย ๆ จนกระทั่งปี พ.ศ.2448 มีพระราชบัญญัติห้ามขายคนเป็นทาสอีกต่อไป ระบบทาสที่มีควบคู่มากับสังคมไทยเป็นเวลานาน ก็ถูกยกเลิกไปโดยสิ้นเชิง

ความสำเร็จในการปลดปล่อยทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ ทรงใช้เวลาดำเนินการโดยต่อเนื่องเป็นเวลาถึง 30 ปีนับแต่ พ.ศ.2411 จนถึง พ.ศ.2448¹ ระบบทาสจึงหมดสิ้นไปจากผืนแผ่นดินไทย ทั้งนี้ด้วยพระปรีชาสามารถอันสูงส่งของพระองค์ท่านที่ทรงวางแผนดำเนินการเป็นขั้น ๆ โดยไม่ให้เจ้าทาสทุกฝ่ายรู้สึกว่เสียผลประโยชน์และได้รับความเดือดร้อนทั้ง ๆ ที่ทรงพระราชประสงค์จะดำเนินการพระราชภารกิจนี้อย่างรวดเร็วก็ตาม ความสำเร็จในการเลิกทาสของพระองค์ทำให้ได้รับความชื่นชมจากนานาประเทศ ที่ทรงสามารถกระทำการโดยไม่เกิดเหตุความยุ่งยากจนถึงขั้นจลาจลเหมือนกับประเทศอื่น ๆ ผลที่ได้จากการเลิกทาสที่มีต่อสังคม นอกจากจะทำให้ราษฎรส่วนใหญ่ที่เป็นโครงสร้างอันสำคัญของสังคม ได้รับอิสระและเสรีอย่างไม่เคยมีมาก่อนแล้ว ยังบังเกิดผลดีสอดคล้องกับสภาพการเมืองการปกครองประเทศที่กำลังพัฒนาไปสู่รูปแบบใหม่ในระหว่างนั้นด้วย

พระราชภารกิจที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อระบบโครงสร้างสังคมไทย คือ การยกเลิกระบบมูลนาย เปลี่ยนแปลงระบบการเรียกคนเข้าสังกัดมูลนายด้วยการจัดระเบียบเกี่ยวกับทหารใหม่ คือ จัดให้มีทหารประจำการหรือทหารอาชีพแทนโดยเริ่มจากปี พ.ศ.2425 มีการตราพระราชบัญญัติทหารออกมาหลายฉบับ มีลักษณะเป็นทหาร "สมัคร" เสียก่อน เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง "โรงเรียนคะเต็ด(นายร้อย)" ทหารหน้าขึ้นที่วังสราญรมย์ ในชั้นแรก มีนักเรียนเพียง 40 คน ต่อมาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทหารหน้ารับเลกไพร่หลวงและบุตรหมู่ไม่ว่าหมู่ใด กระทั่งใครเข้ามาเป็นทหารในกรมทหารหน้าด้วย โดยระบุว่า เมื่อไพร่เหล่านั้นเข้ารับราชการกรม 5 ปี จะพ้นจากหน้าที่ประจำการและในระหว่างที่รับราชการอยู่นั้น จะได้รับพระราชทานเครื่องแบบสักหลาดสีดำและเงินเดือนอีกเดือนละ 10 บาท พร้อมทั้งอาหารวันละ 2 เวลา ขอบใจดังกล่าวทำให้ มีผู้สมัครเข้ารับราชการในกรมทหารหน้านี้นี้มาก จนเกินความต้องการต้องปิดรับสมัคร²

¹แหล่งเดิม. หน้า 96.

²วุฒิชัย มูลศิลป์. "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม," ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475. 2525. หน้า 518.

ต่อมาใน พ.ศ.2448 มีประกาศใช้ "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124" เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบทหารจากการ "สมัคร" มาเป็น "เกณฑ์" โดยกำหนดให้ไพร่ที่มีอายุ 18 - 20 ปี ต้องเข้ารับการคัดเลือกเป็นทหารทุกคนในแต่ละปี คนที่ได้รับการคัดเลือกจะต้องเข้ารับราชการเป็นทหารในกองประจำการมีกำหนดเวลา 2 ปี จึงปลดเป็นกองหนุน ส่วนคนที่ไม่ได้รับการคัดเลือกจะเสียเงินให้แก่ราชการแทน หรือรอไว้สำหรับการคัดเลือกในปีต่อไป จึงถือว่าปีนี้เป็นปีที่มีความสำคัญมากเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบทหาร¹

นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเห็นความจำเป็นในการรับวัฒนธรรมตะวันตก เพื่อนำมาพัฒนาประเทศ การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้เริ่มมีตั้งแต่คราวเสด็จประพาสประเทศสิงคโปร์ครั้งแรก นับแต่การเปลี่ยนการแต่งกาย ทรงผม การเข้าเฝ้าถวายคำนับ ทั้งนี้เพื่อมิให้ชาวต่างประเทศดูหมิ่น แต่เนื่องจากคนไทยยังไม่มีความรู้ความสามารถสมัยใหม่เพียงพอ จึงมีการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นผู้ดำเนินการเป็นที่ปรึกษา ดังนั้นการเรียนต้องเรียนเป็นภาษาอังกฤษ ผู้ที่ทันสมัยต้องรู้ภาษาอังกฤษจึงทำให้กลายเป็นค่านิยมใหม่อย่างหนึ่งที่สืบเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน²

ค่านิยมของตะวันตกหลายอย่างได้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึง ความเป็นผู้ที่ทันสมัยในสมัยนั้น เช่น มีการตั้งสโมสรหัดเต้นรำ การนั่งโต๊ะกินอาหารแบบฝรั่ง ดิปรถจักรยาน ขับรถยนต์และการส่งลูกหลานไปเรียนต่างประเทศโดยเฉพาะในประเทศอังกฤษ ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมัน ผู้ที่มีโอกาสเช่นนี้มักเป็นลูกขุนนางหรือคหบดีที่ร่ำรวย และผู้ที่สามารถแข่งขันทุนเล่าเรียนหลวงได้ บุคคลเหล่านี้เมื่อเรียนสำเร็จกลับมา นอกจากจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในวงราชการแล้ว ยังมีส่วนในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่าง ๆ ของตะวันตก นับตั้งความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันจนถึงแนวคิดและค่านิยม

จากการศึกษาสภาพสังคมไทยช่วง พ.ศ.2411 - พ.ศ.2453 พบว่า สภาพสังคมไทยขณะนั้นมีความเปลี่ยนแปลงเกือบทุกด้านพร้อม ๆ กัน ความเปลี่ยนแปลงที่โดดเด่นและส่งผลกระทบโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศ คือ การเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่มของผู้ที่เคยมีอำนาจในการบริหารประเทศแบบเก่า ตลอดจนภัยคุกคามจากภายนอกประเทศที่พยายามจะครอบครองประเทศแถบตะวันออกให้เป็นอาณานิคม ภายใต้การดูแลของประเทศตะวันตก ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของประเทศครั้งนี้ นับเป็น

¹หลงเดิม.

²หลงเดิม. หน้า 521.

จุดเริ่มต้นสำคัญ ที่ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ แนวปฏิรูปประเทศส่วนใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนำมาพัฒนาประเทศจะได้รับอิทธิพลจากประเทศแถบตะวันตก

การพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับว่าครอบคลุมขอบเขตอย่างกว้างขวาง ทรงเตรียมปัจจัยในการพัฒนาทุกด้านตั้งแต่การวางแผนพระราชดำริ การศึกษาปัญหา กำหนดพระบรมราโชบายในการแก้ไข พัฒนาคนให้ทันกับการใช้งาน ปรับแนวคิดให้มีผลในเชิงปฏิบัติ จนสามารถวางรากฐานการพัฒนาประเทศให้ดำเนินมาด้วยความเจริญที่เป็นสากลแบบอารยประเทศทั่วโลก และยังเป็นการวางรากฐานในการพัฒนาจนกระทั่งในปีปัจจุบัน

การปฏิรูปประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนานัปการแก่สังคมสมัยนั้น สภาพของสังคมในสมัยนั้นส่วนหนึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียนบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ซึ่งจะได้ดำเนินการวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

บทที่ 3

วิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏใน บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417-พ.ศ.2453

การศึกษาภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ.2453 เป็นการศึกษาข้อมูลทางสังคมที่ปรากฏในงานเขียน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งใจของผู้เขียน หรือไม่ก็ตาม การศึกษาครั้งนี้จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม หรือความสัมพันธ์ของสังคมที่มีต่อวรรณกรรมอันเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่อาจแยกจากกันได้ ดังคำที่กล่าวว่า

...กวีถึงจะคนเดียวก็เปรียบเสมือนสามคน คือ นอกจากเป็นนักประพันธ์ ข้างแต่งหนังสือแล้ว ยังเป็นหน่วยหนึ่งของคนรุ่นนั้น สมัยนั้นและเป็นพลเมืองอีกด้วย เนื่องจากเหตุนี้นอกจากจะต้องสังวรในอาชีพประพันธ์ของตนในฐานะที่เป็นกวีแล้ว ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของคน สมัยนั้นก็ย่อมจะทำเอาหูไปนา เอาตาไปไร่เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ตนเห็นตำตา ประจักษ์อยู่แก่ใจ หาได้ไม่ และในฐานะที่เป็นพลเมืองอีกเล่า ก็จำต้องใส่ใจในเหตุการณ์บ้านเมือง ความเคลื่อนไหวของประเทศชาติตลอดจนของชนและอาชีพที่ตนเป็นอยู่หน่วยหนึ่งอีกด้วย...¹

ดังนั้น ไม่ว่าผู้ประพันธ์จะสรรค์สร้างวรรณกรรมในรูปแบบใดก็ตาม แต่ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม จึงไม่อาจจะหลีกเลี่ยงที่จะนำภาพของสังคมที่เป็นไปในขณะนั้นมาเป็นองค์ประกอบ ส่วนใดส่วนหนึ่งในผลงานที่ตนได้บรรจงสร้างไว้ ในทำนองเดียวกัน เสถียร จันทิมาธร ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

...วรรณกรรมแต่ละเรื่องในแต่ละยุคสมัยจึงเป็นภาพสะท้อนด้านใดด้านหนึ่งของสังคม ความคลี่คลายขยายตัวของวรรณกรรมย่อมเป็นไปตามความคลี่คลายของสังคม ในการศึกษาและเรียนรู้วรรณกรรม จึงไม่เพียงแต่ช่วยให้ได้รู้ลึกต่อความไพเราะงดงามด้านภาษา บุคลิกที่ต่างและคล้ายกันของตัวละคร แต่ยังได้ฉายให้เห็นภาพของสังคมตลอดจนความคลี่คลายขยายตัวทางความคิดในหลายรูปแบบอีกด้วย...²

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. 2518. หน้า 141-142.

²เสถียร จันทิมาธร. คนเขียนหนังสือ. ม.ป.ป. หน้า 3.

เมื่อวรรณกรรมเป็นเสมือนกระจกที่ได้สะท้อนภาพของสังคม การศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมจะทำให้เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงหรือลักษณะทางสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้น ๆ ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณกรรมประเภทบันเทิงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งรวบรวมไว้ 40 เรื่อง ปรากฏว่าในวรรณกรรมเหล่านี้มีภาพสะท้อนให้เห็นลักษณะความเป็นไปของสังคมสมัยนั้นอย่างชัดเจนหลายประการ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาอย่างละเอียดจะได้แยกศึกษาวรรณกรรมเหล่านี้ตามลำดับเวลาที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เป็น 3 ช่วงดังนี้ คือ

ช่วงที่หนึ่ง บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือพิมพ์ครุโณวาท (พ.ศ.2417 - พ.ศ. 2428)

ช่วงที่สอง บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือพิมพ์วัชรญาณวิเศษและวัชรญาณ (พ.ศ. 2428 - พ.ศ.2442)

ช่วงที่สาม บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือพิมพ์ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2443 ถึง พ.ศ.2453)

ช่วงที่หนึ่งบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือพิมพ์ครุโณวาท (พ.ศ.2417 - พ.ศ. - 2428)

หนังสือพิมพ์ครุโณวาท เป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกที่มีเจ้าของและบรรณาธิการเป็นคนไทย คือพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ นักเขียนส่วนใหญ่จะเป็นขุนนางวัยหนุ่มที่มีความคิดก้าวหน้า และยังเปิดโอกาสให้นักเขียนไทยได้นำเรื่องจากประสบการณ์ของผู้เขียนลงพิมพ์เพื่อเผยแพร่แก่ผู้อ่านทั่วไป

บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในช่วงนี้ มีลักษณะการเขียนทำนองนิทาน เพื่อสะดวกต่อการวิเคราะห์ จึงจะสรุปเรื่องในช่วงแรกไว้ดังนี้

1. เรื่อง ว่าด้วยนิทานเป็นการเล่นสนุก ผู้แต่งใช้นามปากกาว่า ขุนศรีทนต์ไชย ลักษณะการเขียนเล่าเรื่องทำนองนิทาน กล่าวถึงพฤติกรรมของพระรูปหนึ่งที่วางตนไม่เหมาะสม ไม่ปฏิบัติตามของสงฆ์ และมีจิตใจเหี้ยมแค้นอาฆาต ซึ่งไม่ใช่ลักษณะที่ดีของผู้ทรงศีล ทำให้ชาวบ้านในบริเวณนั้นเสื่อมศรัทธา ไม่ให้ความเคารพนับถือ ครั้งหนึ่งกำนันได้นิมนต์พระลูกวัดไปสวดมนต์เย็นที่บ้าน ทำให้สมภารไม่พอใจ กล่าวคำหยาบคายพระลูกวัดและสั่งไม่ให้พระเหล่านั้นออกไปไหนอีกจนกว่าจะได้รับ การอนุญาตจากตน รุ่งเช้าขณะที่สมภารยังนอนหลับอยู่ พระลูกวัดเข้าไปขออนุญาตออกบิณฑบาตและ

ไปฉันทเพลที่บ้านกำนัน ด้วยความง่วงนอนสมภารจึงได้อนุญาต ครั้นเมื่อตื่นขึ้นไม่เห็นพระลูกวัดจึงไปนั่งรอที่ท่าหน้า ขณะนั้นชาวบ้านคนหนึ่งชื่อนายจิดผ่านไปพบ จึงเข้าไปทักทายสมภาร และถามถึงสาเหตุที่สมภารไม่ได้รับนิมนต์จากกำนัน สมภารรู้สึกหงุดหงิดจึงกล่าวด้วยถ้อยคำที่ประชดประชัน นายจิดเห็นเช่นนั้นจึงลากลับ ท้ายเรื่องผู้เขียนมิได้สรุปเหตุการณ์หรือแสดงข้อคิดเห็นแต่อย่างใด คงทิ้งไว้ให้ผู้อ่านคิดหรือวิจารณ์พฤติกรรมของพระสมภารในเรื่อง

2. เรื่อง คางคก ผู้แต่งใช้นามปากกาว่า ขุนศรีทนต์ไชย ลักษณะการเขียนคล้ายกับนิทานอีสป ก็มีตัวละครที่เป็นสัตว์สามารถพูดโต้ตอบกันได้ เนื้อเรื่องกล่าวถึงคางคกตัวหนึ่งเห็นคนยิงนกตาย จึงมีความคิดที่จะหาเรื่องคน โดยนำเรื่องไปฟ้องแก่ผู้เป็นใหญ่ของสัตว์อ้างว่านกที่ตายคือพ่อของตนที่กลับมาเกิด ส่วนคนนั้นได้กล่าวแก่ว่า นกที่ตนยิงได้จับปลาตัวที่เป็นพ่อของตนกลับมาเกิดเช่นกัน ผู้เขียนได้นำสิ่งร่วมสมัย คือ ปืนวิปลาสของอังกฤษ แทรกในนิทาน ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพความเป็นตะวันตกที่เข้ามาปรากฏในวรรณกรรมของไทย ท้ายเรื่องผู้เขียนได้ใช้สุภาษิต "กงเกวียนกำเกวียน" สรุปเป็นข้อคิดของเรื่อง

3. เรื่อง นิทานปัตยุบัน ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนเล่าเรื่องแบบนิทานกล่าวถึงเหตุการณ์ร่วมสมัย คือ การสมโภชช้างเผือก (จากการศึกษาเหตุการณ์สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่ามีการสมโภชช้างสำคัญเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2419 ลงประกาศในหนังสือทอด ข้าราชการ หน้า 247) เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นความขัดแย้งทางความคิดระหว่างผู้ใหญ่กับเด็กกล่าวคือในวันที่มีงานสมโภชช้างเผือก ขณะที่เด็กกำลังเล่นกันอย่างสนุก มีผู้ใหญ่คนหนึ่งเกิดความสงสัยจึงถามเด็กว่าเล่นอะไร เด็กเหล่านั้นไม่ตอบคำถามแต่กลับส่งเสียงร้องเย้ยขึ้นพร้อมกัน ทำให้ผู้ใหญ่คนนั้นรู้สึกโกรธกริยาทำทางล้อเลียนของพวกเขา เด็ก ๆ จึงพูดขู่ว่าตนเป็นทหารหวังจะให้เด็กกลัว แต่กลับถูกเด็กหลอกให้ทำท่าทางถือปืน ตอนท้ายของเรื่องเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้ใหญ่ต้องอับจนปัญญาหรือเสียทีให้กับเด็ก ส่วนตัวละครที่อายุน้อยจะแสดงกิริยาอาการล้อเลียน ไม่ให้ความเคารพต่อผู้ที่มีอายุมากกว่า สารที่แฝงในเรื่อน่าจะเป็นลักษณะที่ชั่วสมัยเปลี่ยนแปลงไปแล้ว จะยึดมั่นตามเดิมไม่ได้ คงจะต้องปรับตามสมัยคนรุ่นใหม่ปฏิบัติต่อผู้ใหญ่หรือคนรุ่นเก่า

4. เรื่อง ความฝัน ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนแบบการเล่าเรื่องความฝัน ใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 "ข้าพเจ้า" เป็นผู้เล่าเรื่อง เนื้อความกล่าวถึงความฝันของ "ข้าพเจ้า" ที่พบและได้สนทนากับอดีตนายทหารคนหนึ่ง ทั้งสองได้สนทนาแลกเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ขณะที่คนหนุ่มกว่าคิดว่าผู้ใหญ่ที่มีฐานะมั่งคั่งแล้ว ควรหยุดการทำงานและใช้ชีวิต

ช่วงปลายของอายุด้วยการพักผ่อนจะทำให้มีอายุยืนยาว ในขณะที่ความคิดของผู้ใหญ่ คือควรทำงานหาเงินไปเท่าที่กำลังยังทำได้ ในท้ายของเรื่องผู้เขียนทิ้งท้ายให้ผู้อ่านเป็นผู้สรุปเองว่าควรจะเชื่อในความคิดของคนรุ่นใด

5. เรื่อง ว่าด้วยนิทานโบราณ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนทำนองนิทานกล่าวถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยให้ตัวละครที่เป็นลิงกล่าวตักเตือนเทพารักษ์ที่คิดทำร้ายพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งที่เข้าไปหลบเสียในศาลของเทพารักษ์ เทพารักษ์รู้สึกไม่พอใจจึงคิดลบลับศาลให้ศาลพัง เพื่อให้เสียเข้ามาทำร้ายพระเจ้าแผ่นดิน ท้ายเรื่องมีข้อความเตือนสติให้ผู้อ่านรู้จักการยั้งคิดก่อนจะกระทำสิ่งใด

6. เรื่อง นายจิตรนายใจสนทนากัน ผู้แต่งคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ลักษณะการเขียนจะเปลี่ยนจากการเล่าเรื่อง เป็นการสร้างบทสนทนาให้ตัวละครสองตัวสนทนากันเกี่ยวกับเหตุการณ์จริงในสมัยนั้นเช่น บทบาทของแกนซ์ล การคัดเลือกผู้ที่จะเป็นแกนซ์ล ทั้งนี้ยังกล่าวพาดพิงถึงบุคคลจริงเช่น พระยาอาหารบริรักษ์(นุช บุนนาค) ที่ทำความผิดฐานฉ้อราษฎร์บังหลวง นอกจากนั้นจะเป็นการนำเหตุการณ์และบุคคลจริงในสมัยนั้นมากล่าวพาดพิงแล้ว ผู้เขียนยังให้ตัวละครทั้งสองเสนอความคิดเห็นและวิจารณ์ความคิดทางการเมืองอย่างตรงไปตรงมา

✕ บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในช่วงแรกนี้ จะมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าคล้ายนิทานมีความยาวไม่เกิน 1 หน้ากระดาษพิมพ์ ยกเว้นเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ซึ่งมีความยาวถึง 7 หน้ากระดาษเนื้อเรื่องในช่วงแรกจะมีภาพสะท้อนทางสังคม ด้านการเมืองการปกครองและศาสนาแฝงไว้ แต่เรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" สะท้อนภาพทางการเมืองและเสนอความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา จนทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับบุคคลที่ถูกกล่าวพาดพิง ผู้ที่ถูกพาดพิงได้ร้องเรียนมายังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทำการสอบสวน และได้มีการลงบทคำหนิโทษในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

ประกาศเรื่องเครื่องรางเมตติ ลงวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม 4 ค่ำ (27 ธันวาคม 2417) ใจความกล่าวว่า

...ผู้ซึ่งพูดซึ่งคิดดั่งนั้น ถ้าเป็นคนนอกจากแกนซ์ล นอกจากข้าราชการก็เห็นจะเป็นคนไม่รู้จักรอะไรเลย พูดไปตามความคิดความเห็นของตัวโดยลำพังที่ฟังชาน ถ้าเป็นแกนซ์ลก็เห็นว่าเป็นการไม่ควรจะพูดเหมือนหนึ่งถึงหนังสือ ดั่งนี้ก็จะต้องแลเห็นชัดว่าแกนซ์ลผู้นั้นจะเป็นคนมีความริษยามาก และเป็นคนมีโวหารมาก บ้า ๆ อยู่ จึงได้พูดดั่งนี้ ตัวเป็นแกนซ์ลควรจะทำ

เรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูล ที่ไม่อาจกราบบังคมทูลนั้นจะเป็นเพราะเหตุใด ให้ท่านทั้งปวง
 คำรัหัตริตรองดูเถิด ชาย ๆ จะผัดด้วยคำสาบานบ้างดอกกระมัง การซึ่งว่าชี้แจงมาทั้งนี้ เพราะ
 จะให้ท่านทั้งปวงเห็นว่าคน ซึ่งพูดนั้นไม่ได้พูดโดยความที่จับมั่นคั่นตาย เป็นคำพูดพล่อย ๆ
 ควรจะเชื่อได้ฤา...¹

แม้ในประกาศฉบับนี้จะไม่ได้ระบุชื่อ เป็นเพียงกล่าวคำหานิติเตียน และเรื่องนี้ได้เล่าขานกัน
 อย่างแพร่หลาย และรู้จักกันดีในบรรดาขุนนาง และเจ้านาย ทำให้ผู้เขียนเรื่อง “นายจิตรนายใจสนทนา
 กัน” รู้สึกอับอายเป็นอย่างยิ่ง²

ช่วงที่สอง บันทึกร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในหนังสือวรรณวิเสศและวรรณ
 (พ.ศ.2428 ถึง พ.ศ.2442)

ผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์ยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นเจ้านายชั้นพระเจ้าน้องยาเธอรุ่นใหญ่ และขุนนางหนุ่ม
 ซึ่งล้วนแต่เป็นกำลังสำคัญในด้านการบริหารได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์
 กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์ วรเดช เจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์(เพ่ง) เป็นต้น เนื้อเรื่องของบันทึกร้อยแก้วยุคนี้
 จะมีความเปลี่ยนแปลงไปจากช่วงแรก คือ การสร้างตัวละครมีความสมจริงมากขึ้น ชื่อเรื่องส่วนใหญ่
 จะนำมาจากสำนวนไทยที่ใช้ในการสั่งสอน เช่น ฟังไม่ได้สร้าฟ จับมากระเดียด, จุดได้คำตอ, คาบอด
 สอดตาเห็น เป็นต้น

เนื้อเรื่องย่อของบันทึกร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในช่วงนี้จะนับต่อเนื่องจากช่วงแรก
 มีดังนี้

7. เรื่อง ฟังไม่ได้สร้าฟ จับมากระเดียด ผู้แต่ง พระพรหมบริรักษ์ เริ่มเรื่องด้วยการแต่งโคลง
 สีสู่ภาพ บอกจุดมุ่งหมายในการแต่งเรื่องนี้ขึ้น เพื่อถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เหล่าบรรดาข้าราชการและหอพระสมุด ผู้เขียนบอกถึงที่มาของเรื่องว่าเป็นเรื่องที่เล่าต่อกันมา จึงมา
 ลงพิมพ์เพื่อต้องการให้ผู้อ่านเข้าใจในความหมายของคำว่า "ฟังไม่ได้สร้าฟ จับมากระเดียด" ลักษณะการ
 เขียนใช้แบบเล่าเรื่องโดยใช้ภาษาเข้าใจง่าย สะท้อนภาพชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยริมแม่น้ำ สภาพของ

¹“ประกาศเรื่องเครื่องรางเมื่อดิ,” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 1 ตอนที่ 23. หน้า 296 - 297.

27 ธันวาคม 2417. ไมโครฟิล์ม.

²พิทยา ว่องกุล. อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย. 2533. หน้า 172.

ครอบครัวไทยที่มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น และภาพประเพณีไว้มงคลของสตรีที่ต้องโกนผมทั้งศีรษะ เนื้อเรื่องมุ่งเน้นในเชิงสั่งสอน ดัดเตือนให้เห็นถึงโทษของการฟุ้งไม่ครบความ หรือการไม่ตรวจสอบข้อความที่ได้ยินมาจึงทำให้เกิดความเข้าใจผิด จบเรื่องด้วยโคลงสี่สุภาพเป็นการสรุปเรื่องโทษของการฟุ้งไม่ครบความ

8. เรื่อง พระเปี้ยให้ทานธรรม ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เริ่มเรื่องด้วยการบอกจุดมุ่งหมายในการเขียนเพื่อความบันเทิงเริงรมย์ แต่ในเนื้อเรื่องได้สะท้อนภาพภิกขุที่ไม่เหมาะสมของพระ กล่าวถึง พระเปี้ยเป็นพระรูปหนึ่งที่ไม่รู้หนังสือ แต่อวดอ้างว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเทศน์มหาชาติได้ เมื่อถึงคราวที่ต้องขึ้นธรรมาสันเทศน์ พระเปี้ยกลับเทศน์อย่างตะกุกตะกักสร้างความรำคาญใจให้แก่ชาวบ้านที่มาฟังจนพากันทำอุบายต่าง ๆ เพื่อให้พระเปี้ยหยุดเทศน์ พระเปี้ยโกรธแค้นไม่พอใจในการกระทำของชาวบ้าน ปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงพฤติกรรมของพระเปี้ยไม่ยอมบิณฑบาต และแสดงกิริยาไม่สำรวมต่อชาวบ้านจากการอ่านเรื่องนี้ ทำให้พบว่าสารที่อยู่ในเรื่องนี้ไม่ได้มุ่งเน้นที่ความบันเทิงเริงรมย์เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการนำเสนอปัญหาทางศาสนากับการศึกษาคด้วย

9. เรื่อง ขรวัพชรกับประสกลีแก้ว (แบบที่ 1) ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เริ่มเรื่องด้วยการบอกที่มาของเรื่องว่าเป็นเรื่องสนุกที่ผู้เขียนได้อินขณะไปเที่ยวเกาะสมุย จุดมุ่งหมายในการเขียนคือ เพื่อเสนอความบันเทิงเริงรมย์ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าสังคมการพิมพ์ เปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกนำเรื่องมาลงพิมพ์เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน เนื้อเรื่องแสดงถึงไหวพริบ การเอาชนะกันด้วยคำพูดภายในเรื่องจะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระกับชาวบ้าน การใช้ภาษาจะใช้ภาษาถิ่นในการถ่ายทอดเรื่องราว

10. เรื่อง ขรวัพชรกับประสกลีแก้ว (แบบที่ 2) ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นผู้เขียนคนเดียวกันกับผู้เขียนเรื่อง "ขรวัพชรกับประสกลีแก้ว(แบบที่ 1)" เพราะมีเนื้อความคล้ายกัน แต่แตกต่างที่รูปแบบการเรียบเรียง ใน "ขรวัพชรกับประสกลีแก้ว แบบที่ 2" จะมีการแยกบทสนทนาอย่างชัดเจนกว่าแม้จะยังไม่มีการใช้เครื่องหมายคำพูดกำกับ มีการใช้อักษรย่อแทนชื่อตัวละคร เช่น ส ก แทนคำว่า สี่แก้ว, ข พ แทนคำว่า ขรวัพชร

11. เรื่อง นิทานเรื่องลูกสะใภ้ประทุษร้าย ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เนื้อเรื่องมีลักษณะแบบนิทานอินเดีย กล่าวถึงความพยายามของลูกสะใภ้ที่จะฆ่าแม่ของสามี แต่กลับถูกแม่ของสามีตอบโต้จนในที่สุดตัวเองและแม่ของตนต้องตายไป เนื้อเรื่องมุ่งเสนอให้ข้อคิดเตือนใจเรื่องให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัวและส่งเสริมความกตัญญูต่อบุพการี

12. เรื่อง ถือเอาคำมั่นแก่คำ "จริง ๆ" ผู้เรียบเรียงคือ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเรียบเรียงจากนิทานฝรั่ง เนื้อเรื่องกล่าวถึง โทษของการใช้คำพูดโดยเฉพาะการเน้นคำว่า "จริง ๆ" ซึ่งทางปฏิบัติไม่อาจกระทำได้ทุกประการ และยังส่งผลให้ตนเองกลายเป็นคนไม่รักษาคำพูด ผู้เขียนยกเหตุการณ์ที่ทำให้ผู้ที่มีกใช้คำพูด "จริงๆ" ประกอบท้ายคำ เนื้อเรื่องกล่าวถึงหลวง ข อยากทำความรู้จักกับหลวง ก จึงเข้าไปกล่าวแนะนำตนเอง และเชื่อเชิญให้หลวง ก ไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้านของตน พร้อมทั้งยืนยันว่าตนมีความยินดีเช่นนั้นจริงๆ ครั้นหลวง ก ปฏิบัติตาม คือไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้านหลวง ข ทุกวันจนทำให้หลวง ข เกิดความรู้สึกคับข้องใจจนในที่สุดก็พยายามหลบหน้าหลวง ก เมื่อหลวง ก เห็นปฏิกิริยาของหลวง ข จึงตอบโต้ด้วยการทักท้วงคำพูดยืนยันของหลวง ข ที่พูดคำว่า "จริง ๆ" อีกครั้งท้ายเรื่องใช้โคลงสี่สุภาพสืบทเป็นการเล่นคำพูดและสั่งสอนการใช้คำพูด และผลเสียที่ได้จากการไม่ระวังในการพูดจะส่งผลย้อนกลับมาทำร้ายตัวผู้พูดเอง

13. เรื่อง มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว ผู้เรียบเรียงคือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ กล่าวถึง กลยุทธ์ในการค้า ส่งเสริมให้คนรู้จักช่องทางในการประกอบอาชีพทางการค้า โดยอาศัยไหวพริบปัญญา วางอุบายทางการค้าของผู้ที่เชี่ยวชาญทางการค้า จบเรื่องด้วยโคลงสี่สุภาพ 5 บท เนื้อความของโคลงสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง กล่าวในเชิงชี้แนะและให้กำลังใจแก่ผู้ที่อยากทำการค้า แต่ไม่มีเงินทุนหากมีความตั้งใจจริง ในการประกอบอาชีพทางการค้าแล้ว ควรจะขอคำปรึกษาจากผู้ที่มีประสบการณ์ หรือผู้ที่มีความสามารถในการค้าและที่สำคัญคือต้องประพฤติในทางที่ถูกต้อง อย่าทอดทิ้งต่ออุปสรรคและต้องมีความขยันหมั่นเพียร

14. เรื่อง ความรักของผู้ร้าย ผู้เรียบเรียงคือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับ ความรักที่สมหวังระหว่างขโมยกับสาวใช้ของคหบดีคนหนึ่ง ภาพสะท้อนของสังคมที่น่าสนใจปรากฏในเรื่องนี้ คือ ระบบคมนาคมที่เจริญทันสมัยกล่าวถึง การส่งจดหมายทางไปรษณีย์ การใช้รถรางในการเดินทาง ภาพสะท้อนด้านการศึกษาในเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงการแผ่ขยายของการศึกษาโดยไม่มีการเลือกชนชั้นวรรณะ ไม่จำกัด แต่เฉพาะผู้ชายหรือลูกหลานของคนที่มีฐานะดี โดยให้สาวใช้ในเรื่องเป็นผู้ที่มีความรู้สามารถอ่านหนังสือได้เป็นอย่างดี จบเรื่องด้วยโคลงสี่สุภาพ 5 บทเนื้อความของโคลงเป็นการให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านให้รู้จักวางตนและวิธีที่จะดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข จะต้องกระทำความดีและความสุขไม่ใช่อยู่ที่ความมั่งมีทรัพย์สินเงินทอง

15. เรื่อง จูตโต้คำตอ ผู้แต่งคือ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์(เพ่ง) เนื้อเรื่องตัวละครหญิงสองตัวแสดงความคิดและวิจารณ์ความประพฤติของผู้ชายคนหนึ่งที่ชอบกดขี่ข่มเหงภรรยาและลูก เนื้อความที่วิจารณ์นั้นกล่าวถึงพฤติกรรมและทัศนคติที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับการส่งลูกเข้าเรียนในโรงเรียน เรื่องนี้ยังสะท้อนภาพลักษณ์ของสตรียุคใหม่ที่มีความคิดเป็นของตัวเองมากขึ้น ท้ายเรื่องจะแทรกแนวคิดเกี่ยวกับผลสะท้อนจากการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ หากผู้ที่ถูกวิจารณ์ไม่ยอมรับในความคิดและนั่งเฉย ผู้วิจารณ์ก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะทำสิ่งใดต่อผู้นั้น

16. เรื่อง จะนั่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ได้ อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่ที่นี่ก็ยังงี้ ผู้แต่งใช้ชื่อ นายนาน เนื้อความเป็นการอธิบายความหมายของชื่อเรื่องด้วยการสมมติเหตุการณ์ขึ้น โดยให้ตัวละครชายตัวหนึ่งตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องรับรู้ความไม่ดีของคนอื่น และไม่สามารถจะบอกเรื่องราวนี้แก่ใครได้ รายละเอียดของเรื่องนี้จะสะท้อนภาพทางการศึกษา ทำให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าของการได้รับการศึกษาจะเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไปและภาพลักษณ์ของสตรีที่ผู้ชายจะเลือกมาเป็นคู่ครองไม่ใช่อยู่ที่ความบริสุทธิ์แต่อยู่ที่ความประพฤติ

17. เรื่อง โมโลโมเก ผู้แต่งคือ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ (เพ่ง) เนื้อเรื่องจะแสดงให้เห็นผู้อ่านเข้าใจในความหมายของชื่อเรื่อง กล่าวถึง การเลือกคู่ของชายหญิงที่คำนึงแต่ความรู้สึกถูกใจหรือต้องตากัน โดยมิได้ศึกษาความเป็นมาของคู่ของตนเสียก่อน ภายหลังเมื่อความจริงปรากฏว่าคู่ของตนต่างเคยผ่านการแต่งงานมาแล้วและมีลูกติดอยู่ ทั้งฐานะความเป็นอยู่ก็ไม่ได้ เมื่อตัดสินใจใช้ชีวิตคู่กันแล้วก็จำเป็นต้องประคับประคองชีวิตคู่ของตนให้ตลอด เริ่มเรื่องด้วยบทสนทนาโดยไม่ใช้เครื่องหมายคำพูด ตอนท้ายเรื่องผู้เขียนสรุปเรื่องราวหรือต้นเหตุที่ทำให้ตัวละครต้องตกอยู่ในสภาพที่เรียกว่า โมโลโมเกซึ่งหมายถึงเลียดตามเลา เนื้อความจะเป็นเรื่องราวที่เขียนขึ้น เพื่อเตือนสติชายหญิงก่อนที่จะตัดสินใจใช้ชีวิตคู่กัน

18. เรื่อง ทะเล็กเท็กทาก ผู้แต่งคือ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ (เพ่ง) เนื้อเรื่องจะสะท้อนให้เห็นช่องว่างทางความคิดระหว่างคนรุ่นใหม่ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก กับคนรุ่นเก่าที่ชื่นชอบในวัฒนธรรมดั้งเดิมตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องคือ "ทองดี" เป็นเด็กหนุ่มที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศกับบิดาของนายทองดี ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ชั้นพระยา ตัวละครทั้งสองตัวจะเป็นตัวแทนความคิดของคนสองกลุ่ม ที่มีแนวโน้มการดำเนินชีวิตและความคิดเห็นที่สวนทางกัน ตอนท้ายของเรื่องผู้เขียนได้เขียนทำนองออกตัวในการเขียนเรื่องบันเทิงคดีแนวใหม่เนื่องจากมีประสบการณ์ในการเขียนน้อย

19. เรื่อง เลินเล่อ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนเป็นการเล่าเรื่อง เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงโทษของความประมาท เนื้อความกล่าวถึง ชายคนหนึ่งที่เขาทำงานในโรงพยาบาลรักษาคันบ้า ซึ่งเกือบเอาชีวิตไม่รอดเพราะความประมาท ความเลินเล่อของตัวเอง ทำให้ถูกคนบ้าทำร้ายร่างกาย ท้ายเรื่องจะเขียนทำนองเตือนสติให้ผู้อ่านรู้จักระมัดระวัง อย่าประมาทดังตัวละครชายในเรื่อง

20. เรื่อง เศรษฐีพิพาโล ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนเป็นการเล่าเรื่อง แสดงถึงความเป็นคนเจ้าอารมณ์ของเศรษฐีคนหนึ่ง ที่ทำกิจการอะไรก็พบแต่อุปสรรคและพาลโทษเป็นความผิดของผู้อื่น ในเนื้อเรื่องจะสะท้อนภาพด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะเรื่องอุปสรรคที่เกิดขึ้นขณะทำการค้าทางเรือและราคาของสินค้าที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

21. เรื่อง จับคำถลันแดง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนจะเปิดเรื่องด้วยบทสนทนาของตัวละครแสดงความคับข้องใจ เนื้อเรื่องเป็นการสมมติเรื่องเพื่ออธิบายความหมายของชื่อเรื่อง ซึ่งหมายถึง ความตั้งใจที่จะจับผิดคนอื่น แต่กลับเป็นเหตุให้ถูกคนอื่นจับผิดตนเองแทน ตอนท้ายเรื่องผู้เขียนได้สรุปเรื่องว่าเป็นเรื่องที่เขียนขึ้นจากประสบการณ์ของตนเอง

22. เรื่อง ตาบอดสอดตาเห็น ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ลักษณะการเขียนเป็นการเล่าเรื่องโดยให้พระเป็นผู้เล่าเรื่อง แสดงให้ผู้อ่านทราบถึงความหมายของชื่อเรื่อง นอกจากนี้เนื้อความจะทำให้เห็นโลกทัศน์ในการรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ในสังคมเป็นไปอย่างกว้างขวาง เนื่องจากมีระบบการสื่อสารด้านหนังสือพิมพ์ โทรเลขแผ่ขยายไปทั่ว แม้แต่พระที่จำพรรษาในวัดยังมีโอกาสรับรู้ข่าวสารเหล่านั้น จบเรื่องด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บทอธิบายความหมายของคำว่า "ตาบอดสอดตาเห็น" กล่าวคือ การกระทำหรือการแสดงความคิดในสิ่งที่ตนเองยังไม่รู้แจ้ง ทำให้ตนได้รับการดูถูกจากคนรอบข้าง ดังนั้นควรจะนิ่งเงียบเสียดีกว่าพูดแสดงความคิดของตนไปอย่างคาดเดา

23. เรื่อง เนื้ออุ้งหนังกู ผู้แต่งคือ ขุนบัญญัติวรราช (รัตน) ลักษณะการเขียนเป็นการเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งสลับกับการใช้จดหมายเป็นการดำเนินเรื่อง เนื้อเรื่องกล่าวถึง ความสัมพันธ์ของชายหญิงคู่หนึ่ง ที่มีโอกาสรู้จักกันเมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มเป็นสาว แต่มีเหตุการณ์ที่ต้องทำให้ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกัน และได้มาพบกันอีกครั้งเมื่อต่างก็มีอายุมากแล้วและได้ตกลงที่จะใช้ชีวิตคู่กันในที่สุด เนื้อความสะท้อนให้เห็นภาพการเกี้ยวพาราสีของหนุ่มสาว และผลกระทบของประเพณีคลุมถุงชน

24. เรื่อง ทำโทษบูชาคุณ ผู้แต่งชื่อ นายเจือ ลักษณะการเขียนเป็นการเล่าเรื่อง โดยใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งเป็นผู้เล่าเรื่อง เนื้อเรื่องสะท้อนให้เห็นภาพของข้าราชการตามด่านที่มักกินสินบนรางวัลหรือรีดไถสินค้าจากผู้ประกอบการค้าขาย ตอนท้ายเรื่องบอกถึงสาเหตุหรือที่มาของคำว่า "ทำโทษบูชาคุณ" กล่าวคือ เป็นการกระทำเพื่อแกล้งบุคคลหนึ่ง แต่กลับกลายเป็นผลดีต่อบุคคลนั้น

ท้ายเรื่องผู้เล่าเรื่องเห็น เป็นเรื่องที่น่าสนใจ จึงเสนอให้นำไปลงพิมพ์ในหนังสือวิจารณ์ตอนเปิดเตี๊ยะ เป็นที่น่าสังเกตชื่อเรื่องที่ ตรงข้ามกับคำพังเพยที่ว่า "ทำคุณบูชาโทษ"

การศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบของบันเทิงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทย ในช่วงที่แรกกับช่วงที่สอง จะพบความเปลี่ยนแปลงในท่วงทำนองการเขียนอย่างเด่นชัด บันเทิงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทยในช่วงที่สองจะมีท่วงทำนองการเขียนที่หลากหลายกว่าช่วงที่หนึ่ง จะสรุปเป็นตารางดังนี้

ตารางเปรียบเทียบความแตกต่างท่วงทำนองการเขียนบันเทิงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทย ระหว่างช่วงแรก(ในหนังสือดรโณวาท พ.ศ.2417-พ.ศ.2428) กับช่วงที่สอง(ในหนังสือวิจารณ์ พ.ศ. 2428-พ.ศ.2442)

ท่วงทำนองการเขียนช่วงแรกในดรโณวาท พ.ศ.2417 - พ.ศ.2428	ท่วงทำนองการเขียนช่วงที่สองในวิจารณ์ พ.ศ.2428 พ.ศ.2442
1. ท่วงทำนองเขียน มีลักษณะคล้ายนิทาน ยกเว้นเรื่อง"นายจิตรนายใจสนทนากัน" ที่มีการนำเหตุการณ์และบุคคลจริงมาผูกเป็นเรื่องราว	1. ท่วงทำนองเขียน มีลักษณะการเล่าเรื่องโดยที่มาของเรื่องส่วนใหญ่ได้มาจากประสบการณ์ตรงของผู้เขียนเองหรือเป็นเรื่องที่เล่าต่อๆ กันมา
2. ตัวละคร มีทั้งพระมหากษัตริย์ พระ ขุนนาง ผู้ใหญ่ ในช่วงต้นจะมีตัวละครเป็นสัตว์แต่สามารถพูดภาษามนุษย์ได้ ตัวละครส่วนใหญ่จะเป็นชาย	2. ตัวละคร เป็นข้าราชการทั่วไป พระ บุคคลทั่วไป มีทั้งตัวละครชายและหญิง
3. กลวิธีการแต่งเรื่อง จะเรียงลำดับเหตุการณ์ก่อนหลัง มักเปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร ปิดเรื่องด้วยการสรุปเรื่อง, ทิ้งท้ายด้วยข้อความให้ผู้อ่านเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ของเรื่องหรือข้อความสั่งสอนเตือนสติผู้อ่าน	3. กลวิธีการแต่งเรื่อง มีการเรียงลำดับเหตุการณ์อย่างต่อเนื่อง การเปิดเรื่องมีหลากหลาย เช่น เปิดเรื่องโดยการแนะนำตัวละคร, กล่าวถึงที่มาของเรื่อง, บทสนทนาของตัวละคร เป็นต้น ปิดเรื่องด้วยการสรุปเรื่องราว, ที่มาของเรื่อง,

ตาราง 1 (ต่อ)

ท่วงทำนองการเขียนช่วงแรกในครุโณวาท พ.ศ.2417 - พ.ศ.2428	ท่วงทำนองการเขียนช่วงที่สองในวชิรญาณ พ.ศ.2428 พ.ศ.2442
4. แก่นเรื่อง แสดงให้เห็นพฤติกรรมที่ไม่ดีของมนุษย์, บทบาทสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ 5. ฉาก จะมีเพียงฉากเดียวตลอดเรื่อง การดำเนินเรื่องจะใช้เวลาเพียงวันเดียว ยกเว้นเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ที่ใช้เวลาในการดำเนินเรื่องประมาณ 3 วัน 6. บทสนทนา ยังไม่มีการแยกบทสนทนาออกจากบทบรรยายให้เด่นชัด 7. โครงเรื่อง จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระหรือข้าราชการ กล่าวในลักษณะของการล้อเลียนท่าทางหรือพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ยกเว้นเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ที่มุ่งประเด็นของเรื่องในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง	ข้อคิดเตือนใจ บางเรื่องจบด้วยโคลงสี่สุภาพที่มีใจความเดียวกับเนื้อเรื่อง, อธิบายความหมายของชื่อเรื่องหรือเป็นการให้ข้อคิดเตือนใจ เป็นต้น 4. แก่นเรื่อง แสดงให้เห็นปัญหาอุปสรรคในการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ เช่น ปัญหาด้านความรัก, ครอบครัว, ความขัดแย้งทางความคิด เป็นต้น 5. ฉาก จะมีมากกว่า 1 ฉาก การดำเนินเรื่องจะใช้เวลามากกว่า 1 วัน 6. บทสนทนา เริ่มแยกบทสนทนาออกจากบทบรรยาย โดยใช้เครื่องหมายคำพูดกำกับ (มีเพียงบางเรื่องที่ยังไม่มีการแยกบทสนทนาออกจากบทบรรยาย 7. โครงเรื่อง มีความหลากหลาย กล่าวคือนอกจากแสดงการล้อเลียนพระ, ข้าราชการ แล้วยังแสดงภาพของสังคมของคนเมืองในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ด้านการเมือง ศาสนา วัฒนธรรม ครอบครัว และเศรษฐกิจ

ตาราง 1 (ต่อ)

ท่วงทำนองการเขียนช่วงแรกในครุโณวาท พ.ศ.2417 - พ.ศ.2428	ท่วงทำนองการเขียนช่วงที่สองในวชิรญาณ พ.ศ.2428 พ.ศ.2442
8. ชื่อเรื่อง จะขึ้นอยู่กับลักษณะของโครงเรื่อง เช่น นิทานโบราณ, คางคก, นายจืดนายใจสนทนา กัน เป็นต้น	8. ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นสำนวนภาษา เช่น โมโลโมเก, อีเล็กเท็กทาก, คาบอดสอดคาเห็น เป็นต้น

ช่วงที่สาม บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ.2443 ถึง พ.ศ.2453

ในช่วงปลายรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่หนังสือพิมพ์แพร่หลายมาก เช่น ลัทธิวิทยา, ถลลัทธิวิทยา, ทวีปัญญา, นิทรานุกรณะ ฯลฯ ผู้เขียนส่วนใหญ่เริ่มมีการนำนามปากกามาใช้ในงานเขียน นามปากกาที่สำคัญ เช่น "น้อยลา" เป็นนามปากกาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "แม่วัน" เป็นนามปากกาของพระยาสุรินทรราชา "น.ม.ส." เป็นนามปากกาของพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เป็นต้น

เนื้อเรื่องของบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วงนี้ จะลำดับเรียงต่อจากช่วงที่สองดังนี้

25. เรื่องห้าแตรมรณะ ผู้แต่งใช้นามว่า "แม่วัน" เป็นนามปากกาของพระยาสุรินทรราชา เนื้อความแสดงให้เห็นภาพลักษณ์ของผู้หญิงสมัยใหม่ที่มีไหวพริบ รู้ทันอุปนิสัยของผู้ชายและภาพของสังคมคนหนุ่มสาวที่ได้รับ หรือซึมซับวัฒนธรรมตะวันตก ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละครและสถานการณ์ที่นำไปสู่จุดสำคัญ ผู้เขียนปิดเรื่องด้วยการเสนอความคิดเห็นของตนเองเกี่ยวกับพฤติกรรมของตัวละคร

26. เรื่องย่องเบา ผู้แต่งใช้นามว่า "แม่วัน" เป็นนามปากกาของพระยาสุรินทรราชา เนื้อเรื่องจะสะท้อนภาพเศรษฐกิจของบ้านเมืองที่ตกในสภาพความฟุ้งเฟ้อ และภาพของความไม่ปลอดภัยทางทรัพย์สินเนื่องจากมีขโมยชุกชุม เปิดเรื่องด้วยบทสนทนาที่แสดงถึงฐานะความเป็นอยู่ของตัวละคร ความทันสมัยด้านคมนาคมกล่าวถึงการไร้โทรศัพท์ ความนิยมอ่านข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ ขณะเดียวกันได้สะท้อนภาพของผู้ที่ไม่นิยมในวัฒนธรรมใหม่ของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป จบเรื่องด้วยการสรุปเรื่องราวที่เกิดขึ้น

27. เรื่องคุณย่าเพ็ง ผู้แต่งใช้นามว่า "เขียวหวาน" เป็นนามปากกาของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เนื้อเรื่องจะสะท้อนภาพเศรษฐกิจด้านการประกอบอาชีพ และแสดงปัญหาอันเกิดจากช่องว่างทางความคิดระหว่างผู้ที่รู้หนังสือกับผู้ที่ไม่รู้หนังสือ เปิดเรื่องด้วยการแนะนำภูมิหลังของตัวละครกล่าวถึงย่าเพ็ง เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อหาช่องทางในการประกอบอาชีพหลังจากที่สามีของตนได้ตายไป ผู้ที่ย่าเพ็งเข้ามาขอความช่วยเหลือคือ หมอสุขซึ่งเป็นเพื่อนเก่าของสามีแต่ด้วยความที่ย่าเพ็งไม่มีการศึกษาและไม่เข้าใจเกี่ยวกับการค้า จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดคิดว่า หมอสุขจะโกงการค้าของตน จบเรื่องด้วยการชี้ให้เห็นจุดสิ้นสุดของปัญหาที่เกิดขึ้น คือความแตกร้าวระหว่างย่าเพ็งกับหมอสุข

28. เรื่องแม่สืบ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เนื้อความกล่าวถึง แม่สืบคนหนึ่งกำลังติดตามสืบหาคนร้าย ที่ลักทรัพย์ แต่เมื่อแม่สืบรู้ว่าใคร แม่สืบกลับต้องปล่อยไปเพราะความสงสาร เนื่องจากคนร้ายคนนั้นมีลูกสาวตาบอดทั้งสองข้าง เปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงภูมิหลังของตัวละครที่เป็น "แม่สืบ" เนื้อเรื่องเป็นการสะท้อนภาพด้านการเมือง โดยเฉพาะระบบราชการใหม่ที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้ารับราชการได้ ขณะเดียวกันทำให้เห็นช่องโหว่ของการรักษากฎหมายของบ้านเมือง ที่จะทำให้เกิดปัญหาอันยุ่งยากภายหลัง ปิดเรื่องด้วยการให้ข้อคิดระหว่างความถูกต้องกับมนุษยธรรม เพื่อให้ผู้อ่านเป็นผู้พิจารณาในสิ่งที่ตัวละครได้ตัดสินใจว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่

29. เรื่องคุณแจก ผู้แต่งใช้นามว่า "นายกระดิ่ง" เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของการรับราชการกับการใช้ชีวิตของนักเรียนนอกที่มุ่งแต่ความสุขสบาย ลักษณะการเขียนใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งเป็นผู้เล่าเรื่อง เปิดเรื่องด้วย การแนะนำตัวละครด้วยบทสนทนาสั้น ๆ กล่าวถึง คุณแจกเป็นหนุ่มนักเรียนนอกที่ยังรักชีวิตที่สุขสบายทำงานไปวัน ๆ วันหนึ่งคุณแจกได้มีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการทำงานกับตัวละครตัวหนึ่ง ซึ่งมีชื่อที่อ่านยากว่า "พระภุชญะ" ตัวละครตัวนี้จะมีแนวความคิดด้านการงานที่แตกต่างไปจากคุณแจก ภายหลังคุณแจกรู้สึกชอบลูกสาวของคุณพระ แต่ก็ต้องพบกับความผิดหวังเพราะคุณพระไม่เห็นชอบด้วย เรื่องราวที่เกิดขึ้นจะมีผู้เล่าเรื่องเป็นผู้อยู่ในเหตุการณ์ตลอด ปิดเรื่องโดยการให้ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้สรุปเรื่องราว

30. เรื่องขุนช้างขุนแผนเกล็ด (ยึดตามการสะกดคำในหนังสือร้อยแก้วแนวใหม่) ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เริ่มเรื่องด้วยการบอกที่มาของการนำเรื่อง มาถ่ายทอดสู่ผู้อ่าน เนื้อเรื่องเป็นการเล่าเกร็ดย่อยของเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เพื่อจะขอพบนางวันทอง ก่อนที่ขุนแผนจะตัดสินใจพานางวันทองหนีจากเรือนขุนช้าง จุดสำคัญของเรื่องเป็นการแสดงให้เห็นถึงการใช้ปัญญาของนางวันทองในการแก้ปัญหาเพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการทะเลาะวิวาทระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง ลักษณะการเขียนเรื่องมีการนำตัวละครในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ นางวันทอง ขุนช้างและขุนแผนมาเขียนใหม่

ลักษณะเนื้อเรื่องยังคงเค้าเรื่องเดิม แต่มีการสร้างบทสนทนาใหม่ให้มีความทันสมัยขึ้นการดำเนินเรื่องใช้บทสนทนาเป็นหลัก บางครั้งใช้บทบรรยายเสริมของผู้แต่งแทรกในบทสนทนาปิดเรื่องด้วยการสรุปเรื่อง

31. เรื่องวิธีขายางผง ผู้แต่งใช้นามว่า "ลูกอิน" เริ่มเรื่องด้วยการแนะนำตัวละครสำคัญ เนื้อเรื่องเป็นการบอกกลไกทางการค้า ซึ่งจัดเป็นเรื่องขำล้อ แสดงให้เห็นถึงการใช้อยุทธศาสตร์ทางการค้า หลอกลวงผู้อื่น ทำให้เห็นว่าผู้ที่ทำการค้าสามารถนำของที่คิดว่าไม่มีค่าหรือราคาให้กลายเป็นสินค้าที่มีราคา และนำรายได้ที่ดีมาสู่ผู้ประกอบการค้าได้ ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพการค้า และค่านิยมเรื่องเครื่องงาในสมัยรัชกาลที่ 5 ปิดเรื่องด้วยการสรุปเรื่องซึ่งเป็นการทิ้งท้ายของปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้อยุทธศาสตร์ทางการค้าหลอกลวงผู้อื่น

32. เรื่องเคราะห์ร้าย ผู้แต่งใช้นามปากกาว่า "นายกระจก" เริ่มเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร และปัญหาของเรื่องซึ่งเกิดจากความเข้าใจผิดของชื่อ เนื่องจากยังไม่มีกรใช้นามสกุล การดำเนินเรื่อง ใช้จดหมายเป็นตัวเดินเรื่องและแทรกด้วยการบรรยาย ปิดเรื่องด้วยการสรุปเรื่องของตัวละคร เนื้อเรื่องเป็นการสะท้อนให้เห็นปัญหาจากการไม่มีนามสกุลใช้ และความผิดพลาดในการจำหน่ายของจดหมาย สำนวนภาษาที่ใช้สร้างอารมณ์สนุกให้แก่ผู้อ่าน

33. เรื่องค้าง ๆ ผู้แต่งใช้นามปากกาว่า "น.ม.ส." เป็นนามปากกาของพระองค์เจ้ารัชสีรแจ่มจรัส เนื้อเรื่องกล่าวถึงการใช้อุปาขจัดคู่แข่งในความรัก มีภาพสะท้อนด้านสังคม ปรากฏหลายด้าน คือ ด้านคมนาคม ซึ่งนิยมการใช้รถรางและรถยนต์ ค่านิยมทางวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามามีส่วนในการดำรงชีวิตประจำวัน นับแต่การใช้ภาษาพูด การแต่งกายและงานอดิเรก เริ่มเรื่องด้วยการบอกอารมณ์ของตัวละคร และดำเนินเรื่องด้วย การเรียงลำดับเหตุการณ์ บทสนทนาและจดหมาย ปิดเรื่อง การพรรณนาความรู้สึกของตัวละคร

34. เรื่องยาตัวเบา ผู้แต่งใช้นามว่า "น้อยลา" เป็นนามปากกาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศ พระเจ้าลูกยาเธอสมเด็จเจ้าฟ้าฯ รัชทายาท เนื้อเรื่องกล่าวล้อเลียนคนอ้วนที่ชอบหอมด้วยการกินยา ผู้เขียนตั้งใจสร้างเรื่องอย่างไม่จริงจังเพื่อสร้างอารมณ์ขัน ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ชีวิตยามว่าง ด้วยการเข้าสโมสร การเล่นบิลเลียด ปิดเรื่องด้วยการสร้างอารมณ์ขันให้ผู้อ่านเห็นภาพของตัวละคร

35. เรื่องโมเตอร์คาร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นความทันสมัยทางวิทยาการต่างๆ ที่เข้ามาในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การนำรถยนต์มาใช้ นับเป็นสิ่งแปลกใหม่และเป็นที่ยอมรับของคนที่มีฐานะดี เนื้อเรื่องทำให้เห็นมุมมองของคนหัวเก่าและหัวใหม่ ในเรื่องรถยนต์ที่ต่างกันเป็นการสะท้อนแนวความคิดของคนทั้งสองกลุ่มที่ต่างก็มีเหตุผลไปคนละด้าน

36. เรื่องเกิดทันคู่สร้าง ผู้แต่งใช้นามว่า "แม่ลออ" มีคำว่า "อ่านเล่น" บนชื่อเรื่อง เนื้อเรื่องกล่าวถึงความรักของชายหญิงที่มีอายุแตกต่างกันมาก มีการกล่าวถึงการไต่ถามรักษาโรคซึ่งผู้เขียนได้เสนอแนวทางการรักษาแผนใหม่แบบตะวันตกในการรักษาโรค เป็นการสะท้อนภาพด้านการรักษาโรคของคนในยุคนั้น ให้ผู้อ่านเห็นความก้าวหน้าทางการแพทย์ของไทย และการยอมรับการรักษาโรคแบบตะวันตกของคนในสังคมยุคนั้น เปิดเรื่องด้วยการแนะนำรายละเอียดของตัวละคร ดำเนินเรื่องด้วยบทสนทนา สลับบทบรรยาย ปิดเรื่องด้วยการสรุปเรื่องในช่วงท้ายอย่างสั้น ๆ

37. เรื่องปลอมกายลากรด ผู้แต่งใช้นามว่า "ตอปีโค-นักเรียนคิงสคอลลาชิป" เนื้อเรื่องกล่าวถึงหนุ่มคนหนึ่งที่ถูกพ่อแม่ห้ามออกนอกบ้านตอนกลางคืนด้วยกลัวว่าจะไปหลงรักผู้หญิงที่ไม่ดี วันหนึ่งหนุ่มคนนั้นคิดหาทางออกไปเที่ยวนอกบ้านด้วยการปลอมตัวเป็นคนลากรด ตอนท้ายเรื่องหนุ่มคนนั้นถูกตำรวจจับข้อหาลักขโมยรถและเสื้อผ้าของคนลากรด เปิดเรื่องด้วยการให้สรรพนามบุรุษที่ 1 เป็นผู้เล่าเรื่องจบเรื่องด้วยการสรุปเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยให้ตัวละครเป็นผู้สรุปเรื่องในตอนท้าย เป็นการชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมของคนหนุ่มสาวที่มักกระทำลงไปโดยไม่คิดถึงความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัวในภายหลัง

38. เรื่องข้างโน้นก็รัก ข้างนี้ก็รัก ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ได้ชื่อเรื่องมีข้อความในวงเล็บว่า "เป็นต้นเรื่องของกลแห่หึงษ์" เนื้อเรื่องให้สรรพนามบุรุษที่ 1 คือ "ดิฉัน" เป็นผู้ชักชวนให้ลุงพรายเป็นผู้เล่าเรื่อง การดำเนินเรื่องใช้บทสนทนาประกอบกับบทบรรยายพฤติกรรมของตัวละคร เนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวของความรักแสดงให้เห็นวิธีที่ผู้ชายจะใช้วาจาโน้มน้าวจิตใจผู้หญิงให้ยอมเป็นภรรยาฝ่ายชาย ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในเรื่องนี้ คือ ค่านิยมของผู้ชายที่ชอบมีภรรยาหลายคน จบเรื่องด้วยการสรุปเรื่องแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของลุงพรายที่สามารถทำให้ผู้หญิงทั้งสองคนยอมเป็นภรรยาของตน

39. เรื่องกลแห่หึงษ์ ผู้แต่ง อ.ต. เนื้อความจะต่อเนื่องกับเรื่อง "ข้างโน้นก็รัก ข้างนี้ก็รัก" โดย "ดิฉัน" จะเป็นผู้ชักถามถึงปัญหาที่เกิดจากความหึงหวงของภรรยาทั้งสองคนของลุงพราย และวิธีการที่จะทำให้ภรรยาทั้งสองปรองดองกัน ลุงพรายใช้วิธี หนามยอกเอาหนามบ่งในการแก้ปัญหาความหึงหวงของ ภรรยาโดยการพาหญิงสาวหน้าตาดีเข้ามาช่วยทำงานรับใช้ในบ้าน ทำให้ภรรยาทั้งสองคนเกิดความระแวงว่าลุงพรายจะนำหญิงเหล่านั้นมาเป็นภรรยาฝ่ายชาย ภรรยาทั้งสองจึงร่วมมือกันขัดขวาง

รับใช้เหล่านั้น และผลักดันเอาใจลงพราย ไม่หึงหวงกันอีก เนื้อเรื่อง"กลแก่หึงษ์"ได้สะท้อนให้เห็นความคิดและอำนาจที่เหนือกว่าของผู้ชายที่มีต่อผู้หญิง

40. **เรื่องท่านผู้หญิงกันโชก** ได้ชื่อเรื่องมีคำว่า **ผู้เล่าเรื่องแม่วันปลอม** ลักษณะการเขียนมีการแบ่งเรื่องเป็นตอนสั้น ๆ มีทั้งหมด 5 ตอน ในแต่ละตอนจะสลับการเล่าเรื่องตัวละครสองฝ่าย คือ ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงกล่าวถึงความเข้าใจผิด ซึ่งเกิดจากความผิดพลาดของการสื่อสาร เนื้อเรื่องมีภาพสะท้อนสังคมด้านการแต่งกายของชายหญิง และสะท้อนให้เห็นช่องว่างทางความคิดระหว่างชายกับหญิง อันเนื่องมาจากการได้รับการศึกษาที่ต่างกัน

ความแตกต่างของบันทึงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นระหว่างช่วงที่หนึ่ง - สอง กับ ช่วงที่ 3

หากพิจารณารูปแบบของบันทึงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทย ช่วงที่สามนับตั้งแต่ พ.ศ. 2443 - พ.ศ.2453 ต่างจากสองช่วงแรกกล่าวคือรูปแบบส่วนใหญ่เป็นการเล่าเรื่องให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องราว นับตั้งแต่ต้นเหตุของเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 เป็นผู้เล่าเรื่องและผู้เล่าเรื่องมักมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่องเสมอ ตัวละครส่วนใหญ่จะเป็นคนปกติหรือผู้มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี มีการศึกษาระดับอ่านออกเขียน คิดคำนวณได้ จนถึงระดับของผู้ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ หรือมีความรู้ทางภาษาต่างประเทศ หากนำภาพของตัวละครที่ปรากฏในบันทึงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทยในช่วงที่สามเปรียบเทียบกับตัวละครที่ปรากฏในสองช่วงแรกแล้ว จะพบว่า ตัวละครในช่วงที่สามมีความหลากหลายและมีความสมจริงมากกว่า เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของคนในสังคมเมือง ภาพสะท้อนที่ปรากฏจะเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจการศึกษา และความเป็นอยู่ทั่วไป มากกว่าที่จะเป็นภาพสะท้อนด้านการเมืองหรือความขัดแย้งทางความคิดระหว่างบุคคล อันเนื่องมาจากการรับวัฒนธรรมใหม่แบบตะวันตกที่ปรากฏในสองช่วงแรก

จากการศึกษาวรรณกรรม ประเภทบันทึงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทยในช่วง พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ.2453 จำนวน 40 เรื่อง ปรากฏว่า วรรณกรรมในช่วงเวลาดังกล่าว มีภาพสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความเป็นไปของสังคมได้อย่างชัดเจนหลายประการ จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะทำการศึกษาบันทึงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ขนาดสั้นของไทยในยุคแรก ด้วยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏอยู่ในด้านต่าง ๆ

ในการวิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันทึงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ. 2417 - พ.ศ.2453 ได้แบ่งหัวข้อในการวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

- 3.1 การสะท้อนภาพด้านการเมืองการปกครอง
- 3.2 การสะท้อนภาพด้านเศรษฐกิจ
- 3.3 การสะท้อนภาพด้านการศึกษา
- 3.4 การสะท้อนภาพด้านสังคม

3.1 การสะท้อนภาพด้านการเมืองการปกครอง

เนื่องจากในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 อยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นเวลาที่สำคัญของสังคมไทย เพราะเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงประเทศเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะการปฏิรูปทางด้านการปกครองแผ่นดิน นับเป็นพระราชภารกิจอันยิ่งใหญ่และเป็นรากฐานแห่งระบบการปกครองในปัจจุบัน จากการศึกษาบันทึกศิโรตม์แก่นวนคณาสันของไทย ได้พบว่าการสะท้อนภาพการเมืองการปกครองของไทยในยุคนั้น ไว้อย่างประจักษ์ดังนี้

3.1.1 สะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการไทย

ดังที่กล่าวมาข้างต้นไว้ว่า การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นรากฐานแห่งระบบการปกครองในปัจจุบัน กล่าวคือ มีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระองค์ (ซึ่งทั้งสองสภานี้จะทำหน้าที่เหมือนกับรัฐสภาในปัจจุบัน) สมาชิกของสภาทั้งสองจะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเข้ามาทำหน้าที่ ในเรื่อง "นายจิตรกับนายใจสนทนากัน" ของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค) ได้กล่าวถึงสมาชิกสภาหรือที่เรียกทับศัพท์ว่า "เคาน์ซิล" ดังนี้

...ในหลวงเชิญเป็นเคาน์ซิลทั้งนั้น, จะเป็นอะไรไม่ได้ง่าย ๆ ต่อทรงรักใคร่เชื่อถือนแล้วจึงโปรดให้เปน...¹

¹เจ้าพระยาภาสกรวงษ์. "นายจิตรนายใจสนทนากัน," ใน ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (2417-2453). 2530. หน้า 72.

ข้อความดังกล่าวจะเห็นว่าความตรงกับประวัติศาสตร์อย่างเด่นชัด เกี่ยวกับการเลือกคนเข้ามาทำหน้าที่ในสภาต้องเป็นบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพระญาติวงศ์หรือเจ้านายระดับสูง และยังคงประกอบด้วยทั้งคุณวุฒิที่เหมาะสมกับงาน จึงจะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น "แกนซ์ิล" ซึ่งนอกจากนี้แล้วในเรื่องยังได้กล่าวเพิ่มเติมถึงคุณสมบัติของแกนซ์ิลอีกว่า

...แกนซ์ิลสาบาลตัวทุกคนว่า, จะคิดการสิ่งใดจะให้เปนคุณประโยชน์แก่แผ่นดิน, ให้ราษฎรได้อยูเย็นเปนสุข, แล้วจะไม่รับสินบนหาผลประโยชน์, กลับจริงเปนเทง กลับเทงเปนจริง, ให้เสียสิ่งที่ตรงดังนี้, แล้วไดยินว่ามีเงินเดือนเงินปีด้วย, เหนจะไม่มีเหมือนแต่ก่อนแล้ว...¹

นอกจากจะได้กล่าวถึงแกนซ์ิลและหน้าที่ของแกนซ์ิล ยังได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบของการตั้งกรมขึ้นมาใหม่อีกหนึ่งกรม คือกรมนา ไว้ดังนี้

...ในหลวงโปรดให้ตั้งกฎหมายกรมนาใหม่, แลโปรดให้พระยาราชวรานุกลรับราชการตำแหน่งกรมนา...²

การตั้งกฎหมายกรมนาใหม่นี้ เป็นการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการจ่อราษฎรบังหลวงที่มีมานานแล้ว แต่ยังไม่ได้กระทำการใด ๆ ได้ด้วยข้าราชการที่เคยดำรงตำแหน่งในกรมนาเดิมนั้นเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงใจ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

¹แหล่งเดิม.

²แหล่งเดิม.

...ซึ่งโปรดให้พระยาราชวรานุกุลที่กรมณานันท์ก็ควรแล้ว, ด้วยท่านผู้นั้นก็เป็นคนบริบูรณ์อยู่, แลมีทศักริษาการต่างๆ ไม่กำเริบเอิบอาบกับใคร, เหนจะไม่หุยมหิหมยอยู่จงเอาเหมือนอย่างพระยาอาหารคอก, เราเห็นว่าในหลวงท่านทรงปัญญาลวงปัญญาผู้อื่น, โปรดตั้งผู้รับตำแหน่งกรมณาคั้งนี้, เหมือนเสาไม้ปักโยกคลอนได้ ไม่ได้ปักเสาเหล็กเหมือนที่พลเทพ, เหมือนอย่างแต่ก่อนๆ นั้น, ตั้งที่พลเทพปักเสาเหล็กปักลงแล้ว, เกรงไม้ถอนเลย, ต่อเมื่อตายจึงถอนได้, คอยกว่าจะได้ถอน, ก็ยกย่องไปเมืองปีศาจเสียมากทีเดียว, ครั้นนี้ขรอบในหลวงท่านทรงทราบความเก่า, เกรงภพพระราชทรัพย์หลวงไปเมืองปีศาจ, ทำให้เงินแผ่นดินตกเรือเสียสูญไปทรงเขตเสียแล้ว, ซึ่งท่านกรมณาคั้งนี้, เหนจะตั้งใจกักดีต่อราชการโดยสุจริต, ด้วยท่านเป็นคนซื่อ, ในหลวงท่านทรงเห็นควรแล้วจึงมอบตำแหน่งให้...³

ข้อความข้างต้น นอกจากสะท้อนภาพให้เห็นถึงเหตุผลในการเปลี่ยนแปลงข้าราชการที่เข้ามาทำงานในกรมมาแล้ว ยังได้สะท้อนให้เห็นว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงกระทำให้เปลี่ยนแปลงสิ่งใดได้ โดยเฉพาะการแต่งตั้งบุคคลเข้าทำงาน ไม่ใช่เรื่องง่าย เนื่องจากยังมีข้าราชการผู้ใหญ่อีกหลายท่านที่ พระองค์จะต้องใจ ดังพระยาพลเทพที่กล่าวถึงในเรื่อง "นายจิตรนายใจ-สนทนากัน" ที่เป็นเช่นนี้เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะไม่กระทำการใดให้เกิดการกระทบกระเทือนจิตใจกับบุคคลเหล่านี้ กับบุคคลเหล่านี้ โดยเฉพาะผู้ที่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ด้วยอาจเป็นเพราะว่าขุนนางเหล่านั้นเป็นผู้ที่เคยกระทำความดีความชอบในรัชกาลก่อน ๆ มา ดังนั้นพระองค์จึงทรงพยายามที่ไม่ก่อให้เกิดการแตกราวในหมู่ข้าราชการ การกระทำของพระองค์ท่าน แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพและสุขุมถ่อมถนอมของพระองค์ท่านในการแก้ปัญหาของบ้านเมืองในขณะนั้น

นอกจากการตั้งกฎหมายกรมณาคั้งใหม่แล้ว ในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" ได้กล่าวถึงหน่วยงานใหม่อีกหนึ่งหน่วยงานหนึ่งที่เกิดขึ้นในกรมมา นั่นคือ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่สำรวจแหล่งแร่ตามหัวเมือง ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงว่า

...มันวิชาอะไรนะหือ อ้ายหาของไต่หิน ไต่ดิน ไต่ทราย ไต่เขานี้ อ้อเห็นจะเป็นวิชาแร่โลหะ
ธาตุคอกกระมัง เห็นเขาเรียกกันมีอยู่กรมหนึ่ง ที่ตั้งขึ้นใหม่ที่กรมณาคั้ง...²

¹แหล่งเดิม. หน้า 77.

²เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์(เพ่ง). "ทะเลิกเทิกทาก". แหล่งเดิม. หน้า 112.

ในเรื่อง "แม่สืบ" ผู้เขียนได้เสนอความคิดที่อยากให้มีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน
กระทรวงนครบาล กล่าวคือมีการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าเป็นตำรวจลับได้ ดังความตอนหนึ่งว่า

...ในกระทรวงนครบาลนั้นมีโปลิสลับเป็นอันมาก สำหรับคอยปลอมแปลงเข้าไปสืบในบริเวณ
ที่โปลิสแต่งฟอร์มเข้าตรวจยากและโปลิสลับเหล่านี้ไม่เฉพาะเป็นผู้ชาย รูปร่างลำสันใหญ่โต
หามิได้ บางทีก็เลือกเอวบางสุดแล้วแต่คราวแต่สมัย บางทีเป็นคนขยา คนโปก็มี สำหรับจะได้
ปนเปื้อนอยู่กับเจ้าพวกสารเลวตามโรงโปและโรงยา โรงเหล้า แต่เดี๋ยวนี้พระเดชพระคุณเสนา
บดีท่านจัดหาพวกผู้หญิงที่ไหวพริบดีเข้ามาเป็นโปลิสลับหลายคน...¹

ผู้เขียนเรื่อง "แม่สืบ" ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำผู้หญิงเข้ามารับราชการเป็น แม่สืบ
ด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้หญิงสามารถปลอมแปลงตนหรือสอบสวนหาข้อมูลได้ดีกว่าผู้ชาย ซึ่งเป็นการสะท้อน
ให้เห็นแนวความคิดใหม่ของการรับบุคคลเข้ามารับราชการเป็นสื่อความคิดของผู้เขียน จากเดิมที่อาชีพ
การรับราชการมักเป็นผู้ชายเท่านั้น ได้เปลี่ยนไปโดยเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้ทำงานเสมอภาคเช่นเดียวกับ
ผู้ชาย ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

...เสนาบดีท่านจัดหาพวกผู้หญิงที่ไหวพริบดีเข้ามาเป็นโปลิสลับหลายคน เพราะว่าผู้หญิงอาจ
ซอกแซกไปไหนๆ ได้ไม่มีใครเขาสงสัย ไม่มีใครคิดคาดหน้าว่าจะมีโปลิสลับเป็นผู้หญิง อนึ่ง
ผู้หญิงก็กลายมามาก ล้อลวงเอาความจริงได้ง่ายกว่าผู้ชาย โดยประการดังนี้จึงมีโปลิสลับ
หรือแม่สืบ...²

จากเรื่องดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นว่าบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยช่วงนี้ให้ภาพสะท้อนเกี่ยวกับ
ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบราชการอย่างตรงไปตรงมา ขณะเดียวกันผู้เขียนก็ได้แทรกความคิด
ของตนเกี่ยวกับสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย (ซึ่งจะขอกล่าวถึงในแง่บทบาทของบันเทิงคดี
เหล่านี้ที่มีต่อสังคมในบทต่อไป)

¹แม่สืบ. แหล่งเดิม. หน้า 169.

²แหล่งเดิม.

3.1.2 สะท้อนภาพความประหลาดมีขอบของข้าราชการ

ในบันทึกคร่ำครวญแค้นแสนสาหัส ได้สะท้อนภาพของความไม่ซื่อสัตย์ของข้าราชการอยู่หลายเรื่อง เช่น "นายจิตรนายใจสนทนากัน" กล่าวถึงมีการฉ้อราษฎร์บังหลวงจากการเก็บภาษีของข้าราชการ ดังนี้

...ดูเรื่องที่ชำระความที่พระยาอาหารแลเสมียรตรา, หลวงสนิทเงินหลวงครั้งนี้สิ, พระยาอาหารกับเสมียรตรา, มันมั่งมีเงินไปตา ยังช่วยตัวไม่ได้...¹

ข้อความดังกล่าวเป็นการยกเหตุการณ์และบุคคลที่มีจริง โดยให้ตัวละครในเรื่องเป็นผู้เล่าเรื่องราว ซึ่งพระยาอาหารในที่นี้ คือ พระยาอาหารบริรักษ์ (นุช) ซึ่งเป็นข้าราชการในกรมฯ ทำบัญชีส่งเงินทูลเกล้าฯ ถวายไม่ถูกต้องตรงกันกับบัญชีของกรมพระคลังมหาสมบัติ ภายหลังจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการสอบ²

เรื่อง "ทำโทษบูชาคุณ" กล่าวถึงข้าราชการที่รับสินบนและละเลยต่อหน้าที่ เนื้อเรื่องกล่าวถึงนายด่าน เจ้าหน้าที่ประจำด่านท่าเรือที่มักจะขอของจากบรรดาเรือสินค้า เรือลำใดไม่ให้ของกำนัลก็จะถูกถ่มน้ำลายด้วยการให้ชนสินค้าขึ้นฝั่งเพื่อให้นายด่านตรวจ ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...(ได้เท่าที่ทราบอยู่แล้วไม่ใช่หรือหรือรับว่า นายด่านเขารบควนผมอย่างไร ไม่ต้องกราบเท่าก็ได้) เมื่อ 2-3 เดือนนี้กระผมเดินเรือไปทางด่านนั้นอีก พอถึงหน้าด่าน นายด่านก็เรียกให้กระผมแวะเข้าไปที่หน้าด่าน เพื่อที่จะขอตรวจของต่าง ๆ พอกระผมจอดเรือคิบดีแล้วกระผมก็นั่งเฉยอยู่ในเรือ ได้เท่าที่ทราบอยู่แล้วไม่ใช่หรือหรือรับว่ากระผมไม่อยากให้ของกำนัลแก่ใคร ในที่ที่ไม่ควรให้ ประเดียนายด่านเดินหน้าบึ้งตรงมาที่ผมทีเดียว ที่จะโกรธว่าไม่เอาอะไร ๆ ไปกำนัลหรืออย่างไรไม่ทราบ...³

¹เจ้าพระยาภาสกรวงษ์. "นายจิตรนายใจสนทนากัน," แหล่งเดิม หน้า 72.

²ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์และวิมลพรรณ ปิตรวัชชัย. บทบาทของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินใน ร.5. 2525. หน้า 11-12.

³นายเจือ. "ทำโทษบูชาคุณ," แหล่งเดิม หน้า 140.

ข้อความข้างต้น ได้สะท้อนภาพข้าราชการที่ประจำตามด่านต่างๆ ที่ชอบรับสินบนหรือของกำนัลนับเป็นการใช้อำนาจในหน้าที่ที่ไม่ถูกต้อง ผู้ใดที่ให้ของกำนัลก็จะได้รับความสะดวกในการผ่านทาง หากผู้ใดไม่มีของกำนัลก็จะถูกกีดกัน

นอกจากการฉ้อราษฎร์บังหลวงแล้ว ยังมีภาพสะท้อนเกี่ยวกับพฤติกรรมอื่นๆ ของข้าราชการอีกเช่น ข้าราชการในยุคนั้นมักใช้เวลาว่างในการฝึกหัดละครหรือการละเล่นอื่นๆ ซึ่งในความคิดของผู้เขียนไม่เห็นสมควรที่ข้าราชการจะใส่ใจต่อการฝึกการละเล่นเหล่านั้น เพราะเกรงว่าข้าราชการเหล่านั้นจะหลงเพลิดเพลินในสิ่งบันเทิงจนละเลยการปฏิบัติหน้าที่ ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ว่า

...วิไลว่ามัวเมาอยู่ด้วยการเล่นแล้ว, การจริงก็เสื่อมถอยไป, ใจที่คิดหมั่นคิดอ่านในราชการ อยู่ก็อ่อนคลายลง, ถือว่าเล่นการสนุกนี้เสียสัปดาห์สองวันเถิด, ครั้นเล่นเข้าแล้วก็ดีใจชอบจะเล่นอีก, และชักชวนพวกพ้องเพื่อนฝูงเล่นด้วย, ก็ชักช้าเสียเวลาที่คิดการเป็นประโยชน์ไป, คนพวกข้าบรื่องเด่นรำแลดีดสีตีเป่า, เขาเล่นนั้นก็ชอบด้วยเขาหากินด้วยวิชาสิ่งนั้น, นี่เราเห็นว่าเจ้านายแลขุนนาง, หากินด้วยผลราชการที่ตัวทำดีทำชอบทั้งนั้น, จึงเห็นว่าควรจะเอาใจใส่ในราชการให้มาก ๆ ...¹

✱ จากการศึกษาภาพสะท้อนด้านการเมืองการปกครอง ในบันทึงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ในช่วงนี้ จะพบว่าผู้เขียนจะเสนอภาพลบของข้าราชการทั้งที่อยู่ในเมืองหรือตามหัวเมือง ซึ่งมองให้เห็นถึงระบบราชการในช่วงเวลาดังกล่าว ต้องเผชิญปัญหาทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ นอกจากจะต้องปรับเปลี่ยนระบบราชการให้ทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่งขณะนั้นกำลังแผ่อิทธิพลมายังกลุ่มประเทศตะวันตกออกแล้ว ยังต้องแก้ปัญหาอันเกิดจากข้าราชการที่ทุจริตฉ้อโกงเงินของแผ่นดิน ไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่รับสินบน ใช้อำนาจของตนในทางที่ไม่ถูกต้อง และยังไม่ใส่ใจในงานราชการอย่างเต็มกำลัง นับเป็นพระราชภารกิจที่หนักยิ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะต้องทรงแก้ไขเพื่อให้บ้านเมืองอยู่ในสภาวะที่เรียบร้อยและมีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศทางแถบตะวันตกด้วย

¹ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. "นายจิตรนายใจสนทนากัน," ใน ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (2417-2453), 2530. หน้า 76.

3.2 การสะท้อนภาพด้านเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กล่าวไว้ในบันทึก ร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในยุคนั้น พบว่ามีภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทั้งที่เป็น ปัญหาของบ้านเมือง และปัญหาในระดับของชาวบ้าน นอกจากนั้นยังสะท้อนภาพให้เห็นความเจริญ ของระบบเศรษฐกิจที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตกเช่นการเปลี่ยนแปลงมาตราของหน่วยเงิน เดิมมาเป็นระบบมาตรฐานทองคำ การสะท้อนให้เห็นความคิดของคนในสังคมเกี่ยวกับระบบธนาคาร และการประกอบอาชีพของคนในยุคนั้น ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

3.2.1 การรั่วไหลของการเก็บภาษี

ในเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ได้สะท้อนให้เห็นสภาพเศรษฐกิจในขณะนั้นว่า มีการรั่วไหลของการเก็บภาษีเข้าคลัง และการเลือกบุคคลที่มีความสุจริตในหน้าที่เข้าดูแลการคลังของ บ้านเมือง ดังความตอนหนึ่งที่นายจิตรแสดงความคิดเห็นที่มีการตั้งพระยาราชวรานุกูล เป็นเจ้ากรมนา ว่า

...ครั้งนี้ขรอยู่ในหลวงท่านทรงทราบความเก่า, เกรงภาพพระราชทรัพย์หลวงไปเมืองปีศาจ, ทำให้เงินแผ่นดินตกเรือเสียสูญไปทรงเขตเสียแล้ว, ซึ่งท่านกรมนาใหม่นี้, เหนจะตั้งใจักคิด ต่อราชการโดยสุจริต, ด้วยท่านเป็นคนซื่อ, ในหลวงท่านทรงเห็นควรแล้วจึงทรงมอบ ตำแหน่งให้, เหนการกรมนาจะเรียบร้อย, ด้วยพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินครั้งนี้แน่นอน...¹

จากเรื่องนี้ ทำให้ทราบว่าสภาพของการคลังหรือเศรษฐกิจของประเทศในขณะนั้น โดยเฉพาะ การเก็บภาษีต่าง ๆ ที่จะต้องส่งมายังกองกลาง ไม่สามารถกระทำได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะข้าราชการ ระดับขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้กระทำผิด ไม่ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ จึงทำให้เกิดปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง กรณีของการเก็บภาษีได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยของเจ้าหน้าที่ นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเปลี่ยนแปลงระบบการคลัง โดยจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ขึ้นในเวลาต่อมา

¹ แหล่งเดิม, หน้า 77.

3.2.2 การประกอบอาชีพ

ในบันทึกศิโรตม์เกี่ยวกับขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 จะกล่าวถึงการประกอบอาชีพของคนที่อยู่ในเมืองหลวง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการ พ่อค้าและลูกจ้างทั่วไป ในแต่ละอาชีพจะสะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันไป กล่าวคือผู้ที่รับราชการส่วนใหญ่จะมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และเนื่องจากข้าราชการยุคนั้นส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตก เมื่อมีเวลาว่างในการพักผ่อนจะเข้าสโมสรเพื่อเล่นบิลเลียด ดังในเรื่อง "คุณเนก" กล่าวถึงความชื่นชมในกีฬานี้ของตัวละครตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นหนุ่มนักเรียนนอกและมีอาชีพเป็นข้าราชการ ความชื่นชมในการเล่นบิลเลียดของตัวละครนี้ทำให้เห็นถึงความไม่จริงจังต่อการทำราชการ ดังบทสนทนาตอนหนึ่งของตัวละครที่ตอบคำถามเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการดำเนินชีวิตว่า

...คุณเนก ตอบว่า "ผมคิดจะเล่นบิลเลียดเสียก่อน จึงจะลงมือทำอื่นๆ" เท่านั้นแล้วก็ลุกเข้าไปในห้องบิลเลียด เสียงพูดใช้ภาษาบิลเลียดว่า "ยังไงคุณรอรวันนี่ 20 เอาไหม..."¹

ค่านิยมที่เกี่ยวกับความชื่นชอบในการรับราชการของคนไทยสมัยนั้น ได้ปรากฏไว้ในตอนหนึ่งของเรื่อง "คุณเนก" ว่า

...หมั่นเถิดขอรับ ราชการบ้านเมืองยิ่งหมั่นย่อมยิ่งได้ผล...²

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า อาชีพราชการเป็นอาชีพที่ให้ความมั่นคงแก่ฐานะของคน ซึ่งสำคัญที่แทรกในข้อความนี้ คือ การย่ำให้ข้าราชการรู้จักความรับผิดชอบ กล่าวคือ ข้าราชการคนใดขยันทำงาน ก็จะได้รับผลตอบแทน มีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานด้วย

ส่วนผู้ที่มีอาชีพค้าขาย จะมีสภาพความเป็นอยู่ปานกลางเวลาส่วนใหญ่จะใช้ในการค้าเป็นอาชีพที่ขึ้นกับความเฉลียวฉลาดหรือเล่ห์เหลี่ยมทางการค้าของผู้ค้าเองดังในเรื่อง "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว" ได้กล่าวถึงอุปสรรคทางการค้าที่สามารถทำให้ผู้ที่ยากจนมีเงินทองเพิ่มพูนขึ้นได้ในเวลาอันรวดเร็ว หากได้รู้ถึงช่องทางในการทำการค้าหรือได้รับการชี้แนะจากผู้เชี่ยวชาญทางการค้าก็จะสามารถมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีความเป็นอยู่ที่ดีได้ ขณะเดียวกันได้ให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านไม่ให้ตกเป็นเหยื่อทางการค้าแก่ผู้ประกอบการค้าด้วย ความตอนหนึ่งของเรื่อง "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว" กล่าวถึงการค้าว่า

¹นายกระดิ่ง (นามแฝง). "คุณเนก," แห่ลมเดิม. หน้า 180 -181.

²นายกระดิ่ง (นามแฝง). แห่ลมเดิม.

...ก็เมื่อมีตรงไม่เห็น ถ้าจะหาเงินทุนได้แล้วแต่หากยังมี จะมามือดินบนเพื่ออยู่เช่นนี้ มันจะมีแต่ไหนเล่าหา ...ถ้ามีสติปัญญาตรงเงินทองลงไป ถึงหาเงินทุนไม่ได้ก็ให้อุปราคา เท่ห์ทุนสิหา...¹

เรื่อง "วิธีขายงาผง" ได้สะท้อนภาพกลวงทางการค้า กล่าวคือ ทำให้ผู้อ่านเห็นว่าการค้า สามารถนำสิ่งที่ไม่มีความหรือราคา ให้กลายเป็นสินค้าที่มีราคาและนำรายได้มาสู่ผู้ประกอบการ ดังความตอนหนึ่งในบทสนทนากล่าวว่า

...วันหนึ่งข้าพเจ้าไปที่ร้านแก เพื่อสนทนากันด้วยเรื่องอะไรต่ออะไร ลงท้ายข้าพเจ้าก็เอ่ย ขึ้นว่า "เออ ผงงาของแกหนะ มันเที่ยวปลิวไปจับตามเพดานและหน้าต่างออกเลอะไปหมด ยังจะเก็บไว้ทำไม" ตาหวิง "เงินที่เดียวจะทิ้งเสียได้หรือ" ข้าพเจ้า "เงินอะไรของแก ผง งาทั้งสิ้นคู่มือหรือเที่ยวจับออกเลอะไปหมด ตาหวิง "เอาเถอะน่า อย่าเป็นทุกข์ด้วยเรื่องงา ของฉันไปหน่อยเลย คอยดูเถอะอีก 3 วัน อ้ายผงงานี้มันจะกลายเป็นเงินไปหมด"...²

ในเรื่อง "ความฝัน" ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าอาชีพการค้าเป็นอาชีพที่สำคัญรองมาจากการ เข้ารับราชการ ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...เมื่อหนุ่มมีกำลังมาก ๆ ก็หัดการทัพศึก,เมื่อแก่แล้วจึงคิดทำการพ่อค้าหาเงินไว้ใช้ต่อไป...³

ในเรื่อง "คุณค่าแพง" ได้สะท้อนภาพความเจริญทางการค้าในช่วงเวลานั้นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าทอง ดังความตอนหนึ่งของเรื่องกล่าวไว้ว่า

¹พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์. "มั่งมีได้ในวันเดียว," แหล่งเดิม. หน้า 93.

²ลูกอิน (นามแฝง). "วิธีขายผงงา," แหล่งเดิม. หน้า 187.

³"ความฝัน". แหล่งเดิม. หน้า 70.

...ซื้อทองแหละยี่ะ ดีกว่าอะไร ๆ หมด ทุกวันนี้ราคาทองมีแต่จะขึ้นที่จะตกนั้นน้อยนัก ถึงตกไม่กี่วันขึ้นอีก แล่งขึ้นมากกว่าตกเสมอ มีทองไว้แหละยี่ะเป็นอย่างประเสริฐละ จะต้องการเมื่อไรก็ขายได้แลไม่รู้จักรอยหรือหรือมัวหมอง...¹

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นว่า อาชีพทางการค้าเป็นอาชีพที่น่ารายได้ และความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพ รองลงมาจาก การรับราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าทอง ขณะที่การค้าอย่างอื่นยังอยู่ในสภาพที่ไม่มั่นคง เพราะมีอัตราการเสี่ยงต่อสภาพการขาดทุนมากกว่า การค้าบางอย่างก็ถูกห้ามไม่ให้ค้า ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" กล่าวว่า

...อายุการหากินมันมีมากยี่ะ จะคิดสาระตะเทงหวยหรือฝักแบงก็ไดยี่ะ แต่ของพรรณนี้มันไม่เที่ยงยอมไม่ได้ก็เสีย เขามักใช้รับจำนำกันมาก...²

จากข้อความข้างต้น นอกจากจะทำให้เห็นความตื่นตัวของคนที่หันมาประกอบอาชีพทางการค้าแล้วผู้เขียนยังได้ให้ข้อคิดแก่ผู้อ่าน ให้รู้จักไตร่ตรองลักษณะการค้าให้รอบคอบ ก่อนที่จะคิดลงมือกระทำหรือลงทุน ดังนั้นถ้าจะสรุปเรื่องการทำมาหากินของประชาชนที่ปรากฏในบันทึกศิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยในช่วงนี้ จะพบว่าเป็นช่วงเวลา que อาชีพทางการค้ากำลังได้รับความสนใจและเป็นอาชีพที่สามารถทำรายได้ได้ดีให้แก่ผู้ประกอบการ ซึ่งผู้ประกอบการไม่จำเป็นต้องมีความรู้ก็ได้ แต่จะต้องรู้จักช่องทางในการที่จะลงทุน ทั้งนี้จะต้องอาศัยคำชี้แนะจากผู้เชี่ยวชาญด้วย ขณะเดียวกันการรับราชการก็ยังคงได้รับการยกย่องว่า เป็นอาชีพที่มีเกียรติที่สุด ผู้ที่จะเป็นข้าราชการจะต้องมีความรู้เป็นที่ยอมรับของหน่วยงาน บางตำแหน่งจะต้องเป็นที่ไว้วางใจพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ที่ได้รับมอบหมายจะรู้สึกว่าได้เกียรติอย่างดียิ่งของสังคม และเป็นหน้าเป็นตาแก่วงศ์ตระกูลอีกด้วย

¹ เขียวหวาน(นามแฝง). "คุณย่าเพ็ง," แหล่งเดิม. หน้า 163.

² แหล่งเดิม.

3.2.3 ความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ

จากการศึกษาถึงระบบเศรษฐกิจใน พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารทางเศรษฐกิจหลายประการ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ปรากฏในบันทึกศิโรตม์แก่นวนาตสันของไทยในช่วงนั้นด้วย เช่นมีการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงมาตราเงินจากระบบดั้งเดิมคือเฟื้อง ตำลึง ชั่ง มาเป็น สตางค์ บาท ดังในเรื่องค่างๆ เลินเล่อ คุณย่าเพ็ง เป็นต้น

ในเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" ได้สะท้อนให้เห็นภาพความสับสนทางความคิดของกลุ่มคนที่ไม่ได้รับการศึกษา จึงไม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับการปรับมาตราเงินแบบใหม่ ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...พ่อหมอสุข "อ้าวไม่เข้าใจอะไรเล่า แม่เพ็งๆ ให้เงินฉัน 400 บาท..."

คุณย่าเพ็ง "ดีฉันให้ท่านหาซังพะ" คำนินิดๆ

พ่อหมอสุข "นั่นแหละยะ หาซังมันก็สิร้อยบาท ถูกไหมล่ายะ ?"

คุณย่าเพ็ง "คา อะ...หาซังคา" ยืนคำ

พ่อหมอสุข "ยะ หาซังแล้วฉันซื้อทองราคาสามสิบห้าหนักให้แม่เพ็งแปดทองหนัก 11 บาทสลึงเพื่องกับ 2 หุน"

คุณย่าเพ็ง "รับประทานโทษ ดีฉันไม่เข้าใจขอรับ ดีฉันมันโง่แท้ๆ พ...ท่านหมอต้องเอ็นดู"

ยิ้มแห้งๆ...¹

นอกจากนี้ในบันทึกศิโรตม์ยังกล่าวถึง การฝากทรัพย์สินกับธนาคาร นับเป็นแนวความคิดทางเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าในยุคสมัยนั้น ดังความตอนหนึ่งของเรื่อง"ช่องเบา" กล่าวว่า

...พี่คิดว่า เราควรจะเก็บเข้าของของเราให้เป็นที่เป็นทางมั่นคงหรือมิฉะนั้นเอาไปฝากแบงก์

ไว้เสียทีเดียว...²

¹เขียวหวาน(นามแฝง). "คุณย่าเพ็ง," แหล่งเดิม. หน้า 164.

²แม่วัน(นามแฝง). "ช่องเบา," แหล่งเดิม. หน้า 151.

จากข้อความดังกล่าวนี้ ทำให้เราเห็นว่า ระบบเศรษฐกิจในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจมีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศทางตะวันตก มีการนำระบบธนาคารมาใช้กับชีวิตประจำวันของประชาชน ขณะเดียวกันย่อมส่งผลให้กิจการของธนาคารมีบทบาทต่อเศรษฐกิจของบ้านเมืองยิ่งขึ้น

ดังนั้นหากมองภาพโดยรวมของเศรษฐกิจในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากบันทึกศิโรตม์แก่นวนคณานุกรมของไทย จะพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจหลายด้าน โดยเฉพาะการนำระบบเศรษฐกิจจากประเทศตะวันตกเข้ามาใช้กับระบบการคลังของไทย หรือการนำระบบธนาคารเข้ามาช่วยสนับสนุนการค้าและความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจนี้ แม้จะเป็นปัญหาต่อกลุ่มผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่มีความเข้าใจในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ แต่ก็ไม่ใช่อุปสรรคต่อการพัฒนาแต่อย่างใด ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางระบบเศรษฐกิจในสมัยนี้ นับเป็นการก่อร่างสร้างพื้นฐานที่สำคัญให้แก่ระบบเศรษฐกิจในเวลาต่อมา

3.3 การสะท้อนภาพด้านการศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาที่สำคัญหลายประการ มีการขยายการศึกษาจากวัดมาเป็นระบบโรงเรียน มีการเปิดโอกาสให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งแต่เดิมเด็กผู้ชายเท่านั้นที่จะมีโอกาสได้เรียนหนังสือ อันเนื่องมาจากการเรียนสมัยก่อน ผู้ถ่ายทอดความรู้คือ พระ นอกจากนั้นบุตรหลานของข้าราชการหรือเจ้านายชั้นสูงเท่านั้นไม่ว่าหญิงหรือชายจะมีโอกาสทางการศึกษามากกว่าราษฎรทั่วไป จากการศึกษาบันทึกศิโรตม์แก่นวนคณานุกรมของไทย ในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ทำให้เห็นภาพทางการศึกษาของไทยขณะนั้น หลายประการดังนี้

3.3.1 ปัญหาอันเกิดจากผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษา

ในบันทึกศิโรตม์แก่นวนคณานุกรมกล่าวถึงปัญหาที่เกิดจากผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษา ทำให้เกิดช่องว่างทางความคิดหรือความขัดแย้งของผู้รู้หนังสือและผู้ไม่รู้หนังสือ ซึ่ง วิภา กงกะนันทน์ ได้เสนอความคิดว่าเรื่อง "คุณข้าพเจ้า" ของเขียวหวาน เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นช่องว่างทางภูมิปัญญาระหว่างชาวกรุงกับชาวบ้านนอก (วิภา กงกะนันทน์ "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกับคุณข้าพเจ้า" หน้า 75) ในเรื่อง "คุณข้าพเจ้า" จะแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างผู้รู้หนังสือกับผู้ไม่รู้หนังสือ เนื้อเรื่อง

คุณย่าเพิ่งเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ ตามคำสั่งของสามีที่ตายไป ด้วยเหตุที่นางไม่รู้หนังสือ แต่ต้องการหาเงิน ด้วยการลงทุนเพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่าย นางจึงเข้ามาขอคำปรึกษากับหมอสุขผู้เป็นเพื่อนของสามี หมอสุขเสนอให้คุณย่าเพิ่งค้าทองด้วยความที่ไว้วางใจ นางจึงมอบให้หมอสุขเป็นผู้ซื้อให้ แต่ด้วยความที่ไม่เข้าใจในระบบการค้าทอง ทำให้นางระแวงคิดว่าหมอสุขจะโกงเงินของนาง ท้ายสุดมิตรภาพของคนทั้งสองต้องสิ้นสุดลง ด้วยความไม่เข้าใจกัน แม้ว่าเรื่องสั้นเรื่องนี้จะไม่ได้บ่งบอกข้อความเกี่ยวกับปัญหาการศึกษาโดยตรง แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการที่คนไม่รู้หนังสือย่อมจะไม่เข้าใจในการเปลี่ยนแปลง หรือการค้าขายได้ซึ่งเป็นปัญหาที่อันตรายต่อการพัฒนาประเทศ ดังคำพูดตอนหนึ่งที่คุณย่าเพิ่งกล่าวว่า

...ดิฉันเปนพหูฌึง(คำนี้ดูเหมือนพ่อก่อนจะไม่สงสัย) เปนคนโง่ด้วยท่านเจ้าขา ไม่ทราบว่
คนกรุงเทพฯ เขาหาเงินยังงัใด จนนปัญหาพะ...¹

ในเรื่อง "พระเปี้ยให้ท่านธรรม" สะท้อนให้เห็นภาพของความขัดแย้งที่เกิดจากการสื่อสารกันไม่เข้าใจ ปัญหาที่ผู้ที่ไม่รู้หนังสือก่อให้เกิดความสับสน เนื่องจากพระเปี้ยเป็นพระที่อ่านหนังสือไม่ค่อยออก รูปหนึ่งจะต้องขึ้นธรรมาสน์เพื่อเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง จึงทำให้ชาวบ้านเบื่อบ่อยเป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องหาอุบายเพื่อให้พระเทศน์จบ จนทำให้เกิดความหมองใจกันระหว่างพระกับชาวบ้าน เนื้อเรื่องจึงเป็นการชี้ให้เห็นปัญหาว่า ความรู้ในการอ่านหนังสือมีความสำคัญมากต่อพระ เพราะพระจะต้องเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชาวบ้าน หากพระเป็นผู้ที่ไม่รู้หนังสือจะทำให้ชาวบ้านเสื่อมศรัทธา ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

...พอยกบาฬีดำเนินความขึ้นก็ติดตะกุกตะกัก ฟังไม่เข้าใจประเดี้ยวแอม ประเดี้ยวไอ
ประเดี้ยวฉั่นน้ำ ประเดี้ยวเรียกสัปรุส ให้เอาเทียนมาจุดอีก พวกทายกเขาก็จุดให้ ท่านก็ยัง
ตะกุกตะกักอยู่ดั่งนั้น ไม่คล่อง ไม่ขัดออกไปได้ เทศน์อยู่นานประมาณ 2 ชั่วโมง จนนสัปรุส

¹เจียวหวาน(นามแฝง). "คุณย่าเพิ่ง," ใน แหล่งเดิม, หน้า 163.

เมื่อหู เขาเพทุบายว่าท่านเทศน์มากอยู่แล้ว พระคั่งอยู่หลายองค์นิมนต์จับเสียดพระเบียด
ก็ไม่จับ...¹

นอกจากจะชี้ให้เห็นภาพปัญหาของความไม่เข้าใจกันระหว่างผู้ที่รู้หนังสือกับผู้ที่ไม่รู้หนังสือ
แล้วยังเป็นการกระตุ้นให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง ทางการศึกษาได้ตระหนักถึง การที่จะส่งเสริมการศึกษาไปสู่มวลชน
ให้มากขึ้น โดยเฉพาะพระซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการถ่ายทอดความรู้แก่ประชาชน

3.3.2 การขยายตัวทางการศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาแห่งการปลุกจิต
สำนึกให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษา และเปิดกว้างให้เด็กทุกคนทั้งชายและหญิงได้รับ
การศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน จะเห็นได้จากรัชสมัยของพระองค์มีการตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นเป็น
ครั้งแรก เพราะทรงตระหนักดีว่า การศึกษานอกจากจะช่วยผลิตคนให้มีความรู้ ยังสามารถช่วยให้การ
พัฒนาประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จะเห็นได้จากบันทึกคร่ำครวญแค้นใจของไวยะยานันท์
มีข้อความที่ทำให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงความสำคัญและผลดีที่จะได้จากการศึกษา ดังความตอนหนึ่งใน
เรื่อง "เนื้อคู่หนึ่งคู่" ที่ว่า

...อายุการที่จะทำให้มีความสุขนี้จะต้องทำพิริยพยายามหลายอย่าง แแต่รวบยอด จะต้องทำให้
เป็นคนมีทรัพย์สินเงินทองแลเครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดจนกระทั่งผู้คนข้าทาสและพาหนะ
ของเหล่านี้ ล้วนเป็นเครื่องบำรุงให้เกิดความสุขได้ทั้งนั้น เพราะนี่ก็อยากได้อะไรก็จะได้
สมนึกที่สุดนี่ก็อยากกินอะไรก็จะได้กิน ครองไปคู่อีก อาไ้แต่เท่านั้นจะต้องมีปัญหา มีวิชา
รู้หา รู้ทำให้ลาภเกิดมไห้ศมีให้อำนาจมี ให้วาสนาบารมีมีด้วย จึงจะเต็มที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้มี
สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ แลบริวารยศ ฯลฯ...²

¹ พระเบียดให้ท่านธรรม. แหล่งเดิม. หน้า 81.

² ขุนบัญญัติวรราช(รัตน). "เนื้อคู่หนึ่งคู่," แหล่งเดิม. หน้า 130.

ข้อความดังกล่าวเป็นการชี้ให้เห็นว่า ความร่ำรวยทางทรัพย์สินสมบัติไม่อาจทำให้มีความสุขสบายอย่างมั่นคง แต่ความรู้นอกจากจะทำให้มีทรัพย์สินแล้วยังทำให้เป็นที่เคารพยกย่องในทางสังคมอีกด้วย ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะผู้ที่มิฐานะดีเท่านั้น แม้แต่ผู้ที่มีฐานะปานกลางหรือยากจนก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า ดังในเรื่อง "จะนั่งเสียก็ไม่ได้จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้นอยู่นั่นก็ยังงั้น" ได้ให้ภาพสะท้อนเกี่ยวกับผลดีของการศึกษาว่า แม้บุคคลนั้นจะเป็นลูกทาส หากมีการศึกษาก็จะเป็นที่รักใคร่และได้รับความไว้วางใจจากนาย

...ชายผู้หนึ่งชื่อฉัตร บิดามารดาขายไว้แก่ท่านขุนอินทร์แต่ยังยอมนๆ จนนายฉัตรอายุได้ 20 ปี นายฉัตรเป็นคนเรียบร้อย อุตสาหะทำธุระในการเรือนได้ทุกอย่าง มิได้เกียจคร้าน แลหมั่นเขียนอ่านในการหนังสือ เลข ลูกคิด พอรู้ได้ทุกอย่างกลางๆ ท่านขุนมีความปรานีมาก มิได้ใช้การหนัก ทั้งวางใจสนิท หมั่นตรึงเกียจกินแหนง...¹

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาสามารถยกสถานะภาพของบุคคลทางสังคมได้ ดังเช่นทาสในเรื่อง "จะนั่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่นั่นก็ยังงั้น" เมื่อได้รับการศึกษาก็ทำให้ตนเป็นที่รักและไว้วางใจจากนายทาสของตน นอกจากจะเป็นการสะท้อนให้เห็นผลดีของการได้รับความรู้แล้ว ในบันทึกศิรัยแก้ขนาดสั้นของไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังสะท้อนให้เห็นถึงการกระจายของการศึกษาในช่วงเวลานั้น ได้กระจายอย่างทั่วถึง และสะท้อนให้เห็นความเสมอภาคของเด็กชายเด็กหญิงที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาร่วมกันเท่าเทียมกัน ดังในเรื่อง "ความรักของสุร่าย" ตัวละครหญิงที่เป็นเพียงบ่าวรับใช้ ก็มีความรู้อ่านออกเขียนได้อย่างแตกฉาน และเป็นที่ไว้วางใจของผู้เป็นนายเช่นเดียวกับทาสในเรื่อง "จะนั่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่นั่นก็ยังงั้น" นอกจากนั้นในเรื่อง "ความรักของสุร่าย" ผู้เขียนได้พยายามสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของการอ่าน ด้วยการใช้อรรถาธิบายให้รู้สึกว่าผู้อ่านหนังสือจะได้รับความสุขใจจากการอ่าน เช่น "อยู่บ้านดีกว่านอนอ่านหนังสือเล่นสบายหัวใจ", "อิฉันกำลังเพลินอ่านหนังสืออาหรับราตรี

¹ นายนาน (นามแฝง). "จะนั่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่นั่นก็ยังงั้น," แหล่งเดิม. หน้า 106.

สนุกเสียที่สุด", "อ่านหนังสือได้สบายเที่ยว" มีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับตัวละครในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นตัวละครหญิงหรือชายมักเป็นผู้ที่มีความรู้ รวมทั้งความรู้ทางด้านภาษาต่างประเทศ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของภาษาต่างประเทศเริ่มมีบทบาทต่อสังคมไทย เช่น เรื่อง "ค่าง ๆ" ตัวละครชายหญิงในเรื่องนี้มีความรู้ทางภาษาสามารถได้บทสนทนาเป็นภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

...คุณป้าคูที่ไม่เข้าใจว่า ข้าพเจ้าพูดอะไร แต่แม่สื่อถึงลอบทักขอเบา ๆ ว่า "โก๋จริง สดริคต์เอดิเคตต์" ข้าพเจ้าได้ยินจึงถามว่า "โอห์ ยู สปีก อิงลิช?" คุณป้า "เออแน่ แม่สื่อจะไปอยู่โรงเรียนเปเนแปด เก้าปี พูดฝรั่งกับพี่ให้ป้าฟังทีไร...¹

นอกจากจะสะท้อนให้เห็นความเจริญทางการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ชายหญิงได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคแล้ว ในเรื่องนี้ได้กล่าวถึงมีการสอนภาษาต่างประเทศในโรงเรียน ซึ่งผู้หญิงสามารถเข้าเรียนได้ ผู้หญิงมีการศึกษาขั้นสูง รู้ภาษาต่างประเทศ ทำให้เห็นว่าการศึกษามิใช่ของสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงมีความทันสมัยขึ้น ภาษาต่างประเทศเริ่มมีบทบาทในวงการศึกษาไทย

ในเรื่อง "ทะเลเล็กเทิกทาก" ได้สะท้อนให้เห็นภาพของความเจริญทางการศึกษาอีกประการหนึ่ง คือความนิยมในการส่งบุตรหลานไปเรียนต่อยังต่างประเทศ โดยจะต้องอยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่ไทยที่ประจำอยู่ในประเทศนั้น ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

...พ่อทองดีคนนี้เป็นบุตรพระยารามคำแหง คุณแม่ด้วง บ้านอยู่ที่หน้าวัดทอง เมื่อพ่อทองดีเขาอายุได้ 11 ปี เมื่อปีมะแมก่อนนั้นแหละ ท่านทั้งหลายก็คงยังจะจำได้อยู่บ้างดอกกระมัง เมื่อคราวส่งนักเรียนไปเรียนวิชาที่ประเทศยุโรปกันกลุ่มๆ นั้นเป็นไร พ่อทองดีเขาก็ได้ออกไปคราวนั้นด้วย ครั้นถึงกรุงอังกฤษเข้าแล้ว ก็เผชิญเจ้ากรรม พระยาสยามกงสุลไทยของเราได้ส่งเขาไปเรียนหนังสือที่เมืองสกอตแลนด์ ไปอยู่ที่เมืองเอเบอดินคนเดียว...²

¹ น.ม.ส.(นามแฝง). "ค่าง ๆ," แหล่งเดิม, หน้า 196.

² เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์. "ทะเลเล็กเทิกทาก," แหล่งเดิม, หน้า 111.

นอกจากภาพสะท้อนเกี่ยวกับการส่งนักเรียนไปเรียนยังต่างประเทศ ในเรื่อง "ท่านผู้หญิงกันโชก" ได้สะท้อนให้เห็นว่า การศึกษาของไทยขณะนั้นได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือการศึกษาของผู้หญิง กล่าวคือผู้หญิงไม่เพียงแต่มีความรู้แค่เพียงการอ่านออก เขียนได้ แต่ยังสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ได้อีกด้วย ดังความตอนหนึ่งที่ตัวละครกล่าวว่า

...ดิฉันได้เคยเป็นครูอยู่บ้างแต่เดิม แลมีความรู้สมควรที่จะรับตำแหน่งนี้ได้ ดิฉันอาจสอนได้ ทั้งวิชาหนังสือไทย แลอังกฤษตลอดวิชาเย็บปักถักร้อย แลวิธีบ้านเรือนต่าง ๆ ที่ต้องการในโรงเรียน...¹

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ตัวละครหญิงในเรื่องนี้ได้รับการศึกษาจนสามารถประกอบอาชีพครูได้ แสดงให้เห็นว่าสถานภาพของผู้หญิงในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเพราะการศึกษาของผู้หญิงในยุคนั้นได้มีบทบาททางสังคมมากขึ้น จากเดิมที่ผู้หญิงมีบทบาทเพียงแค่เป็นแม่บ้านดูแลครอบครัว หากผู้หญิงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี บทบาทของผู้หญิงจะเป็นที่ยอมรับของสังคมมากขึ้น ความรู้ความสามารถของผู้หญิงสามารถนำมาประกอบอาชีพเช่นอาชีพราชการได้ ดังตัวละครหญิงในเรื่อง "แม่สืบ" ที่สามารถเข้ารับราชการได้เช่นเดียวกับผู้ชาย

จากการศึกษาภาพสะท้อนด้านการศึกษาในบ้านเท็งคิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยช่วงนี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่า การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นแก่บุคคลเพราะการศึกษาเป็นสิ่งที่สามารถยกระดับฐานะของบุคคลให้มีความทัดเทียมกัน โดยไม่จำกัดสิทธิว่าจะเป็นชายหรือหญิง ซึ่งบุคคลในสังคมต่างก็มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคกันด้วย ภาพสะท้อนที่ปรากฏในบ้านเท็งคิรี้ ทำให้ทราบว่าการศึกษาในยุคนั้นได้แพร่ขยายและให้สิทธิแก่บุคคลทุกคนในสังคม

3.3.3 การถ่ายทอดความรู้

ในบ้านเท็งคิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ทำให้ทราบว่า แหล่งให้ความรู้ในช่วงเวลานั้นมี 3 แห่งคือ จากสถาบันการศึกษา บุคคลและแหล่งความรู้(ซึ่งมีทั้งห้องสมุดและหนังสือพิมพ์) ซึ่งแต่ละแห่งจะมีบทบาทแตกต่างกันไป

¹"ท่านผู้หญิงกันโชก," แหล่งเดิม, หน้า 247.

ความรู้ที่ได้จากสถาบันการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวหมายถึง โรงเรียนและวัดจะเป็นความรู้ทางวิชาการคือ อ่าน เขียนและคำนวณ ความรู้เหล่านี้จะช่วยยกระดับฐานะของบุคคลทางสังคม ทำให้เป็นที่ยอมรับของสังคม เช่น ทาสจะได้รับการยอมรับและไว้วางใจจากนาย ดังตัวละครชายที่เป็นทาสในเรื่อง "จะนิ่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่ที่นั่นก็ยังงี้" นอกจากนายจะให้ความไว้วางใจแล้ว ยังได้รับการยกระดับฐานะให้มีความทัดเทียมเท่ากับนายด้วยการที่นายจะยกลูกสาวของตนให้แก่ทาสดังข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

...ท่านขุนมีความปรานีมากมิได้ใช้การหนัก ทั้งวางใจสนิท หมอครึ่งเกียจกินแหลง ท่านขุนมีบุตรสาวคนหนึ่งชื่อใหม่ อายุได้ 22 ปี ยังไม่ได้ออกรเรือน แถหวังใจปรารถนา จะยกให้นายฉัตร แต่เกรงจะไม่ยอมด้วยเห็นกิริยานายฉัตรนับถือแม่ใหม่ เสมอพี่หรือนาย...¹

ในเรื่อง "ความรักของผู้ร้าย" ได้กล่าวถึง "วัด" เป็นสถาบันการศึกษาที่เปิดโอกาสให้คนทุกระดับได้เข้าเรียนอย่างเสมอภาคกัน ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...ฉันเกิดที่เมืองพรหม บิดามารดาเป็นคนจนจึงมาจัดทั้งพ่อและแม่ บิดาเป็นหัวกะโหลกควายใหญ่, บิดาฉันแกมีแต่สอนให้ฉันลักกะโหลกทั้งห้าทำอะไร บรรดาสิ่งชั่วทั้งนั้น เมื่ออายุฉันได้สิบขวบ ฉันได้กะโหลกกระทะชาวบ้าน เขาจับได้ครั้งหนึ่ง รอดตัวไป เขาเอาแต่ของคืน อีกสักเดือนหนึ่งวิ่งราวอัฐ เขาจับได้นำจวนเจ้าเมืองท่าน จับเอาไปล่ามโซ่ไว้แล้วเอาไปไว้วัด ฉันได้เรียนอ่านเขียนหนังสือที่วัดนั้น...²

ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วัดเป็นสถาบันการศึกษาของบุคคลทุกระดับชั้น เด็กทุกคนจะได้รับการศึกษา โดยไม่มีข้อจำกัดสิทธิใดๆ ทั้งสิ้น แม้แต่เด็กที่มีพ่อแม่เป็นคนไม่ดี เมื่ออยู่ในความดูแลของวัดแล้ว ก็จะได้การศึกษาเช่นเดียวกับเด็กทั่วไป

¹นายนาน(นามแฝง) "จะนิ่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่ที่นั่นก็ยังงี้," แหล่งเดิม, หน้า 106.

²พระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ (ทรงเรียบเรียง). "ความรักของผู้ร้าย," แหล่งเดิม, หน้า 100.

นอกจากวัด ซึ่งถือเป็นสถาบันการศึกษาแห่งแรกของการศึกษาไทยแล้ว ในบันทึกศิขานาดสันของไทยช่วงนี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่า มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นแล้ว ดังที่ปรากฏในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" กล่าวถึง โรงเรียนสวนกุหลาบ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่จัดตั้งให้เด็กชายหญิงทั่วไป มีโอกาสเข้าเรียนเช่นลูกหลานข้าราชการ ดังความตอนหนึ่งว่า"

ในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" ได้กล่าวถึงสถาบันการศึกษาโรงเรียนสวนกุหลาบ ไว้ว่า

...พ่อทองดี เอลลิเมนตารีเอดูเคซอนัน คือ เรียนอ่านเขียนคิดอย่างไรละ คุณพ่อพระยารามคำแหง อ้อถ้อยอย่างนั้นมันก็อย่างอัยถึก น้องชายเจ้าไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนสวนกุหลาบ นะซี...¹

การกล่าวถึงสถาบันที่ให้ความรู้ในบันทึกศิขานาดสันของไทย ไม่ว่าจะเป็นวัดหรือโรงเรียนก็ตาม ส่วนใหญ่ให้ภาพสะท้อนว่า เป็นสถานที่ที่ให้ความรู้ทางด้านหนังสือ คือการอ่าน การเขียนและการคิดคำนวณมากกว่าการประกอบอาชีพทำมาหากิน

ส่วนความรู้ที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ หรือการส่งเสริมการทำมาหากิน จะได้รับการถ่ายทอดจากบุคคล โดยเฉพาะอาชีพด้านการค้า บันทึกศิขานาดสันของไทยที่ได้สะท้อนให้เห็นว่าบุคคล เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้หรือชี้ช่องทางหรือกลอุบายทางการค้า เช่นเรื่อง "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว" "วิธีขายงาผง" เนื้อเรื่องเสนอกลไกทางการค้า ผู้ที่ให้คำชี้แนะจะเป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในวิชาการนั้น ๆ ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว" กล่าวว่า

...โอวาทของท่านผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดเคยคาดคะเน คาดการล่วงหน้าถูกชำนาญ ในเชิงค้าขายสั่งสอนนั้น บางทีมีราคาหาที่จะเปรียบมิได้ คนเราทุกวันนี้มักยึดมั่นเสียแต่ในความคิดติดสันดานอยู่ว่า ถ้าผู้ใดท่านจะช่วยอนุเคราะห์เกื้อกูลให้มั่งมีศรีสุข ก็มีวิธีแต่ท่านช่วยให้เงินเป็นทุนรอนตั้งตัว แต่ถ้าจะตรงไปการช่วยแนะนำโดยทางปัญญาแยกขายถูกเหมาะสมเหมือนท่านสงเคราะห์ด้วยอุบายบอกให้ค้าขาย ไม่ต้องมีทุนตั้งตัวได้ดีเท่ายื่นทุนช่วยตรง ๆ ก็มีถมไป...²

¹เจ้าหมื่นศรีสรักษ์. "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม. หน้า 112

²พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์. "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว," แหล่งเดิม.

นอกจากการชี้แนะอุปายทางการค้าด้วยวาจา ในบางครั้งผู้ถ่ายทอดก็จะต้องลงมือกระทำเพื่อประกอบคำชี้แนะด้วย ดังในเรื่อง "วิธีขายงาผง" กล่าวถึงการถ่ายทอดอุปายวิธีการขายงาผง ด้วยการแสดงวิธีขายดังนี้

...พ่อคอยดูแล มาไปด้วยกัน จะให้จำเป็นตัวอย่างสักหน่อยว่าทำอย่างไร อ้ายผงงามันจึงกลายเป็นเงินไปได้...¹

ในเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" สะท้อนให้เห็นว่าคุณย่าเพ็งมีความคิดที่จะทำการค้า ผู้ที่ช่วยให้คุณย่าเพ็งรู้จักช่องทางในการค้าขาย คือ หมอสุข ดังคำชี้แนะตอนหนึ่งที่หมอสุขแนะนำ คุณย่าเพ็ง ว่า

...ยั้งนั้นชยะ วิไลทองนี้ จะขายเมื่อไรๆ ก็ได้ คงต้องมีคนซื้อวันยังค่ำ ถ้าเวลาทองแพง เราก็ค้ากำไร ถ้าปะเวลาทองลงราคา เราก็ต้องเข้าเนื้อบ้าง แต่น้อยนักที่จะเป็นไปได้อย่างนั้น...²

จากเรื่องที่ยกมาข้างต้นทั้งหมด จะพบว่า นอกจากความรู้ทางวิชาการที่จะได้รับจากสถาบันการศึกษาแล้ว บุคคลยังสามารถรับความรู้ได้จากการถ่ายทอดของบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่อง ซึ่งในบันทึกนี้ร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยส่วนใหญ่ จะแสดงให้เห็นว่า ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดระหว่างบุคคลจะเป็นความรู้ด้านประกอบอาชีพ นับว่าเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิต

ที่มาของความรู้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่บันทึกนี้ร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ได้กล่าวถึง คือ การอ่านหนังสือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการอ่านหนังสือพิมพ์ ภาพสะท้อนที่เกี่ยวกับความรู้ที่ได้จากการอ่านหนังสือจะทำให้เห็นว่า ผู้ที่อ่านหนังสือจะมีแนวความคิดที่ทันสมัยและทันต่อเหตุการณ์ เพราะหนังสือพิมพ์จะให้ผู้อ่านได้รับข่าวสารทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง "ย่องเบา" กล่าวถึงข่าวที่ลงในหนังสือพิมพ์ออบเซอร์เวอร์ เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษว่า ตัวละครที่อ่านหนังสือพิมพ์จะรู้และเข้าใจในข่าวสาร ในขณะที่ตัวละครที่ไม่อ่านหนังสือพิมพ์

¹ลูกอิน(นามแฝง). "วิธีขายงาผง," แหล่งเดิม. หน้า 187.

²เจียวหวาน(นามแฝง). "คุณย่าเพ็ง," แหล่งเดิม. หน้า 163.

จะไม่เข้าใจถึงความเป็นไปของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง “ยองเบา” กล่าวถึงข่าวที่ลงในหนังสือพิมพ์ออบเซอร์เวอร์ เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษว่า

...เจ้าคุณบิดาเจ้าหล่อนอยู่ข้างจะขี้ริ้วห่อทองหน้อย ๆ เห็นการซื้อหนังสือพิมพ์เป็นการเปลี่ยนเงินเปล่า ๆ เก็บเงินไว้ซื้อทอง ๆ เพชร ๆ คิดว่า
ข้าพเจ้า “ขอโทษที ๆ ลืมไป ๆ เจ้าคุณท่านไม่ใช่คนเลงนังสื่อจริง พี่ยังจำได้ดี ได้ดี อีวันหนึ่งพี่บอกกับท่าน “หนังสือพิมพ์เขาลงว่าอังกฤษเห็นจะต้องทำศึกกับพวกบัวร์ในเร็ว ๆ นี้ ท่านถามว่า “บัวร์นั้นอยู่ที่ไหน” พี่ตอบว่า “อยู่ในทวีปอาฟริกา” ท่านรู้สึกปลาบใจอะไรทวีปอาฟริกาก็มีด้วย “ทวีปอะไรนี่” พี่บอกว่า “ทวีปอาฟริกาที่อายพวกแขกเงาะอยู่ยังไรล่าขอรับ” ท่านว่า แม้อังกฤษกล้าสู้เงาะเทียวหรือ อังกฤษดีแต่เป็นถ้ำยิงมันไม่ออกหรือลูกปลิวมาเข้าตัวจะทำอย่างไร...¹

ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ที่อ่านหนังสือจะมีความรอบรู้และเข้าใจถึงสภาวะความเปลี่ยนแปลงของโลก ส่วนผู้ที่ไม่อ่านก็จะตามเหตุการณ์ไม่ทัน หรือแม้แต่ความรู้นอกโลกซึ่งเป็นวิทยาการใหม่ของสังคมไทยในยุคนั้น เช่นเรื่อง “ดาวหาง” ที่กล่าวไว้ในความตอนหนึ่งของเรื่อง “ดาบอดสอดตาเห็น” ว่า

...อ้อ ดาวหางนะหรือเจริญพร, จะมาโคนโลก แม้ไหนว่าโคนแล้วจะยังไถล่าเจริญพร นักปราชญ์ฝรั่งเขาวานะซี อ้อ ฮ้าย ไม่แตกดอกโลกเราคนก็ไม่ตาย เจริญพร อ๊ะ ถ้ามันแขงค่อแขงเหมือนไหสองลูกกระทบกับเป้งเต็มแรงเพลงละ คงต้องแตกยับไปด้วยกันทั้งคู่จริงแต่ข้างหนึ่งอ่อนหนะเจริญพร เขาว่าข้างดาวหางก่อน, ข้างลูกพิภพเรานี้นะแขงอ่อนกว่าพรวัวเจริญพร ถ้าพรวัวหัวกับไผ่ฟาดเข้าหากันเต็มฤทธิ์ละ ไผ่หลังไม่ทันต้องแตกใบเดียวแน่ละ สะ ๆ ๆ ๆ ก็ดาวหางอ่อนนักเทียวหนะเจริญพร ที่จริงอย่างไรอาตมาภาพก็ไม่ทราบแน่...อ่อนกว่าสำลีอีก เจริญพรเขา.....โลกแล้วหนะเจริญพร อ้าว, ดาวหางเปนก่อนควันบางๆ โคนโลกก็ไม่ อันตราย ไม่มีใครรู้สึกเข้าไปเสียอีก, ต่อสังเกตจึงจะรู้โลกอาตมาภาพได้ทราบจากคุณหลวงบ้าน ล่างเจริญพร, ท่านเล่าให้ฟัง ท่านเล่าว่า ท่านได้อ่านหนังสือฝรั่งรีวิวออบพะรีวิวอะไรนั่นนะแหละ...²

¹แม่วัน(นามแฝง). “ยองเบา,” แหล่งเดิม. หน้า 151-152.

²สมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์. “ดาบอดสอดตาเห็น,” แหล่งเดิม. หน้า 128.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ความรู้ที่ได้จากการอ่านหนังสือพิมพ์ เป็นความรู้ใหม่และเป็นการเปิดความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านมีวิสัยทัศน์ทางความรู้กว้างไกลขึ้น

นอกจากวิทยาการใหม่ ๆ แล้วหนังสือพิมพ์ยังให้บริการแจ้งข่าว, ประกาศรับคนทำงาน ดังความที่ปรากฏในเรื่อง "แม่สืบ" ตอนหนึ่งว่า

...เมื่อจบบรรยายมันไม่เป็นเบาะแสแล้ว คิฉินก็กลับบ้าน อยู่มาได้สองสามวัน อ่านหนังสือ "บางกอกไทมส์" เจอะที่แอดเวอร์ติสเมนต์เขาแห่งหนึ่งมีความว่าต้องการเสมียนผู้หญิงที่รู้จักหนังสือดี ทำบัญชีได้ คัดพิมพ์ได้ เงินเดือนพอสมควร ถ้าใครสมัครก็ให้รีบมาถามที่ร้านนาย จำ ถนนเจริญกรุง...¹

ข้อความดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นบทบาทของหนังสือพิมพ์ที่มีต่อสังคม กล่าวคือเป็นแหล่งให้ความรู้วิทยาการใหม่ ๆ ผู้อ่านจะมีความรอบรู้ทันต่อเหตุการณ์รวมทั้งข่าวความเป็นไปของประเทศต่าง ๆ และให้บริการในการประกาศหางาน ดังนั้นผู้อ่านจะได้รับประโยชน์มากมายจากการอ่านหนังสือพิมพ์

จากการศึกษาภาพสะท้อนทางการศึกษาในบันทึกศิโรตธยาแก่นักเรียนชั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ทำให้เห็นภาพของการศึกษาที่ขยายตัวไปเกือบทุกทิศทาง และทุกชนชั้นแล้ว ประชาชนเริ่มเห็นความสำคัญและคุณค่าของการศึกษา ภาพสะท้อนของการศึกษาที่ปรากฏ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นข้อดีของผู้ที่มีการศึกษา และชี้ให้เห็นข้อเสียเปรียบของผู้ที่ไม่มีการศึกษา ผลสรุปของการที่ได้วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางการศึกษา ทำให้เห็นว่า ช่วงเวลา พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 การศึกษาของไทยกำลังเข้าสู่แห่งยุคของการพัฒนาและมีความทันสมัยทัดเทียมกับนานาประเทศ

¹"แม่สืบ," แหล่งเดิม. หน้า 171 - 172.

3.4 การสะท้อนภาพด้านสังคม

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลง บ้านเมืองครั้งยิ่งใหญ่ เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงในเกือบทุกด้านจนถึงขั้นที่เรียกว่า "พลิกแผ่นดิน"² เนื่องมาจากพระราชดำริของพระองค์ที่จะทำให้ประเทศไทยในขณะนั้น มีความเจริญทัดเทียมกับอารยประเทศนับแต่การนำรูปแบบการปกครองของตะวันตกมาพัฒนาระบอบการปกครอง การวางรากฐาน การศึกษามีการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาการต่างๆ ยังต่างประเทศ การคัดเลือกข้าราชการไปดูงาน หรือศึกษางานยังประเทศต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้กับงานราชการของไทย ขณะเดียวกันวัฒนธรรมตะวันตก ก็เข้ามามีบทบาทเป็นที่ยอมรับในหมู่คนไทยมากขึ้น โดยเฉพาะเจ้านาย ขุนนางชั้นสูง ผู้มีฐานะดี สังเกตได้จากเรื่องราวต่าง ๆ ที่ถูกบันทึกไว้ในบันทึงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวของข้าราชการหรือคหบดีที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี รวมทั้งเป็นผู้ที่มีความรู้รวมทั้งผู้ที่จบการศึกษามาจากต่างประเทศ

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญยิ่งในสมัยนี้คือ การเลิกทาส ทำให้ลดช่องว่างระหว่างชนชั้นทางสังคม ซึ่งในบันทึงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยทำให้เห็นว่า ทาสหรือผู้ที่ถูกขายตัวตั้งแต่เด็ก ถ้าได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาย่างทัดเทียมกับบุคคลทั่วไปก็สามารถพัฒนาความรู้ความสามารถของตนได้ เช่นในเรื่อง"จะนั่งเสี้ยก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ได้ อยู่ที่นี่ก็ยั้งงั้น อยู่ที่นั่นก็ยั้งงี้" เนื้อเรื่องกล่าวถึงชายคนหนึ่งที่ถูกพ่อแม่ขายตั้งแต่เด็ก ผู้เป็นนายให้ความเอ็นดูส่งเสริมให้มีความรู้ และไว้วางใจทุกอย่างด้วยความเป็นคนดี จนผู้เป็นนายมีความต้องการที่จะยกลูกสาวของตนให้แก่ชายคนนั้น จากเรื่องนี้ทำให้เห็นว่าช่องว่างระหว่างชนชั้นของนายกับบ่าวหรือทาสนั้นกำลังจะเปลี่ยนสถานะไป กล่าวคือทาสมีโอกาสเปลี่ยนสถานภาพของตนได้ นับว่าเรื่องนี้ได้แสดงแนวคิดใหม่

ในบันทึงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ส่วนใหญ่จะสะท้อนภาพของสังคมเมืองมากกว่าชนบท ตัวละครจะเป็นผู้มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี เพราะผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในสังคมและคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมเช่นนั้น ดังนั้นสิ่งที่สอดแทรกในภาพชีวิตของตัวละครก็จะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาในยุคนั้นด้วย ซึ่งพอจะแบ่งเป็นหัวข้อ ดังนี้

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์. "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม," ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - 2475. 2525. หน้า 513.

3.4.1 วัฒนธรรมตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน ภาพสะท้อนของวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในสังคมยุคหนึ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทยคือ ภาษาต่างประเทศ พบถึง 17 เรื่องใน 40 เรื่องมีการนำคำภาษาต่างประเทศ (ส่วนใหญ่ภาษาอังกฤษ) มาใช้ในลักษณะของทับศัพท์ เพราะยังไม่มีการบัญญัติศัพท์ขึ้นใช้แทน เช่น ชำริงรอน, สเตชั่น, โมเตอร์คาร์, ออฟฟิศ, โปลิศ, แบงก์ เป็นต้นทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้เขียนเป็นผู้คุ้นเคยกับการใช้ภาษาอังกฤษในชีวิตประจำวัน และเนื่องจากบันเทิงคดีเหล่านี้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้อ่านเป็นผู้ที่มีความรู้ และรู้จักคำเหล่านั้นเช่นกัน ดังนั้น คำศัพท์ภาษาอังกฤษ จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในเมืองหลวงบางกลุ่มในยุคนั้น

นอกจากภาษาแล้ว สิ่งที่ได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมตะวันตก คือ การแต่งกาย ในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ได้กล่าวถึง การแต่งกายของหญิงมากกว่าชาย ในเรื่อง "ค่าง ๆ" ได้กล่าวถึงการแต่งกายของสตรีตามแบบนิยมในยุคนั้นว่า

...แม่สาวสวยวันนั้น คู่วิธีการแต่งเนื้อแต่งตัวก็เห็นจะชอบด้วยแฟชั่น แต่ไม่แต่งอย่างเต็มยศ กล่าวคือ ไม่ได้กลัดกระดุมหลัง สพายแพร สอดถุงแร่องเท้า เปนแต่ใช้รองเท้าสลิปเปอร์นุ่งผ้าพัน สรวมเสื้อแพร แขนปลายบานเหมือนเสื้อเต็มยศขงเบ้ง ห่มแพรครุยคลุมนอกเสื้อ กลัดเข็มกลัดมีลอกเกิด...¹

ส่วนการแต่งกายของผู้ชายที่แสดงให้เห็นว่า ได้รับแบบอย่างจากวัฒนธรรมตะวันตก คือการสวมกางเกงจะเห็นชัดว่า การสวมกางเกงเป็นแบบ"ฝรั่ง" มีปรากฏในเรื่อง"ทะเลิกเทิกทาก" ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...แฮม พูทโธ่ แปลกจริงเกือบจำไม่ได้ แม่นึกว่าฝรั่งมังค่าที่ไหนดมา เห็นมันนุ่งกางเกงกาง แต่งตัวเป็นฝรั่งมังค่าอยู่...²

¹ น.ม.ส.(นามแฝง). "เรื่องค่างๆ," แหล่งเดิม, หน้า 193.

²เจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์. "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม, หน้า 113.

ความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางสังคมอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมทางตะวันตกและวิทยาการสมัยใหม่มีส่วนทำให้บ้านเมืองมีความทันสมัย เป็นการยกระดับสภาพความเป็นอยู่ของคนให้ดีขึ้นคือ สิ่งสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น ไฟฟ้า โทรเลข รถไฟและการรู้จักใช้ยาฝรั่งซึ่งการรับวิทยาการของตะวันตกมาใช้ในยุคนั้น มีลักษณะของการปรับสิ่งเหล่านั้นให้เข้ากับลักษณะของคนไทย ดังความตอนหนึ่งของเรื่องเกิดทันคู่สร้าง ได้กล่าวถึงการนำยาฝรั่งมาปรับใช้ให้เข้ากับยาไทย เนื้อเรื่องพูดถึงชายคนหนึ่งมีอาชีพเป็นหมอปรุงยาไทย มีความรู้ในการใช้ยาไทยเป็นอย่างดีแต่ไม่สามารถรักษาโรคของภรรยาของตนได้จนในที่สุดภรรยาก็ตายไป ทำให้เกิดความคิดที่จะศึกษายาฝรั่ง และนำมาใช้ร่วมกับยาไทย จนสามารถทำให้ครอบครัวมีรายได้และฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น

...ตำรายาไทยที่ได้เห็นมีคุณมามากแล้วก็จริงแต่รักษาภรรยาที่กำลังสวยามสุดสวสดีทำไมให้ตายได้เล่า จำจะต้องคิดศึกษายาฝรั่งบ้างจึงจะควร หมออยู่จึงเร่งศึกษาดำรายาฝรั่งบ้างเดิมทีก็ซื้อยาฝรั่งที่ประสมแล้ว มาใช้รักษาตามคุณวุฒิยาแลใช้รักษาโรคต่างๆ ตามสมควรภายหลังก็ซื้อเครื่องปรุงยาฝรั่งเองคิดประสมยาเองบ้าง แลโดยเหตุที่เปนไปแล้วก็ได้ใช้ยาทั้งไทย แลฝรั่งได้ดีมีคุณศักดิ์สิทธิ์มามากแล้ว จนหมออยู่รู้วิธีเจนนดี จึงคิดปรุงยาไทยกับยาฝรั่งปนกันแล้วปั้นเปนเม็ดลองดูบ้าง เหนว่าบางอย่างก็มีคุณ...¹

เนื้อเรื่องนี้จึงทำให้เห็นว่า ความเจริญทางวิทยาการทางการแพทย์ของไทยกำลังพัฒนาขึ้น และยังแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานภูมิปัญญาเดิมกับภูมิปัญญาใหม่ แม้ว่าจะมีกลุ่มคนบางกลุ่มไม่ให้ความเชื่อถือในตัวยาของตำราตะวันตกก็ตาม หากชีวิตของคนในครอบครัวต้องสูญเสียไปเพราะการรักษาแบบเก่า การเปิดโอกาสหรือการยอมรับวิทยาการใหม่ๆ ด้านการรักษาก็น่าจะเป็นวิธีการที่ควรจะได้รับไว้พิจารณาหรือศึกษาไว้ อาจจะทำผลดีให้เกิดขึ้นได้ โดยที่ไม่ทำให้ครอบครัวของตนต้องเผชิญกับความสูญเสีย สิ่งที่แทรกในข้อความข้างต้นคือ การรู้จักนำสิ่งเก่าและสิ่งใหม่มาผสมปนกัน โดยจะต้องรู้จักเลือกนำแต่ส่วนที่ดีของแต่ละชนิดมาใช้

แมลลอบ (นามแฝง). "เกิดทันคู่สร้าง," แหล่งเดิม, หน้า 217.

ภาพสะท้อนของวัฒนธรรมของตะวันตกที่แสดงถึงความฟุ้งเฟ้อของชนชั้นสูง คือ สิ่งประกอบของชีวิตที่ไม่ใช่สิ่งจำเป็นในการดำเนินชีวิตประจำวัน แต่เป็นการสะท้อนให้รู้ถึงรสนิยมของบุคคลที่นิยมแบบ "ฝรั่ง" เช่น การดื่มกาแฟ การรับประทานอาหารแบบตะวันตก การเลี้ยงสุนัขฝรั่ง การใช้เวลาว่างด้วยการเข้าสโมสร การเล่นบิลเลียด การสูบบุหรี่ฝรั่ง การดื่มวิสกี้ ฯลฯ สิ่งประกอบเหล่านี้ เป็นการสะท้อนภาพความแปลกใหม่ของการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปจากการดำเนินชีวิตของคนไทย วรรณกรรมชุดนี้ได้กล่าวถึงแต่ชีวิตของผู้ที่มีฐานะความเป็นอยู่ดี ข้าราชการที่ตำแหน่งสูงซึ่งรวมทั้งชายและหญิง ความฟุ้งเฟ้อของบุคคลเหล่านี้ ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมตะวันตกซึ่งแสดงไว้อย่างชัดเจน ดังความตอนหนึ่งของเรื่อง "ค่าง ๆ" ที่แสดงให้เห็นถึงความปะปนของวัฒนธรรมเก่าใหม่ แสดงให้เห็นว่าคนไทยยังสับสนกับวัฒนธรรมใหม่ จึงเกิดการผสมผสานที่ยังไม่ลงตัว คนไทยบางคนวางตัวไม่ถูกว่าจะรับวัฒนธรรมใหม่อย่างไร จว่า

...วันนั้นข้าพเจ้าออกจากออฟฟิศก็เย็นกว่าธรรมดาอยู่ เมื่อกลับไปถึงบ้านก็เกือบบ่าย 5 โมง แต่ยังไม่ถึงเวลากับเข้าแล้ว เพราะฉะนั้นยังไม่ถึงเวลาที่ควรหิว แต่ก็หิวนักหนา จึงลากเอาตะเกียงกอสมาต้มกาแฟขึ้นในเวลาที่ไม่ควรกินกาแฟ ด้วยถ้าว่าข้างฝรั่งก็เป็นเวลาควรกินน้ำชาแลทั้งลากเอาขนมปังกับเนยออกมากิน ในเวลาที่ไม่ควรกินขนมปังทาเนย ด้วยว่าข้างไทยก็ทำให้เสียเข้าน้ำ และจะว่าข้างฝรั่งว่าเสียดินเนอร์ด้วยก็เห็นจะเกือบได้ ครั้นกินกาแฟกับขนมปังทาเนยแถมปลาสดิน แลได้กรอกอิมหน้าสำเร็จแล้ว ก็ควรที่ข้าพเจ้าจะนอนหลับพักผ่อน อ่านหนังสือหรือไม่อ่านอยู่ที่เฉลียง แต่ข้าพเจ้ายังทำของที่ไม่น่าจะทำอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งได้กล่าว มาแล้วว่าอธิบายไม่ได้ว่าด้วยเหตุใด คือ เมื่อสิ้นหิวแล้ว ข้าพเจ้าก็กลับสวมเสื้อคลุมหมวกกับไม้เท้าคาบบุหรืเดินออกไปตามถนน...¹

ในบันทึกคร่าวๆ แก้วขนาดสั้นของไทยในช่วง พ.ศ.2417-พ.ศ.2453 เป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตของคนในยุคหนึ่ง โดยเฉพาะผู้ที่มีฐานะดี ความสนใจในสิ่งต่างๆ ของคนในยุคนั้นจะเป็นไปตามความนิยมของคนส่วนใหญ่มากกว่าการมองเห็นความสำคัญในสิ่งนั้น หรือความชื่นชอบส่วนตัวดังความตอนหนึ่งของเรื่องท่านผู้หญิงกันโชก ว่า

¹ใน.ม.ส. (นามแฝง). "เรื่องค่างๆ," แหล่งเดิม. หน้า 192.

...แต่ความที่เพนของที่ติดกันได้เหมือนตาแดง ถ้าท่านเข้าไปอยู่ในหมู่คนที่ที่ด้วยการชนไก่ หรือเรือโมเตอร์หรือหอยอะไรก็ดี หรือท่านเข้าอยู่ในหมู่พวกที่ที่ลัทธิวิทยาศาสตร์ แลนิทรานเคราะห์ ก็ดี ท่านคงจะพลอยทั้งในการชนไก่ หรือเรือโมเตอร์หรือหอยหรือลัทธิวิทยาศาสตร์แลนิทรานเคราะห์ ไปกับเขาด้วย...¹

ข้อความนี้จึงสะท้อนภาพค่านิยมของคนสมัยนั้นเป็นอย่างดีว่า การรับวัฒนธรรมสังคมนะวันตก ในช่วงเวลานั้นเป็นไปอย่างฉาบฉวย ผู้ที่ชื่นชอบบางกลุ่มบางคนรับสิ่งเหล่านั้นเข้ามาในชีวิต ก็เพื่อให้ชีวิตได้ทัดเทียมกับบุคคลในระดับเดียวกัน บางกลุ่มจะรับวัฒนธรรมเหล่านั้นมาก็เพราะความคุ้นเคย หรือมีประสบการณ์การใช้ชีวิตแบบชาวตะวันตก ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง "ห้าแตรร้อยแตร" กล่าวถึงการไถ่ค่านับแบบตะวันตก ซึ่งเป็นกิจวัตรที่บุคคลในสังคมชั้นสูงนิยมและกระทำจนเป็นความเคยชิน

...เมื่อตรงดกลงดังนั้นแล้ว เดินตรงไปที่โต๊ะพวกผู้หญิงที่ได้กล่าวมาแล้ว กับศิษย์ค่านับผู้หญิงคนที่สูงอายุ แล้วก็ค่านับคนที่ต้องการจะพูดด้วย(ตามแบบโกถึงนายเปลื้องจะไม่ได้ไปพูดด้วยมา แต่เป็นคนโซโซเอตี้)...²

ข้อความนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า คนไทยได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาโดยที่ไม่ต้องไปยังต่างประเทศก็ได้

3.4.2 ความขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก ภาพสะท้อนที่แสดงถึงความขัดแย้งทางความคิดระหว่างผู้ที่ซึมซาบวัฒนธรรมตะวันตก กับผู้ที่ไม่เห็นด้วย ความขัดแย้งของกลุ่มบุคคลเหล่านี้มีทั้งผู้ที่แตกต่างกันทางวัยวุฒิและคุณวุฒิ อย่างเช่นเรื่อง "ทะเลิกเทิกทา" เป็นการแสดงให้เห็นความขัดแย้งของผู้ที่แตกต่างกันทั้งทางวัยวุฒิและคุณวุฒิ เนื้อเรื่อง กล่าวถึงขุนนางผู้ใหญ่ที่ส่งบุตรของตนไปศึกษาต่อต่างประเทศตามความนิยมของผู้มีฐานะดีในขณะนั้น เมื่อ บุตรชายของตนกลับมาพร้อมกับกิจวัตรทำทางแบบชาวตะวันตก ทำให้เป็นที่ ไม่พอใจ ผู้ประพันธ์เรื่องนี้ได้ให้ ตัวละครผู้ใหญ่ถ่ายทอดความรู้สึกของผู้ที่ไม่ยอมรับและไม่เข้าใจในวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่ ใช้อ้อยคำที่รุนแรง เช่น

¹ "ท่านผู้หญิงกันโซก," แหล่งเดิม, หน้า 249.

² แม้วาน(นามแฝง). "ห้าแตรร้อยแตร," แหล่งเดิม, หน้า 144.

...ฝรั่งมั่งคั่งมันช่างสั่งสอนให้ไม่รู้จักพอจักแม่เสียแล้ว นานไปก็จะเป็นอัยยการพินี อย่างะลูก
 ที่นี้ทำอย่างนั้นไม่ได้เขาถือ พระยารามกำแหง มันธรรมดาเสียจริงๆ ฉันขนานว่ากล่าวสั่งสอน
 อยู่เมื่อก็ตัวเอง ไม่ได้การละเจ้านี้ อะไรช่างลืมนธรรมเนียมไทยเสียหมดเจียนนี้...¹

นอกจากกริยาทำทางแล้วสิ่งที่สร้างความรำคาญใจแก่ผู้ใหญ่ที่ยังยึดมั่นในวัฒนธรรมก็คือ
 การใช้ภาษาพูด ซึ่งผู้ที่รับวัฒนธรรมแบบตะวันตกมีความรู้ทางภาษาอังกฤษ มักจะนำคำศัพท์เหล่านั้น
 มาใช้แทนคำในภาษาไทยทำให้การสื่อสารระหว่างกันไม่เข้าใจ น้ำเสียงของความเป็นพื่อใจนี้ผู้เขียนเรื่อง
 "ทะเลิกเทิกทาก" กล่าวแทรกในเนื้อเรื่อง ว่า

...วันที่เขากลับเข้ามาถึงกรุงเทพฯ วันแรกนะเดินกับๆ ขึ้นมาที่บ้านพอบเจ้าคุณรามกำแหง
 เข้าตรงรี่เข้าไปถึงกรากเข้าจับมือพูดว่า ฮาวอาร์ยูเกวนอร์ เจ้าคุณรามกำแหงท่านอยู่ข้างจะ
 บรูณจัดอยู่ ด้วยไม่ค่อยจะเขากเข้าใจอะไรในการฝรั่งมั่งคั่ง เห็นลูกชายมาทำท่าโก๋หร่าน
 ดังนั้นเขาก็กางท่าไม่ถูกเป็นแต่ร้องว่า อะ เจ้านี้ธรรมเนียมจัดจริงพื่อเอ๊ย มาพูดฝรั่งกับข้าดัง
 ออกพอดแฟดข้าจะเขากเข้าใจอะไร มาสือขอให้ควายฟังหรืออย่างไรเจ้าหนูอย่าถือธรรมเนียม
 ให้มันจัดนักละนะ...²

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมนอกจากทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดระหว่างกลุ่มบุคคล
 แล้ว ขณะเดียวกัน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของบุคคลในสังคม ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
 บางอย่างก็เป็นที่ยอมรับของสังคม หากสิ่งที่รับเข้ามานั้นมีการปรับสภาพให้เข้ากับความเป็นไทยบ้าง
 หรือส่งเสริมคุณภาพของชีวิตให้ดีขึ้น เช่นเรื่อง "ห้าแตรร้อยแตร" กล่าวถึงบุคลิกภาพของผู้หญิงที่
 เปลี่ยนไป ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...ผู้หญิงเดี๋ยวนี้นี้ไม่ได้ เคนนักรัไม่เปนตุ่นเปนเต้าเหมือนแต่ก่อนดอกพื่อ เฮ้ย! ดูท่าทางจะเป็น
 พวกนักเรียนฝรั่งจึงพูดจาฉฉานนัก...³

¹เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์. "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม, หน้า 113.

²เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์(เพ่ง). "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม, หน้า 111.

³แม่วัน(นามแฝง). "ห้าแตรร้อยแตร," แหล่งเดิม, หน้า 149.

จากข้อความนี้ผู้เขียนแฝงความรู้สึกที่ชื่นชมต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพราะเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตและทำให้สถานภาพของสตรีในสังคมดีขึ้น หากวัฒนธรรมตะวันตกบางอย่างที่รับเข้ามาโดยมิได้มีการปรับสภาพให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนไทยหรือวัฒนธรรมนั้นสร้างความเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างฉับพลันยอมทำให้คนรุ่นเก่าหรือคนที่คุ้นเคยในวัฒนธรรมไทยไม่ยอมรับในความเปลี่ยนแปลงนั้น ดังความตอนหนึ่งในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" ที่กล่าวถึง คนที่ชอบพูดภาษาอังกฤษปนกับภาษาไทย จนคนฟังไม่เข้าใจถึงสิ่งที่ผู้พูดต้องการว่า

...อ้ายแรนๆ แชนๆ เก็ตๆ นั้นเลิกพูดกันเสียทีเถิดข้าไม่ค่อยจะเข้าใจอะไร วาอะไร เขียนอะไร ก็พูดภาษาไทยกันเถอะนะ...¹

การตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ใน พ.ศ.2434 เพื่อทำหน้าที่สำรวจแหล่งแร่ตามหัวเมือง แล้วนำแร่เหล่านั้นมาใช้ในการก่อสร้างต่างๆ อีกทั้งยังเป็นการเสริมอาชีพใหม่ให้แก่ราษฎร แต่เนื่องจากเป็นวิทยาการใหม่ ยังขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการสำรวจแร่ จึงมีการส่งข้าราชการไทยไปศึกษาวิชาการนี้ยังต่างประเทศ ความไม่เข้าใจของคนบางกลุ่มเกี่ยวกับหน่วยงานใหม่นี้ได้แสดงไว้ในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" ว่า

...หินเมืองเรา ไม่ต้องเรียนวิชาหา มีถม ที่เขาภูและที่เขาต่างๆ นั้นถมเถไป เอาไม่กรีก ทอง ไม่มีเรื่องจะบรรทุกเสียอีก เจ้านี้ไม่ได้เรื่องละ ไปเรียนวิชาอะไรมาก็ไม่รู้ หากินทำหิน มันจะเป็นเรื่องเป็นอะไร พุทไร ในกรมท่านช่างให้ไปเรียนวิชาอะไรมาก็ไม่รู้ เสียเงินหลวง เป็นกำยเป็นกอง ไม่เห็นเป็นคุณเป็นค่าอะไรเลย นำเสียเวลา...²

ข้อความข้างต้น ผู้เขียนต้องการสะท้อนให้เห็นความไม่เข้าใจในวิทยาการใหม่ของคนที่ไม่ยอมรับและไม่เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ คนเหล่านี้จึงเห็นว่าการส่งคนไปศึกษาวิทยาการใหม่ เป็นเรื่องที่ไร้สาระ ไม่มีประโยชน์ต่อบ้านเมืองขณะนั้น ดังข้อความจากเรื่องเดียวกันที่ว่า

¹เจ้าหมื่นศรีสรักษ์ (เพ่ง). "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม. หน้า 112.

²เจ้าหมื่นศรีสรักษ์. "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม. หน้า 112.

...เร่ในเมืองไทยเรานั้นก็ไม่มี มีเร่ทองคำอยู่ที่เมืองกระบิล ที่บางตะพาน แร่ดีบุกที่แถว ตะวันตก แร่พลอยที่จันทบุรี อ้ายของเหล่านี้เขารู้หมดหากันมานานแล้ว ไปเรียนวิชามาที่ หลังเขา มันจะเป็นเรื่องเป็นอะไร แล้วก็ไม่ได้ ไม่อยู่บ้านอยู่ช่อง ต้องไปเที่ยวบุกแผก แหวกหญ้า เที่ยวไปอย่างนั้น อ้ายไม่ได้ ไปเรียนวิชาอย่างนี้มา ข้าไม่ชอบใจเสียแล้ว...¹

ข้อความทั้งสองนี้ แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางความคิดกลุ่มบุคคลที่มีต่อความคิดเก่า กับกลุ่มที่มีความคิดใหม่ในวงราชการ นับเป็นปัญหาสำคัญต่อการบริหารประเทศ แม้ว่าจะยังไม่มี การสะท้อนให้เห็นถึงความรุนแรง แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นรอยร้าวทางความคิด เป็นอุปสรรคต่อการ พัฒนาประเทศในขณะนั้นประการหนึ่ง

ความทันสมัยประการหนึ่งที่ไทยได้รับมาจากวัฒนธรรมตะวันตก คือ การนำรถยนต์มาใช้ เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2447 โดยกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสด็จกลับจากยุโรปได้ทรงนำรถยนต์ มาถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ นับเป็นรถยนต์พระที่นั่งคันแรก ทรงพอพระราชหฤทัยมาก โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งชื่อรถยนต์เข้ามาเพื่อพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี นอกจากเจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่แล้วภายหลังผู้ที่มิฐานะความเป็นอยู่ที่ดีก็เริ่มนิยมใช้รถยนต์เพิ่มขึ้นด้วย เพราะนอกจาก จะเป็นพาหนะที่ให้ความสะดวกสบายรวดเร็วแล้ว ยังแสดงความภูมิฐานของตนต่อสังคมอีกด้วย ในเรื่อง "โมเตอร์คาร์ใหม่" ได้สะท้อนภาพว่า ขณะที่คนรุ่นใหม่ชื่นชอบในความทันสมัยที่เกิดขึ้นใน บ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นรถราง หรือรถยนต์ แต่ผู้ใหญ่หรือคนรุ่นเก่ากลับมีความหวาดระแวง ถึงภัย อันตรายที่จะเกิดขึ้นจากการใช้พาหนะเหล่านี้ ดังข้อความที่ว่า

...ส่วนเรื่องโมเตอร์คาร์นั้น คุณแม่ไปทราบได้ทางไหนไม่ทราบว่า น้ำมันเปโตรล์ มันสำคัญ นิด มักอาจลุกฟื้บ ระเบิดโป่งปั้งขึ้นเมื่อไรก็ได้ อีกประการหนึ่งในรถนั้นมีไฟฟ้า ซึ่งคุณแม่ ทราบแล้วว่าถูกเข้าไม่ได้ เพราะหลวงอินมาดย์ แกเคยเล่าว่า สายรถรางมันขาดลงมาถูก เพาะตายด้วยแรงไฟฟ้า คุณแม่เกรงไปว่าคุณที่ท่าผลุนๆ ผลันลยว่าไป ถูกมันเข้าอย่างแพะ เหละก็เต็มที อนึ่งโมเตอร์คาร์วิ่งเร็ว คุณแม่ก็ทราบ แลรถรางทั้งสายเก่า สายใหม่เดินเกะ กะไปทั่วบ้านทั่วเมืองอย่างไร คุณแม่ก็ทราบเพราะฉะนั้น คุณที่ไปเที่ยวโมเตอร์คาร์คราวไร คุณแม่ก็นั่งไม่สบายใจทุกครั้ง...²

¹แหล่งเดิม. หน้า 112-113.

²"โมเตอร์คาร์ใหม่," แหล่งเดิม. หน้า 213.

จากการศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมที่รับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา ในบันทึกครุฑย่นแก้ว ขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 พบว่าวัฒนธรรมตะวันตกมีผลทำให้เกิดความตื่นตัวทางสังคมนับตั้งแต่โครงสร้างของสังคมไปจนถึงวิถีชีวิตประจำวัน วิทยาการใหม่ที่ได้รับจากตะวันตก บางอย่างมีบทบาทต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตให้แก่สังคม เช่น ความเจริญทางวิทยาการแพทย์ ความสะดวกสบายในการคมนาคม การเปิดโลกทัศน์รับรู้ความเป็นไปของนานาประเทศ ขณะเดียวกัน วัฒนธรรมของตะวันตกยังส่งผลให้เกิดช่องว่างความคิดระหว่างกลุ่มบุคคลในสังคมระหว่างผู้ที่ชื่นชอบในอารยธรรมตะวันตก กับบุคคลที่ต่อต้านด้วยเห็นว่า วัฒนธรรมเหล่านั้นกำลังทำลายขนบธรรมเนียมของไทย ซึ่งความคิดที่ขัดแย้งเหล่านี้ต่างก็มีเหตุผล ดังนั้นการที่กระแสของวัฒนธรรมตะวันตกไหลบ่าเข้ามาในสังคมยุคนั้นจึงไม่อาจทำให้สรุปได้ว่าสิ่งใหม่ๆ เหล่านั้นมีคุณหรือโทษต่อสังคม แต่ทำให้เห็นสภาพสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นลักษณะสังคมเปิด กล่าวคือ เป็นช่วงเวลาของการเปิดรับวัฒนธรรมใหม่โดยที่สมาชิกในสังคมเป็นตัวปรับเปลี่ยนหรือคัดลอกสิ่งที่ไม่ต้องการเอง และผู้ที่อยู่ในเมืองเท่านั้นที่จะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกที่จะรับหรือไม่รับวัฒนธรรมใด

บทที่ 4

บทบาทของบันทึกร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย

ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ที่มีต่อสังคม

จากการศึกษาภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันทึกร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วงพ.ศ. 2417 - พ.ศ.2453 จำนวน 40 เรื่องในหนังสือร้อยแก้วแนวใหม่ของไทยของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปรากฏว่าผู้เขียนได้นำสภาพของสังคมในยุคนั้นมาเป็นข้อมูลในการสร้างสรรคงานเขียนของตน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับวรรณกรรม เมื่อผู้เขียนเป็นสมาชิกที่สำคัญของสังคม อีกทั้งยังมีบทบาทเป็นผู้นำหรือมีส่วนเกี่ยวข้องต่อการนำความเปลี่ยนแปลงเข้ามาสู่สังคมขณะนั้นแล้ว เวลาที่สมาชิกเหล่านั้นสร้างสรรคงานเขียนของตนขึ้นมา แม้ว่างานเขียนนั้นจะเป็นเรื่องราวที่ผูกขึ้นมาจากจินตนาการของผู้เขียน ผู้เขียนจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะหยิบยกเอาสภาพของสังคมที่ตนอยู่ขณะนั้นถ่ายทอดผ่านทางงานเขียนของตนได้ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม

ช่วงเวลา พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 เป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงของประเทศในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งแนวความคิดและค่านิยมแบบวัฒนธรรมตะวันตกได้แผ่ขยายเข้ามาในประเทศ จึงทำให้นักเขียนในยุคนี้มีวัตถุดิบมากมายที่จะนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการสร้างสรรคงานของตน ดังจะเห็นได้จากงานบันทึกร้อยแก้วขนาดสั้นที่เกิดขึ้นในยุคนี้มีภาพสะท้อนของสังคมด้านต่าง ๆ ปรากฏอยู่ นักเขียนสำคัญในยุคนี้ ได้แก่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (ครุเทพ) กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัคณางค์ยุบล) พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาค (กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์) กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส) ฯลฯ¹

ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบวรรณกรรมร้อยแก้วสืบเนื่องมาจากความเจริญด้านหนังสือพิมพ์ ซึ่งมีความรุ่งเรืองขึ้นมากในรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงสนับสนุนการพิมพ์ด้วยทรงมีพระราชดำริว่าหนังสือเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมการศึกษา สิ่งที่ยืนยันความเจริญของหนังสือพิมพ์

¹พิทยา ว่องกุล. วรรณคดีแห่งวรรณกรรมไทย. 2533. หน้า 62-63.

ยุคนี้ คือมีหนังสือพิมพ์เกิดขึ้นถึง 54 ฉบับ² ทั้งที่เป็นหนังสือของกลุ่ม "สยามหนุ่ม" ซึ่งเป็นกลุ่มที่ประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางวัยหนุ่มที่มีความคิดก้าวหน้า มีพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคเป็นเจ้าของและบรรณาธิการเริ่มฉบับแรกเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2417 เนื้อหาในหนังสือพิมพ์เหล่านั้นนอกจากจะเผยแพร่ข่าวสารความรู้ต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นเวทีให้นักเขียนได้เขียนบันเทิงคดีในรูปแบบร้อยแก้วแนวใหม่อีกด้วย จะเห็นได้จากวัตถุประสงค์ของหนังสือพิมพ์ครุโฆวาท ฉบับปฐมฤกษ์ ซึ่งพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาค ทรงนิพนธ์โดยมีใจความตอนหนึ่งว่า

...ครุโฆวาท, แปลว่าคำสอนของคนเด็กคนหนุ่ม, ให้เป็นฉบับอนุโลมตามราชกิจจานุเบกษา ขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง ในหนังสือครุโฆวาทนี้, จะมีความเกี่ยวข้องอยู่ในราชการบ้าง, ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า โปลิตีกาล, แลความนอกราชการ, คือข่าวต่างประเทศ, คือฟอริช่นวิส, แลข่าวบอกราคาสินค้า แลการเลหลัง, คือแอดเวอร์ติสเมนต์, แลหนังสือสุภาษิตเครื่องสอนใจ, คือโปรเวิร์บ แลตำราแสดงแบบแผนวิชาต่างๆ คือ ไซแอนซแอนดไฟน์อาร์ต แลหนังสือบทกลอนกาพย์ โคลงพาคยฉันท คือ โปยตริแอนด์ครัมมา, ของโบราณบ้าง, ของใหม่บ้างแลเรื่องนิยานิทานเก่าใหม่, คือเฟเบิล, ที่เป็นคติทางชักจูงปัญญาของคนให้ฉลาดขึ้น แลจดหมายเหตุการณ์เล็กน้อย, คือเยเนอรอลนิวส์เป็นข่าวในกรุงนอกกรุง..อนึ่งถ้าผู้ใดมีเรื่องความเป็นข่าวคราวต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องระดับปัญญาแก่คนทั้งหลาย, ซึ่งเรียกตามภาษาอังกฤษว่า, อาร์ติเกลอ์นั้น, ขอจงได้มาส่งช่วยทำนุบำรุงในการพิมพ์ข้าพเจ้าด้วย...²

จากข้อความนี้ ทำให้เห็นว่าวรรณกรรมไทยโดยเฉพาะงานเขียนที่เป็นบันเทิงคดีร้อยแก้วหรือที่องค์บรรณาธิการใช้คำว่า "เฟเบิล" นั้นกำลังเป็นที่นิยมในหมู่ของนักอ่านและยังเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความสามารถทางการเขียนเสนอผลงานแนวใหม่นี้ลงในหนังสือครุโฆวาทได้ ในท้ายข้อความองค์บรรณาธิการยังเน้นถึงข้อความที่จะนำลงมาตีพิมพ์ ควรเป็นเรื่องที่ประเทืองปัญญาให้แก่ผู้อ่าน ดังนั้น

¹วรรณ บัวเกิดและธิดา โมสิกรัตน์. "สภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ 5," ใน พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ 1 - 7, 2535. หน้า 348.

²พิทยา ว่องกุล. แหล่งเดิม, หน้า 182 - 184. (อ้างอิงหนังสือพิมพ์ครุโฆวาท ฉบับปฐมฤกษ์ เล่ม 1 นัาเบอร์ 1 วันอังคาร เดือน 8 แรม 9 ค่ำ ปีมจอ ฉศก 1236)

จึงเป็นข้อสรุปอีกประการหนึ่งว่า เรื่องราวต่าง ๆ ที่ลงพิมพ์นั้นมีใช่เป็นเพียงเรื่องบันเทิงเรีงรมย์แต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้น ในการพิจารณาสารที่แฝงในวรรณกรรม จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งผู้วิจัยพบว่า บันเทิงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ของไทยในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 มีการนำเรื่องราวทางสังคมในช่วงนั้นมาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหา สภาพสังคมจึงนับว่ามีอิทธิพลต่อการสร้างวรรณกรรมของผู้ประพันธ์ ทำให้เกิดความขัดแย้ง หรือความไม่ลงรอยระหว่างผู้ที่คิดว่าถูกกล่าวหาติดพันกับผู้ประพันธ์เอง ขณะเดียวกันในบางเรื่องผู้ประพันธ์ก็มีเจตนาที่จะนำความเป็นจริงของสังคมมาผูกเป็นเรื่องราว เพื่อทำให้เกิดแนวคิดในการแก้ปัญหาของสังคม เมื่องานบันเทิงคดีเหล่านี้ได้สะท้อนภาพของสังคมย่อมแสดงให้เห็นว่าบทบาทของบันเทิงคดีเหล่านี้ไม่ได้มีแค่เพียงการให้ความบันเทิงเรีงรมย์เพียงประการเดียว แต่หากยังมีบทบาทอื่นเสริมเพิ่มขึ้นมาด้วย ซึ่งจากการศึกษาในแง่ของบทบาทบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ในช่วง พ.ศ.2417 ถึง พ.ศ.2453 ที่มีต่อสังคมพอจะสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ 3 บทบาทดังนี้

1. บทบาทในการบันทึกเหตุการณ์ของสังคม
2. บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคม
3. บทบาทในการให้ข้อคิด

1. บทบาทในการบันทึกเหตุการณ์ของสังคม

บทบาทของบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ที่มีต่อสังคมในด้านการบันทึกเหตุการณ์ของสังคม หมายถึงเนื้อเรื่องของบันเทิงคดีเหล่านี้ได้เก็บภาพเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงของยุคนั้น มาเป็นส่วนประกอบกับเรื่องที่นักเขียนได้สร้างสรรค์ขึ้นมา ภาพสะท้อนของสังคมที่มีในงานบันเทิงคดีส่วนหนึ่งเป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์จริงของยุคนั้น

เหตุการณ์ทางสังคมที่ถูกบันทึกในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของยุคนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองหลวง ทั้งนี้เพราะนักเขียนส่วนใหญ่เป็นเจ้านายในราชสำนัก หรือเป็นข้าราชการที่มีบทบาทสำคัญต่อสังคมในขณะนั้น เช่น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์(พร บุนนาค) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์(เพ่ง) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นต้น

นักเขียนยุคนั้นได้บันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงลงในงานของตนอย่างตรงไปตรงมา ในบางเรื่องก็ได้สอดแทรกแนวคิดของตนลงไปด้วย (ซึ่งจะกล่าวไว้ในบทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคม) ดังจะพบได้จากเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" เป็นบันเทิงคดีร้อยแก้วที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในยุคนั้นมากที่สุดผู้เขียนให้ตัวละครสมมุติ 2 ตัวคือ นายจิตรกับนายใจเป็นเพื่อนกัน

และต่างก็เป็นคนรับใช้ของเสนาบดีที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น "เณรชิล" สนทนาเกี่ยวกับสถานการณ์จริงและความเป็นไปทางการเมือง เช่น การแต่งตั้งบุคคลเป็น "เณรชิล" ผู้รับการแต่งตั้งทุกคนจะต้องเข้าพิธีสาบานตน

...ในหลวงท่านตั้งเณรชิลขึ้น, เณรชิลสาบานตัวทุกคนว่า, จะคิดการสิ่งใด จะให้เป็นเกียรติยศแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ให้เป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดิน, ให้ราษฎรได้อยู่เย็นเป็นสุข, แล้วจะไม่รับสินบนหาผลประโยชน์, กลับจริงเป็นเทจกลับเทจเป็นจริง, ให้เสียสิ่งที่ตรงตั้งนี้, แล้วได้ยืนยันว่ามีเงินเดือนเงินปีด้วย...¹

เหตุการณ์ที่พระยาอาหารบริรักษ์ หลวงสนิทร่วมกันทำการฉ้อโกงบัญชีเงินและข้าวส่งกรมนาและพยายามที่จะติดสินบนแก่เณรชิลที่เป็นตุลาการ แต่กระทำไม่สำเร็จ มีบันทึกไว้ในเรื่องดังนี้

...ดูเรื่องที่ชำระความที่พระยาอาหาร แลเสมียนตรา, หลวงสนิทฉ้อเงินหลวงครั้งนี้สิ, พระยาอาหารกับเสมียนตรา, มันมั่งมีเงินไปๆ, ยังช่วยตัวไม่ได้, ถ้าเหมือนแต่ก่อนแล้วที่ไหนดจะชำระได้ความจริงดังนี้...²

เหตุการณ์ที่ได้ปรากฏไว้ในเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" เป็นเหตุการณ์จริงที่มีการบันทึกไว้ในเอกสาร ร.5/185.7 คำปรึกษาโทษพระยาอาหารบริรักษ์ ขุนรุด หลวงสนิท จ.ศ.1236 ซึ่งในขณะนั้น โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาเทวะวงศ์โรปกการ เป็นผู้สอบสวน โดยมีใจความว่า

...พระยาอาหารบริรักษ์ เอาข้าวเปลือก ข้าวสารในฉางหลวงไปให้เป็นกำนัน และเลี้ยงบ่าวไพร่ในบ้านเรือนเป็นผลประโยชน์ของตัว ยื่นบัญชีเงินหลวงมาก ส่งเจ้าพนักงานแต่น้อย โปรดเกล้าฯ ตั้งข้าพระพุทธเจ้าชำระสอบบัญชีฎีกาจึงทราบฯ เจ้าพระยาพลเทพ

¹เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. "นายจิตรนายใจสนทนากัน," ใน ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย(2417-2453). 2530. หน้า 72.

²แหล่งเดิม.

เจ้าพนักงานกรมฯ ก็อ้อบังพระราชทรัพย์ตั้งแต่ปีมะโรง สัมฤทธิ์ศกถึงปีวอก จัตวาศก...
พระยาอาหาร หลวงสนิท ขุนรุต มีความผิดเป็นมหันตโทษ...¹

ผลของการสอบสวน พบว่า บุคคลที่ทุจริตในกรมฯมีหลายคน รวมทั้งบุคคลที่มีตำแหน่งสำคัญในกรมฯ ดังพระยาพลเทพ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเสนาบดีกรมฯใหม่ และจัดระเบียบในกรมฯให้มีความรัดกุมขึ้น ข้อความในเรื่อง “นายจิตรนายใจสนิทกัน” กล่าวไว้ว่า

...ในหลวงโปรดให้ตั้งกฎหมายกรมฯใหม่, แลโปรดให้พระยาราชวรานุรักษ์รับราชการตำแหน่งกรมฯ, ท่านเห็นอย่างไรบ้าง, นายจิตรตอบว่า เราเห็นว่า, ในหลวงทรงพระสติปัญญาเฉลียว, ซึ่งโปรดให้พระยาราชวรานุรักษ์ว่าที่กรมฯนั้นก็ควรแล้ว, ด้วยท่านผู้นั้นก็เป็นคนบริบูรณ์อยู่แล้ว ศึกษาราชการต่างๆ ไม่กำเริบเอิบอาบกับใคร, เหนจะไม่หุยมหิมยขยุงฉางเอาเหมือนอย่างพระยาอาหารดอก, เราเห็นว่าในหลวงท่านทรงปัญญาลวงปัญญาผู้อื่น, โปรดตั้งผู้รับตำแหน่งกรมฯครั้งนี้, เหมือนเสาไม้ปักให้โยกคลอนถอนได้, ไม่ได้ปักเสาเหล็กเหมือนที่พลเทพ, เหมือนอย่างแต่ก่อน ๆ นั้น...²

นอกจากกรมฯจะมีปัญหาเรื่องข้าราชการทุจริต ล้อราษฎร์บังหลวง ตามหัวเมืองใหญ่ เช่น เมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของไทยเกิดกรณีพิพาทกับชาวอังกฤษที่อาศัยอยู่ เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระนรินทรราชเสนีไปเป็นข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่ เพื่อช่วยระงับกรณีพิพาทนั้นไม่ให้ลุกลามใหญ่โต

¹วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์และวิมลพรรณ ปีตรวิรัชชัย. บทบาทของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ใน ร.5. 2525. หน้า 11-12. (อ้างจาก เอกสาร - ร.5/185.7 คำปรึกษาโทษพระยาอาหารบริรักษ์ ขุนรุต หลวงสนิท จ.ศ.1236)

²เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. แหล่งเดิม. หน้า 77.

...โปรดตั้งให้พระนรินทรราชเสนี ปลัดทูลฉลอง กรมพระกลาโหม ไปเป็นข้าหลวงเมือง
เชียงใหม่ ซึ่งเปนเมืองขึ้น ฝ่ายมหาดไทย ... เพื่อจะให้ระงับคดีข้อความของชนชาวต่าง
ประเทศ, ซึ่งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่...¹

สิ่งที่เป็ปัญหาว่าติดเกี่ยวกับการทำงานของข้าราชการ นอกจากเรื่องความไม่ซื่อสัตย์แล้ว
อีกประการหนึ่งคือ ความใส่ใจต่องานราชการอย่างไม่เต็มที่ เนื่องมาจากขุนนางและข้าราชการสมัยนั้น
นิยมเป็นเจ้าของละคร มีการจัดตั้งละครขึ้นภายในสังกัดของตน ดังข้อความตอนหนึ่งของเรื่อง
"นายจิตรนายใจสนทนากัน" กล่าวว่า

...ถ้าตำแหน่งแกนซึลไม่เล่นละครแล้ว, เราเห่นจะชอบด้วยราชการ, ห่วงใยที่จะชวนชวาย
ก็จะน้อยเข้า... วิไสว่ามัวเมาอยู่ด้วยการเล่นแล้ว, การจริงก็เสื่อมถอยออกไป, ใจที่คิดหมั่นคิด
อ่านในราชการอยู่ก็อ่อนคลายลง,...²

นอกจากเหตุการณ์ของการเมืองแล้ว ในเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ได้บันทึกเหตุการณ์
ที่บรรดาขุนนางเสนาบดีร่วมกันเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการสืบสันตติวงศ์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกราบบังคมทูลให้การสืบราชสมบัติเป็นรูปแบบของการสืบสายโลหิต
"จากพ่อถึงลูก" ตามแบบอย่างประเทศในยุโรปตะวันตก³ ดังปรากฏในเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ว่า

...ท่านยังพูดกันอีกว่า, ได้พร้อมกันให้เจ้าพระยาภูธราภัย, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี,
เป็นหัวหน้าแอดเรสถวายว่า, ข้าพเจ้าขอให้พระบรมราโชรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้สืบ
ราชอิสริยยศต่อติดเนื่องตามที่พระองค์ได้ครอบครองสิริราชสมบัติดังนี้ต่อไป...⁴

¹แหล่งเดิม.

²แหล่งเดิม. หน้า 76.

³วิลาสวงศ์ พงศบุตร. "การสืบราชสมบัติ," ใน ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาล-
ที่ 4 - พ.ศ.2475. 2525. หน้า 52.

⁴เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. แหล่งเดิม. หน้า 73.

เรื่องนี้ได้บันทึกพระราชภารกิจเกี่ยวกับการยกเลิกประเพณีการหมอบกราบเวลาเข้าเฝ้า เปลี่ยนเป็นนั่งและยืนตามโอกาส

...โปรดให้พวกเราเลิกการหมอบกราบ, ที่คนยุโรปติเตียน, ว่าสุนัขบังอะไรบ้าง, ให้ยืน เล่นนั่งเสมอได้...¹

พระราชภารกิจที่สำคัญ คือ การเลิกทาส ในเรื่อง"นายจิตรนายใจสนทนากัน"ได้แสดงความชื่นชมในพระปัญญาบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

...ห้ามไม่ให้เด็กขายตัวเกินกระเสียนอายุ, แล้วอายุ 21 ปีหมดค่าตัว, ขายไม่ได้ก็ค่อยไป นี่เป็นการดีจริงๆ ไม่เคียดรอนแก่คนในเมืองของท่านเลย, แล้วทาสนานไปก็คงหมด...²

การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศ นับเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศแถบตะวันตก โดยเฉพาะการส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาความรู้ที่ยังไม่มีการเรียนการสอนในประเทศ เมื่อนักเรียนเหล่านี้จบการศึกษาก็ให้กลับมาทำงานในหน่วยงานนั้น เช่น กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" ได้แทรกความรู้เกี่ยวกับวิชาการสมัยใหม่ในบทสนทนาของตัวละครตอนหนึ่งว่า

...มันวิชาอะไรนะหือ อ้ายหาของไต่ดิน ไต่หิน ไต่เขานี้ อ้อเห็นจะเป็นวิชาแร่โลหะธาตุออก กระมัง เห็นเขาเรียกกันมีอยู่กรมหนึ่งที่ตั้งขึ้นใหม่ที่กรมมานะ...³

นอกจากเหตุการณ์ความเป็นไปภายในวังราชการแล้ว ในบันทึกคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ได้บันทึกภาพของความเจริญด้านการคมนาคม ภาพการเดินทางด้วยพาหนะต่างๆ เช่น รถไฟ รถยนต์ รถราง รถม้า รถลาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้ใช้ว่าจะเลือกใช้พาหนะใดในการเดินทาง

¹แหล่งเดิม.

²แหล่งเดิม.

³เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์. "ทะเลิกเทิกทาก," แหล่งเดิม. หน้า 112.

...อายมามาโกตามอีกก็ไม่รู้ ประเดี้ยวเอาอายคู่คำเทียมมาแหละเต็มที (รตรางเล่นมาแต่ไกล) อ้อ คุณป้าคะ ไปรตรางไม่ได้รีคะ อีฉันอยากลองขี่คูสั๊กที...¹

การกล่าวถึงพาหนะเหล่านี้ใน บ้านเทิงคิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย เป็นเครื่องยืนยันให้ผู้อ่านได้ทราบว่าพาหนะเหล่านี้ใช้แล้วจริง รวมทั้งเรื่องราวที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ ซึ่งคนในยุคนั้นได้รับรู้โดยการอ่านข่าวจากหนังสือพิมพ์หรือการส่งข่าวทางโทรเลข ดังที่มีการกล่าวถึงในเรื่อง "ตาบอดสอดตาเห็น"

...อาตมาภาพทราบจากหนังสือพิมพ์ฝรั่ง ชื่อสะยามะอะอบเลิบเวอเจริญพร, อ้อ แม่ๆ อ้อ เห็นจะเป็นข่าวชาจรั้ง ของเจ้าคุณว่า อ้อ เจ้าคุณทราบทางตะแลบแก็บ ก็เห็นจะแน...²

จากการอ่านบ้านเทิงคิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ทำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพของสังคมเมืองในขณะนั้นหลายประการ กล่าวคือ ภาพเหตุการณ์ทางการเมือง การปกครองที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงระบบการทำงานและบุคคลให้ทันสมัย การพัฒนาบุคลากรโดยการส่งไปศึกษาต่างประเทศ ภาพเหตุการณ์ของสังคมที่แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองโดยเฉพาะการคมนาคมการเดินทาง การสื่อสาร ซึ่งผู้เขียนบ้านเทิงคิไทยเหล่านี้ได้บันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ของสังคมไว้อย่างตรงไปตรงมา พร้อมทั้งสอดแทรกความคิดเห็นของตนด้วย

2. บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคม

บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่ผู้เขียนบ้านเทิงคิร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ได้แสดงในงานเขียนของตน มีทั้งความคิดเห็นที่คล้อยตามกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และความคิดเห็นที่คัดค้านหรือไม่พอใจ ดังจะแยกเป็นหัวข้อดังนี้

¹น.ม.ส. "เรื่องค่าง ๆ," แหล่งเดิม. หน้า 193.

²"ตาบอดสอดตาเห็น," แหล่งเดิม. หน้า 128.

2.1 ความคิดเห็นที่คล้อยตามกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เนื่องจากนักเขียนบันทึกเรื่องราวขนาดสั้น ในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง การแสดงความคิดเห็นคล้อยตามกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในงานเขียน มักเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเวลานั้น นักเขียนน่าจะใช้บันทึกเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการนำพาความคิดของผู้อ่านให้เห็นคล้อยตามและสนับสนุนแนวความคิดใหม่ที่จะผลักดันการปกครองประเทศ นับตั้งแต่ความขึ้นชมในพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการบริหารและพัฒนาประเทศ ให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศทางแถบตะวันตก ดังปรากฏในข้อความตอนหนึ่งของเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน"

...ครั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ ภาได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้น, ก็ตั้งพระไทยจะทำนุบำรุงให้ดียิ่งขึ้นไป, ตามพระบรมชนกนารถของพระองค์...¹

ผู้เขียนเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" แสดงความคิดเห็นชื่นชมในพระปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระนรินทรราชเสนี เป็นข้าหลวงเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

...การนี้เป็นการดีแท้ๆ, ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระปณิธานเยียบแหลมถุกซึ้ง, แลทรงพระกรุณาแก่อำนาประชาราษฎร์, จะให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป ตลอดขอบขัณฑสีมาอาณาเขต...²

จะเห็นได้ว่าข้อความทั้งสองนี้ ผู้เขียนได้แสดงความคิดของตนในการสนับสนุน แนวการบริหารประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นจุดประสงค์ในการเขียนเรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" น่าจะเป็นการเสนอให้ผู้อ่านทราบถึงพระราชมารึกและพระปรีชาสามารถ

¹เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. แหล่งเดิม. หน้า 73.

²แหล่งเดิม. หน้า 76.

ของรัชกาลที่ 5 ในการที่จะพัฒนาประเทศ เพื่อให้ผู้อ่านตระหนักถึงพระราชภารกิจ และเห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการที่จะปรับปรุงการบริหารประเทศเป็นแบบประเทศตะวันตก ดังนั้น ผู้เขียนได้แสดงความคิดเห็นที่จะสนับสนุนแนวพระราชดำรินี้ว่า

...พวกเราจะต้องคอยช่วยในหลวง แลเถาน์ฉิลมิให้มีผู้ขัดได้...¹

ในเรื่อง "ว่าด้วยนิทานโบราณ" ผู้เขียนเรื่องได้ย้ำเตือนสติให้ผู้อ่านตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ ไว้ว่า

...เราอาจไสรยแผ่นดินท่านอยู่, ควรจะต้องคิดถึงพระคุณท่านให้มาก ๆ จึงจะควร...²

ข้อความที่ยกมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้เขียนมีความคิดเห็นคล้อยตามในแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพัฒนาประเทศตามแบบอย่างประเทศทางตะวันตก กลุ่มนักเขียนเหล่านี้ คือ พระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางหนุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตก และมีความต้องการจะปฏิรูปประเทศให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ดังนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใดในระบบราชการ กลุ่มผู้เขียนจะใช้นัยเชิงคติเป็นสื่อในการถ่ายทอดความคิดเห็นที่จะสนับสนุนความเปลี่ยนแปลงนั้น ดังในเรื่อง "แม่สืบ" ผู้เขียนได้แสดงความรักวณ้าเกี่ยวกับการที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ารับราชการเป็นตำรวจ ยอมรับความสามารถของผู้หญิงทัดเทียมผู้ชาย ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศตะวันตก จากเดิมผู้หญิงไทยส่วนใหญ่จะถูกจำกัดสิทธิในการรับราชการ การยอมรับผู้หญิงเข้ารับราชการจึงนับเป็นเรื่องใหม่ของคนในยุคนั้น ผู้เขียนได้แสดงเหตุผลสนับสนุนความคิดนี้ว่า

¹แหล่งเดิม. หน้า 73

²"ว่าด้วยนิทานโบราณ," แหล่งเดิม. หน้า 71.

...เพราะว่าผู้หญิงอาจชอกแซกไปไหนๆ ได้ไม่มีใครเขาสงสัย ไม่มีใครคิดคาดหน้าว่าจะมี
โปลิสลับเป็นผู้หญิง อนึ่งผู้หญิงมีกลมารยาทมาก ล้อลวงเอาความจริงได้ง่ายกว่าผู้ชาย...¹

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า สถานภาพของผู้หญิงได้เปลี่ยนไปจากเดิม สามารถทำงาน และ
เป็นที่ยอมรับของสังคมมากขึ้น สาเหตุก็เพราะผู้หญิงเริ่มได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตก ทำให้ในการ
แสดงออกต่อสาธารณชนจึงเปลี่ยนไป มีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น ดังข้อความตอนหนึ่งในเรื่อง
"หาแต่มีรอยแต่มี" ที่กล่าวถึงภาพลักษณ์ใหม่ของผู้หญิงยุคนั้นว่า

...ผู้หญิงเดี๋ยวนี้ไม่ได้ เคนๆ ไม่เป็นคุ่นเป็นเต้าเหมือนแต่ก่อน ดอกพ้อเฮ้ย! ดูท่าทางจะเป็น
พวกนักเรียนฝรั่ง จึงพูดจาฉะฉานนัก...²

จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่าภาพลักษณ์ใหม่ของผู้หญิง จะมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น
ทั้งนี้มาจากการที่ผู้หญิงมีโอกาสดำเนินการศึกษาตามแบบชาวตะวันตก ผู้เขียนมีความรู้สึกชื่นชมกับ
ภาพลักษณ์ใหม่ของผู้หญิง

2.2. ความคิดเห็นที่คัดค้านหรือไม่พอใจต่อสภาพใดสภาพหนึ่งของสังคม ความคิดเห็นที่ปรากฏ
ในบันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย ส่วนใหญ่เป็นความรู้สึกที่ไม่ชื่นชอบต่อนักเรียนไทยที่จบ
การศึกษาจากต่างประเทศ ได้นำวัฒนธรรมตะวันตกบางประการมาใช้กับมารยาทอันดีงามของไทย
ดังข้อความตอนหนึ่งของเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" เนื้อเรื่องกล่าวถึงชายหนุ่มคนหนึ่งที่ย้ายการศึกษาจาก
ต่างประเทศเข้ามาทำความเคารพต่อมารดาของตนด้วยการจับมือและหอมแก้ม ผู้เขียนได้กล่าวถึง
มารยาทแบบตะวันตกที่คนไทยนำมาใช้เช่นตัวละครตัวนี้ ด้วยถ้อยคำที่รุนแรงว่า

¹"แม่สืบ" แหล่งเดิม. หน้า 169.

²แม่วัน (นามแฝง). แหล่งเดิม. หน้า 149.

...ฝรั่งมั่งคั่งมันช่างสั่งสอนให้ไม่รู้จักพ่อ จักแม่เสียแล้ว นานไปก็จะเป็นอัยยทรพีนี้ อย่างะลูก
ที่นี้ทำอย่างนั้นไม่ได้เขาถือ...¹

นอกจากกิริยาท่าทางที่รับจากชาวตะวันตกแล้ว สิ่งที่เกี่ยวข้องความรำคาญใจแก่ผู้เขียนอีกประการหนึ่ง
ก็คือ การใช้คำพูดภาษาไทยปนภาษาอังกฤษ ในเรื่อง"ทะเลิกเทิกตาก" กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

...อะ เจ้านี้ธรรมเนียมจัดจริงพ่อเอ๊ย มาพูดฝรั่งกับข้าดังฟอดแฟด ข้าจะเข้าอกเข้าใจอะไร
มาสีซอให้ควายฟังหรืออย่างไรเจ้าหนู อย่าถือธรรมเนียมจัดนักเลยนะ...²

ผู้เขียนเรื่องนี้ไม่เห็นด้วยกับการใช้ภาษาอังกฤษประกอบกันภาษาไทยในการสนทนา จึงได้
เขียนเชิงขอร้องกับบุคคลเหล่านี้ว่า

...อายเรนๆ แชนๆ เก็ตๆ นั้นเลิกพูดกันเสียทีเถิด ข้าไม่ค่อยจะเข้าอกเข้าใจอะไรว่าอะไร
เรียนอะไร ก็พูดภาษาไทยกันเถอะนะ...³

จากข้อความนี้แสดงว่า อิทธิพลของภาษาอังกฤษเข้ามามีบทบาทต่อสังคมไทยมากขึ้น เพราะ
จากการศึกษาบ้นึงคตินาตสันของไทย พบว่า นักเขียนหลายท่านได้นำคำศัพท์ในภาษาอังกฤษมาใช้
ในการแต่งเรื่องของตน ลักษณะที่ใช่เป็นการใช้คำแบบทับศัพท์และมีความคุ้นเคยกับคำเหล่านั้น ดังจะ
เห็นได้จากเรื่อง "ค่าง ๆ"

¹เจ้าหมื่นศรีสรรัักษ์. "ทะเลิกเทิกตาก," แหล่งเดิม. หน้า 113.

²แหล่งเดิม. หน้า 111.

³แหล่งเดิม. หน้า 112.

...แม่สาวสวยวันนั้น ดูวิธีแต่งเนื้อแต่งตัวก็ตัวเห็นจะชอบด้วยแฟชั่น แต่ไม่แต่งอย่างเต็มยศ กล่าวคือไม่ได้กลัดกระดุมหลัง สพายแพรสอดถุงแครงเท้า เป็นแต่ใช้รองเท้าสะลิปเปอร์ นุ่งผ้าพื้นสรวมเสื้อแพรแขนปลายบาน เหมือนเสื้อเต็มยศขงเบ้ง ห่มแพรคลุมคลุมนอกเสื้อ กลัดเข็มกลัดมีลือกเกิด...¹

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ภาษาอังกฤษในยุคนั้นมีอิทธิพลต่อภาษาไทยทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนทั้งนี้มาจากผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกนั่นเอง

ผู้เขียนเรื่อง "ท่านผู้หญิงกันโชก" ได้แสดงความคิดเห็นว่าการที่คนไทยนิยมขึ้นชอปลิงใดสิ่งหนึ่งนั้นไม่ได้เกิดจากความรู้สึกส่วนตัว แต่เกิดจากการเลียนแบบต่อ ๆ กัน ผู้เขียนเปรียบเทียบความขึ้นชอปลิงของคนในยุคนั้นเหมือนเชื้อโรคนิดหนึ่งที่สามารถติดต่อกันได้ ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...แลความที่งเป็นทีติดต่อกันได้เหมือนตาแดง ถ้าท่านเข้าไปอยู่ในหมู่คนที่ทั้งด้วยการชนไก่ หรือเรือโมเตอร์ หรือหอยอะไรก็ดี หรือท่านเข้าอยู่ในหมู่พวกที่ทั้งลักวิทยา แลนิทรานุเคราะห์ ก็ดี ท่านคงจะพลอยทั้งในการชนไก่หรือเรือโมเตอร์ หรือหอย หรือลักวิทยาแลนิทรานุเคราะห์ ไปกับเขาด้วย...²

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการขึ้นชอปลิงของคนในสังคมต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ด้วยเห็นว่า การขึ้นชอปลิงของคนในสังคมเกิดจากการตามอย่างกันโดยไม่ไดกลั่นกรองว่าสิ่งที่ตนขึ้นชอปลิงนั้น จะเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่

ในเรื่อง "ทะเลิกเทิกทาก" มีข้อขัดแย้งที่แสดงความคิดเห็นที่ไม่เห็นด้วย กับการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาสำรวจแหล่งแร่ต่างประเทศซึ่งเป็นวิชาการแขนงใหม่ เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นความคิดขัดแย้งระหว่างกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่เข้าใจในวิทยาการใหม่ของตะวันตก และมีความรู้สึกไม่ยอมรับในวิทยาการ ใหม่ด้วยไม่เห็นความสำคัญที่จะส่งผลต่อประเทศชาติ ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

¹ น.ม.ส.(นามแฝง). "ค่าง ๆ," แหล่งเดิม. หน้า 193.

² "ท่านผู้หญิงกันโชก," แหล่งเดิม. หน้า 249.

...ไปเรียนวิชาอะไรมาก็ไม่รู้ หากินทำหิมนั้นจะเป็นเรื่องเป็นอะไร พุทโธ ในกรมท่าน
ช่างให้ไปเรียนวิชาอะไรมาก็ไม่รู้ เสียเงินหลวงเป็นกำเป็นกอง ไม่เห็นเป็นคุณเป็นค่าอะไร
เลย น่าเสียดายเวลา...¹

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีความคิดขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคลในวงราชการ คือกลุ่ม
บุคคลที่มีแนวความคิดแบบเก่ากับกลุ่มบุคคลที่มีแนวความคิดใหม่ สาขาวิชาที่กล่าวถึงในเรื่องคือการ
สำรวจแหล่งแร่ธรรมชาติ ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ แต่บุคคลเหล่านี้ไม่เข้าใจในวิทยาการ
ใหม่จึงมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งไป โดยให้เหตุผลว่า

...อ้อวิชาแร่เนี่ยมันก็เป็นวิชาดีดอก เป็นวิชาของนักปราชญ์ราชบัณฑิตมีคนรู้น้อย แต่ก็ไม่เห็นจะ
เป็นคุณเป็นค่าอะไรนัก แร่ในเมืองไทยเรานั้นก็ไม่มี มีแร่ทองคำอยู่ที่เมืองกระบิล ที่บางตะพาน
แร่ดีบุกที่แถวตะวันตก แร่พลอยที่จันทบุรี อ้ายของเหล่านี้เขารู้หมด หากินมานานแล้ว ไปเรียน
วิชาที่ไหนหลังเขา มันจะเป็นเรื่องเป็นอะไร ...²

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดสั้นส่วนใหญ่ได้แสดงให้เห็นว่ามีความคิดที่
ไม่เห็นด้วยหรือคัดค้านต่อการนำวัฒนธรรมตะวันตกบางประการ เช่นกิริยาท่าทาง การใช้คำพูด แต่ใน
เรื่อง "เคราะห์ร้าย" ผู้เขียนได้แสดงความรู้สึกเห็นชอบเกี่ยวกับวัฒนธรรมหนึ่งที่ได้รับจากตะวันตก
นั่นคือความรักที่มีต่อสถาบันครอบครัว กล่าวคือผู้เขียนแสดงความคิดเห็นคัดค้านกับค่านิยมของผู้ชายที่
มีภรรยาหลายคน ซึ่งเป็นค่านิยมเดิมของชายไทย โดยให้ความเห็นว่า

...ชายที่มีภรรยาหลายคนนั้น คงต้องรับความร้อนอยู่รำไป จะทำอย่างไรก็เป้นอันหนีไม่พ้น...³

¹เจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์. "ทะเลิกเทิกทา," แหล่งเดิม. หน้า 112.

²แหล่งเดิม. หน้า 112 - 113.

³นายกระจก. "เคราะห์ร้าย," แหล่งเดิม. หน้า 189.

จากการศึกษาข้อความที่แสดงความคิดเห็นคัดค้านของผู้เขียนที่ปรากฏในบันทึกคร้อยแก้วขนาดสั้นของไทย พบว่า ส่วนใหญ่เป็นความคิดเห็นคัดค้านเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่กำลังแปรเปลี่ยนไป ยกเว้น เรื่อง "นายจิตรนายใจสนทนากัน" ในหนังสือพิมพ์ครุโณวาท ที่ผู้เขียนไม่ได้แสดงความรู้สึกไม่พอใจต่อการนำวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทย แต่ผู้เขียนใช้เนื้อเรื่องส่วนหนึ่งแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์สังคมเกี่ยวกับ ความประพฤติดของพระที่ไม่เคร่งครัดต่อวินัยของสงฆ์ ดังข้อความที่ว่า

...ดูทุกวันนี้พระสงฆ์ไม่เหนมีดี, แลรักษาสิกขาบทสักองค์เดียว, ใครจะบวชอย่างไรจะประพฤติอย่างไร ผิดจากสิกขาบทไปก็ไม่ว่ากัน, ขอมให้อยู่ในวัดในอารามของตัวได้, เพราะหมายแต่จะประจบให้เจ้านับถือเท่านั้น...¹

นอกจากจะวิจารณ์การรักษาวินัยสงฆ์ของพระในยุคนั้นแล้ว ผู้เขียนยังกล่าวตำหนิบทบาทของพระผู้ใหญ่ในขณะนั้นโดยระบุนามอย่างตรงไปตรงมา ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการเรียกร้องให้พระผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งหรือสมณศักดิ์ขณะนั้นช่วยกันดูแลปกครองพระสงฆ์ทั่วไป ให้เข้มงวดขึ้นและเป็นหลักในการสั่งสอนสมาชิกของสังคม

...กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ท่านเปนใหญ่อยู่ในหมู่สงฆ์, ท่านก็ไม่คิดบัญญัติให้เป็นแบบแผนลงให้เป็นแน่, เปนแต่ชอบทอดพระเนตรดาวเดือนดวงนํไปอย่างเดียว, ส่วนท่านวัดโสมนัสรู้หลักแข็งแรงในทางธรรม, แต่ไม่รู้จักสั่งสอนปลอมโยนให้คนเข้าใจได้ดี, เปนแต่ถึงเช้าก็จะให้หนังพระกรรมฐาน, สอนการก็เกินกว่าคนฟังจะเรียนรู้, เหมือนยังไม่เคยอ่าน กข. มาถึงก็จะให้อ่านเลขที่เดียวใครจะไปรู้ได้, ครั้นสงไสยถามได้ซักไซ้บ้างก็โกรธว่าล้อ, ส่วนท่านเจ้าคุณสาสนโสภณ, รู้หนังสือแปลก็เรียบร้อย, แต่ไม่คิดทำหนังสือสั่งสอนอธิบายให้คนเข้าใจ, เปนวิชาอันดีแต่ไม่มีผู้รู้ให้ถูก, เปนแต่สอนให้ฟังเทศน์มหาชาติจึงจะได้บุญ, เอาเข้าของไปให้พระกินจึงจะได้บุญ, ที่ความถ้อยยังไรเปนการดีนั้น, ไม่เหนมีใครจะคิดถึงเลย, เทศน์มหาชาตินั้น เสียเงินเปนอันมาก เหมือนเอาพระมาร้องละคอนเล่น, ถ้าพระองค์ไหนเทศน์ท่านองคิๆ, ว่า มัทธิยาชุกก็ชอบกัน, ดิดกันเทศน์มากขึ้นดั่งนี้ๆ แล ที่ทำให้ศาสนาเสื่อมชุลลงทุกที...²

¹เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. "นายจิตรนายใจสนทนากัน," แหล่งเดิม. หน้า 74.

²แหล่งเดิม. หน้า 75.

การที่ผู้เขียนเรื่องนี้ คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ได้วิจารณ์พาดพิงถึงพระผู้ใหญ่ที่มีจริงในขณะนั้น ก่อผลให้ผู้ที่ถูกกล่าวพาดพิงนำเรื่องกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้พิจารณาลงโทษผู้เขียนอย่างรุนแรง ผลของการตัดสินใจคือให้ประกาศความผิดของผู้เขียนในหนังสือราชกิจจานุเบกษา หลังจากเกิดเหตุได้ไม่นาน ก็มีการประกาศยกเลิกการพิมพ์หนังสือครุโณวาท¹

จากการศึกษาบทบาทของบันฑิตขนาดสั้นของไทยที่มีต่อสังคม ในด้านการวิพากษ์วิจารณ์พบว่า ผู้เขียนบันฑิตเหล่านี้ได้ใช้บันฑิตเป็นเครื่องมือในการวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างตรงไปตรงมา ทั้งนี้เนื่องจาก นักเขียนส่วนใหญ่มีบทบาทและหน้าที่สำคัญต่อสังคมขณะนั้น แม้ว่าผลที่จะตามมาจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้เขียนเพียงไรก็ตาม นับว่าบันฑิตเหล่านี้มีคุณค่าต่อสังคมเพราะเป็นเหมือนกระจกที่สะท้อนแง่มุมหนึ่งให้สมาชิกของสังคมได้รับทราบ หากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องที่ผู้เขียนได้วิพากษ์วิจารณ์ไว้เปิดใจรับความคิดเห็นเหล่านี้ ก็จะเห็นแนวทางที่จะปรับปรุงแก้ไขส่วนบกพร่องนั้นให้ดีขึ้น

3. บทบาทในการให้ข้อคิดเป็นเชิงชี้แนะ

จากการศึกษาบทบาทของบันฑิตขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 พบว่า ผู้เขียนได้ใช้บันฑิตส่วนใหญ่มีบทบาทต่อการให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมมากที่สุด อาจเป็น เพราะว่าเป็นยุคต้นของบันฑิตขนาดสั้นของไทย ซึ่งมีพัฒนาการเขียนทำนองแบบนิทาน และจุดเริ่มต้นของการพัฒนางานเขียนที่มีบทบาทต่อสังคมในยุคต่อมา เนื้อหาของข้อคิดที่ให้แก่มารชิตของสังคมส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันและคุณธรรมโดยทั่วไป ในบางเรื่องจะเป็นการยกตัวอย่าง โดยใช้เปรียบเทียบสำนวนไทย เช่น "พึงไม่สรว์จับมากระเดียด" "ตาบอดสอดตาเห็น" "จับคำถ้อยคำแดง" เป็นต้น

ในการศึกษาบทบาทของบันฑิตขนาดสั้นของไทย ในการสั่งสอนและให้ข้อคิดแก่มารชิตของสังคมจะกล่าวถึงบทบาทของบันฑิตเหล่านี้ ตามลำดับเวลาที่แต่งตั้งต่อไปนี้

¹พิทยา ว่องกุล. อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย. 2533. หน้า 188.

3.1 บันเทิงคดีขนาดสั้นที่แต่งในช่วง พ.ศ. 2417- พ.ศ.2428 บันเทิงคดีในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาตอนต้นของบันเทิงคดีขนาดสั้น ลักษณะการเขียนมีความใกล้เคียงกับนิทาน การให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านที่ปรากฏในบันเทิงคดี มักจะใช้เหตุการณ์หรือมีสิ่งของที่ร่วมสมัยเป็นองค์ประกอบของเรื่อง เช่นในเรื่อง "ว่าด้วยนิทานเป่นการเล่นสนุก" ได้ยกพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์มาผูกเป็นเรื่องราวในตอนต้นของเรื่องผู้เขียนระบุอย่างชัดเจนว่า เป็นพระที่ไม่เคร่งครัดในพระวินัยดังข้อความที่กล่าวว่า

...ยังมีสมณองค์หนึ่ง, อยู่ในวัดบ้านนอกมานาน แต่พระองค์นั้นเป็นไม่ว่างจะบริสุทธิ์ในพระวินัย, ชาวบ้านในประเทศนั้นไม่มีใครจะชอบ...¹

เนื้อความของเรื่องนี้เป็นการใช้ให้เห็นข้อบกพร่องทางวินัยของสงฆ์ เช่นไม่ออกมารับบิณฑบาตวางตนไม่สำรวม เป็นที่น่ารังเกียจบรรดาชาวบ้าน ผู้ประพันธ์ได้สะท้อนความคิดนี้ในบันเทิงคดีเพื่อติเตียนและเตือนให้ผู้ที่มิอำนาจดูแลวินัยสงฆ์หันมาสนใจและควบคุมพฤติกรรมของพระเหล่านี้ ลักษณะการเขียนมีความสมจริง จึงแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนเจตนาจะใช้ให้เห็นว่าพระวินัยของสงฆ์กำลังหย่อนยานไป อาจส่งผลให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้

เรื่อง "นิทานปัตยุบัน" เป็นบันเทิงคดีที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับช่องว่างระหว่างวัยและความแตกต่างทางความคิดระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า และชี้ให้เห็นข้อเสียเปรียบของผู้ใหญ่ที่จะได้รับ ถ้าผู้ใหญ่เข้าไปยุ่งวุ่นวายกับกิจกรรมของเด็ก เนื้อเรื่องกล่าวถึง นายทหารชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่งเข้าไปสอบถามเด็กขณะกำลังเล่นกันอยู่ แต่เด็กกลับแสดงท่าทางล้อเลียนผู้ใหญ่ จนทำให้ผู้ใหญ่คนนั้นโกรธและตกเป็นอุบายให้เด็กล้อเลียน

เรื่อง "ความฝัน" เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นความแตกต่างทางความคิดระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ เช่นเดียวกับเรื่อง "นิทานปัตยุบัน" เนื้อเรื่องกำหนดให้ตัวละครเล่าถึงความฝันของตน ที่ได้พบแม่ทัพผู้สูงวัยทั้งสองได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อคิดจากเรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นแนวการทำงานของสูงอายุมักจะไม่ปล่อยให้ชีวิตล่วงเลยไปโดยเปล่าประโยชน์ เมื่อยังมีกำลังทำงานได้ก็ควรจะทำต่อดังความตอนหนึ่งว่า

¹ขุนศรีทนนไชย. "ว่าด้วยนิทานเป่นการเล่นสนุก," แหล่งเดิม. หน้า 67.

...เมื่อหนุ่มมีกำลังมากๆ ก็หัดการทัพศึก, เมื่อแก่แล้วจึงคิดทำการพ่อค้าหาเงินไว้ใช้ต่อไป...¹

ในขณะที่ผู้เล่าความฝันซึ่งมีอายุอ่อนวัยกว่า เห็นว่า ถ้ามีฐานะที่มั่นคงมีความสุขสบายแล้ว ผู้ใหญ่ควรจะใช้เวลาในการพักผ่อนมากกว่าการทำงานหาเงิน เพราะเป็นการแสดงให้เห็นว่าเป็นคนโลภ ไม่รู้จักคำว่าพอ

...ถ้าทำหนักคิดหนักอย่างนี้, อายุสมจะมีสันตาเพราะเพนกังวลรำไป, ถ้าบริบูรณ์อยู่ดังนี้แล้ว, หยุดทำการเสียบบ้างของเก่ากินจนตายก็ไม่หมด, อายุสมมีอินขาวไว้ดูการต่าง ๆ เล่นบ้างจะมีติตา...²

ข้อคิดของเรื่อง "ว่าด้วยนิทานโบราณ" เป็นการเตือนให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของพระเจ้าแผ่นดิน ทุกคนจะต้องถวายความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ดังข้อความที่ว่า

...เราเอาไสรยแผ่นดินท่านอยู่, ควรจะต้องคิดถึงพระคุณท่านให้มากๆ จึงจะควร...³

เรื่อง "คางคก" มีลักษณะการเขียนคล้ายกับ "ว่าด้วยนิทานโบราณ" คือ ตัวละครเป็นสัตว์ แต่สามารถสื่อสารกันด้วยภาษามนุษย์ เรื่อง "คางคก" เป็นบันเทิงคดีที่มีเนื้อหาในการให้ข้อคิดที่ต่างจากบันเทิงคดีเรื่องอื่นที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการยกสถานการณ์เพื่อประกอบความเข้าใจในสำนวนไทยที่ว่า "กงเกวียนกำเกวียน" ตามข้อความท้ายเรื่องที่ว่า

...คำเปรียบนี้ใจความกงเกวียนกำเกวียน, ตัวโก่งเขาเขาก็โก่งตัวเหมือนกัน...⁴

¹"ความฝัน," แหล่งเดิม. หน้า 70.

²"ว่าด้วยนิทานโบราณ," แหล่งเดิม. หน้า 71.

³"ว่าด้วยนิทานโบราณ," แหล่งเดิม. หน้า 71.

⁴ขุนศรีทนต์ไชย. "คางคก," แหล่งเดิม. หน้า 68.

จากการศึกษาบทบาทของบันเทงคิในช่วงแรก พ.ศ.2417 - พ.ศ.2428 ที่มีต่อสังคม ในด้านการให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการให้ข้อคิดกับผู้อ่านเกี่ยวกับปัญหาของบ้านเมืองขณะนั้น 2 ประการ คือ ความแตกต่างทางความคิดของผู้ที่สงวามีความคิดในแบบเก่ากับผู้ที่ยังมีแนวคิดแบบใหม่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ ให้ข้อคิดเกี่ยวกับวินัยของสงฆ์ที่หย่อนยาน ซึ่งเป็นส่วนที่จะทำให้ผู้คนเสื่อมศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา

3.2 บันเทงคิขนาดสั้นที่แต่งในช่วง พ.ศ.2428 - พ.ศ.2442 บันเทงคิขนาดสั้นในช่วงนี้จะมีบทบาทในการให้ข้อคิดแก่สมาชิกเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะเรื่อง การใช้คำพูดซึ่งมีจำนวนถึง 7 เรื่องในบรรดาบันเทงคิที่มีบทบาทในการให้ข้อคิดในช่วงนี้ จากจำนวนทั้งหมด 14 เรื่อง จะกล่าวไปตามลำดับดังนี้ เรื่อง "ฟังไม่สร็จจับเอามากระเดียด" ผู้เขียนได้ยกสถานการณ์ ที่ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงผลเสียของการฟังความยังไม่ครบถ้วน และขาดการพิจารณาในเรื่องที่ฟัง แล้วนำมาเล่าสู่ต่อกันจนเกิดความแตกร้างในที่สุด ท้ายเรื่องนี้มีโคลงสี่สุภาพสรุปข้อคิดทำนองเดียวกันกับนิทานที่ลงท้ายว่า "นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า..."

...เป็นนิทานกล่าวไว้	สำหรับ เรื่องเฮ
ฟังไม่ให้ได้สร็จ	กล่าวพร่อง
จับมานึกคณนับ	คิดแน่ ใจนา
ความชั่วจึงก็ก้อง	เพราะน้องคนเดียว... ¹

เรื่อง "จับคำถล่ำแดง" เนื้อความจะคล้ายกับเรื่อง "ฟังไม่สร็จจับเอามากระเดียด" กล่าวคือเตือนให้คนรู้จักพิจารณาในเรื่องที่ได้ยินมาให้รอบคอบก่อนที่จะตัดสินใจเชื่อ เนื้อเรื่องกล่าวถึงชายผู้หนึ่งได้ยินผู้ชายคนหนึ่งกล่าวถึงสัดส่วนของผู้หญิงที่ตนรักโดยที่ไม่ได้คิดให้รอบคอบเสียก่อน จึงนำเรื่องไปต่อว่าหญิงคนรักของตน ภายหลังทราบว่าชายผู้นั้นเป็นช่างตัดเสื้อ

เรื่องที่มีความสอดคล้องกับสองเรื่องนี้ คือ เรื่อง "ตาบอดสอดตาเห็น" ใจความของเรื่องเป็นการให้ข้อคิดสอนให้คนรู้จักไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนที่จะนำเรื่องราวไปพูดถ่ายทอดหรือแสดงความคิดเห็นให้ผู้อื่นฟัง ท้ายเรื่องนี้มีโคลงสี่สุภาพอธิบายความหมายของชื่อเรื่องว่า

¹ พระพรหมบริรักษ์. "ฟังไม่สร็จจับเอามากระเดียด," แหล่งเดิม. หน้า 80.

...สิ่งใดเกินกิจเจ้า	จำเปน
ตาบอดสอดตาเห็น	เสื่อกรู
ฤาเคาต่อเคาประเด้น	แก่นอวด นลาตเฮย
เปนโทษแก่ตัวผู้	เสี่ยมได้ไฉนมี... ¹

เรื่อง "ถือเอาคำมั่นแก่คำ "จริง ๆ" ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการไม่ระวังในการใช้คำพูด โดยไม่ได้คิดถึงความลำบากใจที่จะเกิดแก่ผู้พูดเองภายหลัง เนื้อเรื่องกล่าวถึงข้าราชการผู้หนึ่งต้องการที่จะทำความรู้จักกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่ง จึงเชื่อเชิญให้ข้าราชการผู้ใหญ่คนนั้นไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้านของตนโดยได้ยืนยันว่า ตนจะมีความยินดีมากถ้าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ท่านนั้นได้ไปที่บ้านของตนจริง ๆ ทุกวัน แต่ครั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนนั้นไปบ่อยเข้าทำให้ผู้เชื่อเชิญเกิดความรู้สึกอึดอัดใจในท้ายเรื่องความสัมพันธ์ที่ตนต้องการจะมีก็ไม่อาจทำได้สำเร็จ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างคำว่า "จริง ๆ" โดยขาดความจริงใจ ซึ่งหากผู้ฟังถือคำว่า "จริง ๆ" เป็นการให้คำมั่นสัญญา ก็จะทำให้ผู้พูดต้องลำบากใจดังตัวละครในเรื่องนี้ ท้ายเรื่องผู้เขียนได้สรุปข้อคิดจากการใช้คำ "จริงๆ" ว่า

..."จริงๆ" เป็นสิ่งอ้าง	ออกอรรถ
แปลว่าสิ่งใดสัก	จึงทำ
เมื่อพูดจูงระมัด	ระวังเหตุ ก่อนแล
ผิวผิวจักร้องบ้ำ	อกโอ้อาตุร... ²

เรื่อง "จุดได้คำต่อ" เป็นเรื่องที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปมาตรงมา และเจตนากล่าวให้ผู้ที่ถูกวิจารณ์ได้รับทราบ เพื่อจะได้นำไปปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและบุคคลรอบข้าง เนื้อเรื่องกล่าวถึงหญิงคนหนึ่งวิจารณ์พฤติกรรมของชายที่ไม่ใส่ใจในความเป็นอยู่ของคนในครอบครัว โดยมีเจตนาที่จะให้ชายผู้นั้นได้รับทราบโดยตรง ด้วยหวังว่าหากชายผู้นั้นยอมรับฟังความ

¹กรมพระนารายณ์ประพันธ์พจน. "ตาบอดสอดตาเห็น," แหล่งเดิม. หน้า 128.

²กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช. "ถือเอาคำมั่นแก่คำ"จริง ๆ," แหล่งเดิม. หน้า 90.

คิดเห็นก็จะได้นำ ไปแก้ไขพฤติกรรมของคนเพื่อความสุขของคนในครอบครัว แต่ถ้าหากชายผู้นั้น ไม่ยอมรับฟังในความคิดที่ตนวิจารณ์ ก็ถือว่าเป็นคราวเคราะห์ของคนในครอบครัวนั้น ดังความที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

...ก็นี่แหละหล่อนที่ฉันจุได้วันนี้ ก็ได้ดำเข้าไปที่ตอแล้ว ถ้าตอมันคิดได้ถูกต้องจริงตามความคาดหมายแล้ว มันก็จะเป็นคุณที่ได้ช่วยเพื่อนมนุษย์ให้ได้รับผลความสุขได้บ้างคอกกระมัง ถ้าเป็นไปได้จริงตามความคิดของฉันแล้ว ฉันคงจะได้กุสลาหล่อน ถ้าตอนั้นมันด้านจุดไม่คิดแล้ว ก็ช่างมันเถอะ เป็นแต่ชั่วเหินเฉือนปากหนอยเท่านั้น...¹

เรื่อง "จะนั่งเสียก็ไม่ได้ จะพูดไปก็ไม่ดี อยู่ที่นี่ก็ยังงั้น อยู่ที่นี่ก็ยังงี้" กับเรื่อง "เศรษฐีชีพาโล" มีแก่นเรื่องที่คล้ายกัน เป็นการให้ข้อคิดกับบุคคลที่อยู่ในความลำบากใจที่จะพูดความจริงบางประการ ซึ่งเป็นข้อผิดพลาดของบุคคลอื่น ทางออกที่ดีที่สุดก็คือ การนั่งเงียบ ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวให้ข้อคิดในเรื่อง "เศรษฐีชีพาโล" ว่า

...ตอบได้หรือน้องเอ๋ย ขึ้นตอบก็เหมือนหาหาใส่หัว...²

จากการศึกษาบทบาทของบันเทงคิที่ให้อำนาจแก่สมาชิกของสังคมเกี่ยวกับการพูด ทั้ง 7 เรื่องนี้ พบว่า ผู้เขียนมุ่งเน้นให้ระมัดระวังในการใช้คำพูด และก่อนที่จะพูดสิ่งใดออกไปควรไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อน เพราะคำพูดก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสียแก่ตัวผู้พูดเอง สาเหตุที่นักเขียนในช่วงนี้ มุ่งเน้นเรื่องคำพูด น่าจะเป็นเพราะในช่วง พ.ศ.2428 - พ.ศ.2442 เป็นช่วงเวลาที่ประเทศกำลังได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ จึงเปิดโอกาสให้นักคิดนักเขียนที่มีส่วนในการบริหารได้แสดงความคิดเห็นของตนผ่านบันเทงคิ ประกอบกับมีการวิพากษ์วิจารณ์ระหว่างกลุ่มผู้บริหารที่มีแนวความคิดแบบเก่ากับผู้บริหารแบบใหม่มีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันมากขึ้น เนื้อเรื่องของบันเทงคิ จึงมุ่งเน้นไปที่การใช้คำพูดของบุคคลที่จะใช้อรรถวิพากษ์วิจารณ์ ดังในเรื่อง "จุได้คำตอ" ได้กล่าวถึงการวิพากษ์วิจารณ์ที่เป็นไปอย่างตรง ๆ หากผู้ถูกวิจารณ์รับฟังคำกล่าว ก็จะส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นได้

¹เจ้าหมื่นศรีสรักษ์. "จุได้คำตอ," แหล่งเดิม. หน้า 104-105.

²"เศรษฐีชีพาโล," แหล่งเดิม. หน้า 124.

นอกจากข้อคิดในเรื่องของการใช้คำพูดแล้ว เรื่องเกี่ยวกับสถาบันของครอบครัวนับเป็นสิ่งสำคัญจะเห็นได้ว่าในบันทึกชิ้นนี้กล่าวถึงเรื่องการเลือกคู่ครอง หรือการใช้ชีวิตคู่หลายเรื่องเช่นกัน ดังในเรื่อง "ความรักของผู้ร้าย" ให้ข้อคิดเกี่ยวกับ การคบคนหรือการที่จะเลือกคู่ครอง ให้พิจารณาจากความประพฤติ ไม่ควรพิจารณาจากรูปร่างหรือทรัพย์สินภายนอก ท้ายเรื่องมี โคลงสี่สุภาพ 5 บท เนื้อความของโคลงเป็นการสั่งสอนและให้ข้อคิดเกี่ยวกับการทำความดีของบุคคล จะส่งผลให้บุคคลนั้นได้รับความสุข ดังโคลงบทสุดท้ายกล่าวว่า

...จนถามั่งคั่งแม่	มองจริง
เจ้าไพร่ธำชยหญิง	ทุกแคว้น
สุขทุกข์จะเกิดอิง	กรรมประพฤติกุศล
สมบัติเป็นรูปแมน	ภาพลอลงตา... ¹

เรื่อง "โมโลโมเก" ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการเลือกคู่ที่ขาดความคิดที่รอบคอบซึ่งต่างเลือกคู่ของตน โดยไม่ได้คำนึงถึงความเป็นมาของกันและกัน เนื้อเรื่องกล่าวถึงชายหญิงคู่หนึ่งที่ตกลงที่จะใช้ชีวิตร่วมกันด้วยความชอบพอกัน และหวังว่าคู่ของตนจะช่วยพยุงฐานะของสภาพครอบครัวเดิมของตนได้ภายหลังกลับพบว่าคู่ของตนต่างเคยมีครอบครัวและลูกมาแล้ว ต่างฝ่ายต่างก็มีความรู้สึกผิดหวังในคู่ครองของตน แต่ก็จำต้องฝืนอยู่กันต่อไป โดยไม่อาจเลิกรากันได้ ดังความตอนหนึ่งในเรื่องที่กล่าวไว้ว่า

...เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจะอย่างไรได้เล่า เขาก็ต้องจำเป็นโมโลโมเกอยู่ไปด้วยกันตามแกนเท่านั้น...²

เรื่อง "เนื้อคู่หนึ่งคู่" เนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักของชายหญิงคู่หนึ่งที่กว่าจะได้ครองรักกัน ต่างก็มีอายุมากแล้ว เป็นความเชื่อในเรื่องของบุพเพสันนิวาส เนื้อความในเรื่องมีข้อความบางตอนที่ให้ข้อคิดสำคัญเกี่ยวกับการรู้จักทำงานเพื่อสร้างให้ตนมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

¹กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์. "ความรักของผู้ร้าย," แหล่งเดิม. หน้า 102.

²เจ้าหมื่นศรีสรักษ์. "โมโลโมเก," แหล่งเดิม. หน้า 110.

...การที่จะทำให้มีดังสมบัตินี้เท่านั้น ที่จริงมันก็พอมีพอเป็นได้ดอก คนอย่างเช่นเรานะ แต่ที่เขาเร็วกว่าเราลงไป เขายังมีเป็นเศรษฐกิจหบดีและไร่อะไรออกเคลื่อนไป แต่ที่มีดังนั้น เพราะเขาไม่เป็นแต่นั่งคิดนอนคิดอย่างเดียว เขาลงมือทำตามช่องที่เขาคิดเห็นด้วย เขาจึงได้มีถึงเท่านั้น อายุที่เราเป็นแต่คิดแล้วไม่ทำ มันจะมีมาแต่ไหน...¹

นอกจากเรื่องการเลือกคู่หรือการใช้ชีวิตคู่แล้ว ในบันทึกช่วงนี้ยังได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ดังในเรื่อง "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว" ให้ข้อคิดเกี่ยวกับสร้างฐานะตนเองให้มั่งมีขึ้นได้จากการวางอุบายในการทำการค้า จากชื่อเรื่องได้สะท้อนให้ผู้อ่านเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ที่คนจะสามารถสร้างฐานะให้มั่งมีขึ้นได้เพียงเวลาในวันเดียว ดังนั้นในเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นเล่ห์การทำการค้า ท้ายเรื่องมีโคลงสี่สุภาพ 5 บทให้ข้อคิดเกี่ยวกับผลดีของการค้าขาย ดังเนื้อโคลงบทหนึ่งกล่าวว่า

...คนเรจักคิดค้า	หาทรัพย์
มากอย่างตางตางนับ	ไม่ถวน
สำคัญแต่มั่นจับ	เหมาะโชค แล้วพอ
สติคือยาคิดหวน	เหอทั้งการเสีย ²

เรื่อง "เล่นเลอ" ให้ข้อคิดสอนใจเกี่ยวกับการไม่ตั้งอยู่ในความประมาทเลินเล่อ ผู้เขียนได้ยกสถานการณ์ให้เห็นถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับบุคคลเพราะความประมาท เนื้อเรื่องกล่าวถึงชายคนหนึ่งได้เข้าทำงานในโรงพยาบาลรักษาคณบ้าแห่งหนึ่ง ผู้ที่ทำงานในโรงพยาบาลจะมีกุญแจประตูทุกบาน ทุกครั้งที่เดินผ่านประตูบานใดก็ตาม จะต้องใส่กุญแจเสมอเพื่อป้องกันไม่ให้คนบ้าเดินเพ่นพ่านและก่ออันตรายให้แก่ผู้ใด วันหนึ่งชายคนนั้นได้ลืมใส่กุญแจประตู ทำให้ตนเองเกือบถูกคนบ้าทำร้ายร่างกาย จนเกือบเอาชีวิตไม่รอด ข้อคิดที่ได้จากเรื่องนี้คือ ต้องการให้ผู้อ่านเห็นอันตรายที่เกิดจากความประมาทนั่นเอง

¹ขุนบัญญัติวรราช. "เนื้อคู่หนึ่งคู่," แหล่งเดิม, หน้า 130.

²กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์. "มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว," แหล่งเดิม, หน้า 94.

เรื่อง "พระเปี้ยให้ทานธรรม" จะเป็นเรื่องที่ทำให้ข้อคิดแตกต่างไปจากเรื่องอื่น คือ แสดงโทษของการอ่านหนังสือไม่ออก เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระเปี้ยซึ่งเป็นพระที่อ่านหนังสือไม่คล่อง แต่ต้องทำการเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง ชาวบ้านรู้สึกเบื่อหน่ายทุกครั้งทีพระเปี้ยเทศน์และพลอยทำให้รู้สึกเสื่อมศรัทธาต่อพระ เนื้อความเรื่องนี้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับความสำคัญของการศึกษาของพระ เพราะพระถือเป็นบุคคลที่มีบทบาทต่อชุมชนอย่างยิ่ง ดังนั้นถ้าพระเป็นผู้ที่ขาดความรู้ทางหนังสือ ก็ไม่อาจจะถ่ายทอดความรู้หรือพระธรรมคำสั่งสอนให้แก่ชาวบ้านได้ จะส่งผลต่อความเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วย

สรุปจากการศึกษาบทบาทของบันเทิงคดีด้านการให้การให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านในช่วงที่สองนี้ จะพบว่าคำสอนหรือข้อคิดส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นที่การดำเนินชีวิตประจำวันของสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นการใช้คำพูดในสถานการณ์ต่าง ๆ การรู้จักสร้างฐานะของตนด้วยการประกอบอาชีพ การรู้จักเลือกคู่ครองด้วยความรอบคอบ การไม่ตั้งตนในความประมาทเป็นต้น ยกเว้นเรื่อง "พระเปี้ยให้ทานธรรม" ที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับปัญหาการอ่านหนังสือไม่ออก

3.3 บันเทิงคดีขนาดสั้นที่แต่งในช่วง พ.ศ.2442 - พ.ศ.2453 บทบาทของบันเทิงคดีที่ให้ข้อคิดแก่สมาชิกในช่วงนี้เกี่ยวกับการรับวัฒนธรรมตะวันตกในด้านต่าง ๆ เข้ามาในสังคมไทย เช่น การรับวิทยาการใหม่เกี่ยวกับการรักษาโรค การรู้จักใช้บริการของธนาคาร ดังจะกล่าวเป็นรายละเอียดดังนี้

เรื่อง "เกิดทันคู่สร้าง" แม้เนื้อเรื่องกล่าวถึงความรักของชายหญิงที่มีอายุแตกต่างกันมาก แต่บทบาทของบันเทิงคดีเรื่องนี้ คือ เสนอข้อคิดใหม่เกี่ยวกับผลดีของการใช้ยาแบบตะวันตกในการรักษาโรคดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า

...เดิมทีนายอุยนี้ก็มีได้เป็นหมอดีมีชื่อเสียงอะไร บวชอยู่ในอารามหนึ่งก็ออกมา ไม่รู้ว่าจะหากินทางไหน, รู้วิธีทำยาจากตำราอาจารย์อยู่บ้างก็ลองรักษาไข้ดู ครั้นเคราะห์ดียาเหล่านี้ก็ศักดิ์สิทธิ์พาให้ชาวบ้านนับถือมากขึ้นแลหมออุยก็คิดว่าตัวเป็นหมอดีได้คนหนึ่ง แต่ครั้นต่อมาได้พบหมอयरุ่นใหม่เหล่านี้เข้า เขาบอกว่าถ้าจะเรียนตำราไทยเห็นว่ามีดีแท้ ควรจะต้องใช้ยาฝรั่งบ้างจึงจะได้ เดิมทีหมออุยก็ไม่เชื่อเพราะคิดว่าถ้าใช้ยาไทยรักษาหายแล้ว ก็นับถือได้ว่ายาไทยดีแล้วไม่ต้องใช้ยาฝรั่ง...¹

¹แม่ล้อ(นามแฝง). "เกิดทันคู่สร้าง," แหล่งเดิม, หน้า 216.

ข้อความนี้จะเห็นว่าเป็นการให้ข้อคิดแก่ผู้อ่าน ให้ยอมรับที่จะลงใช้ยาแบบตะวันตกในการรักษาโรคบ้าง แต่ไม่ได้หมายความว่าคุณสมบัติของยาไทยไม่ดี

เรื่อง "ย่องเบา" ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัยของทรัพย์สินด้วยการนำไปฝากเก็บไว้ที่ธนาคาร ซึ่งในช่วงนั้นเป็นช่วงที่ได้เริ่มมีการนำระบบธนาคารมาใช้เป็นครั้งแรก ผู้คนส่วนใหญ่มักจะเก็บรักษาทรัพย์สินของตนไว้ในบริเวณบ้านของตนตามแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นการเก็บรักษาที่ไม่ปลอดภัยอาจนำอันตรายมาสู่เจ้าทรัพย์ได้ ข้อความบางตอนในเรื่อง "ย่องเบา" ได้แสดงให้เห็นถึงความรู้ใหม่เกี่ยวกับความปลอดภัยของการเก็บรักษาทรัพย์สินไว้ที่ธนาคารว่า

...เราควรจะไปเก็บเข้าของของเราให้เป็นที่ปลอดภัย มั่นคง หรือมิฉะนั้นเอาไปฝากแบงก์ไว้เสียทีเดียว...¹

นอกจากนั้นเหิงคังจะให้ข้อคิดเกี่ยวกับผลดีของการยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว ในเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับปัญหาของสังคมที่เกิดจากช่องว่างระหว่างบุคคล อันเนื่องจากการศึกษาแตกต่างกัน เนื้อเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" กล่าวถึง ย่าเพ็งที่เดินทางจากต่างจังหวัดเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อขอให้หมอสุขซึ่งเป็นเพื่อนของสามี ช่วยชี้แนะในการทำการค้า หมอสุขแนะนำให้ย่าเพ็งค้าทอง แต่ย่าเพ็งไม่มีความรู้ความเข้าใจในการค้าจึงตกลงใจที่จะมอบเงินให้หมอสุขช่วยเป็นผู้จัดการให้ตน หลังจากที่หมอสุขนำเงินของย่าเพ็งไปซื้อทอง และคอยเวลาที่ทองได้ราคาดีก็จะนำทองที่ซื้อไปขายนั้น ย่าเพ็งรู้สึกกังวลใจ ในที่สุดก็กลายเป็นความระแวงกลัวว่าหมอสุขจะคิดโกงเงินของตน ภายหลังย่าเพ็งจึงเกิดมีปากเสียงทะเลาะกับหมอสุขอย่างรุนแรง จนในที่สุดความสัมพันธ์อันดีที่เคยมีระหว่างหมอสุขกับย่าเพ็งก็แตกร้าวกันวิภา กงกะนันทน์ ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" ว่า สารในเรื่องนี้คือการเรียกร้องความสนใจผู้บริหารให้พิจารณา ถึงความสำคัญในการขยายการศึกษาของราษฎรให้กว้างขึ้นโดยเฉพาะผู้ที่อยู่อาศัยตามชนบท เพื่อลดช่องว่างทางภูมิปัญญาของชาวชนบทกับชาวเมือง²

¹แม่วัน(นามแฝง). "ย่องเบา," แหล่งเดิม. หน้า 152.

²วิภา กงกะนันทน์. "พระยาธรรมศักดิ์มนตรีกับคุณย่าเพ็ง," ใน ชุติชีวิตและงานกรุงเทพ. 2518. หน้า 81-82.

เรื่อง "วิธีขายผง" ให้ข้อคิดเกี่ยวกับอุบายทางการค้า โดยผู้ที่มีไหวพริบทางการค้าจะรู้จักวิธีการนำของที่ไม่มีค่ามาขายและทำให้กลายเป็นสินค้าที่มีราคาดีได้ เนื้อเรื่องกล่าวถึงช่างกลึงงาคนหนึ่งมีผงงาอยู่จำนวนมาก จึงคิดอุบายที่จะขายผงงาเหล่านั้น โดยไปบอกกับเจ้าแกล่โรงจำนำแห่งหนึ่งว่าตนมีความต้องการที่จะซื้อผงงาจำนวนมาก จึงวานให้เจ้าแกล่ช่วยหาซื้อผงงามาให้ตนพร้อมกับได้วางเงินมัดจำจำนวนหนึ่งให้เจ้าแกล่โรงจำนำ วันรุ่งขึ้นช่างกลึงงาให้ข่าวในบ้านชนผงงาของตนไปขายที่โรงจำนำ เจ้าแกล่โรงจำนำไม่รู้ว่า เป็นอุบายของช่างกลึงงาคิดรับซื้อผงงาทั้งหมด ครั้นเจ้าแกล่เจอช่างกลึงงาจึงบอกให้ช่างกลึงงามาซื้อผงงานั้น แต่ถูกช่างกลึงงาปฏิเสธ เจ้าแกล่โรงจำนำรู้สึกโกรธจึงบอกว่าตนจะยืมเงินที่มัดจำไว้ ช่างกลึงงาก็ไม่ได้ทำอะไร เพราะตนได้เงินจากการวางอุบายขายผงงาให้เจ้าแกล่โรงจำนำ เป็นจำนวนเงินที่มากกว่าให้เงินมัดจำไว้ ข้อคิดของเรื่องนี้คือ การสะท้อนให้เห็นถึงกลอุบายทางการค้า

จากการศึกษาบทบาทของบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทย ด้านการให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม ช่วงพ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 พบว่า ข้อคิดที่ให้อะไรจะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในสังคมโดยเฉพาะการสร้างสัมพันธระหว่างบุคคลและการวางตนที่เหมาะสม อาจจะเนื่องมาจากว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่ยุคสมัยกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงและการรับวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นของใหม่ในขณะนั้น ดังนั้นผู้เขียนจึงให้บันเทิงคดีของตน เป็นสื่อถ่ายทอดความคิดเห็นของตนไปสู่ผู้อ่าน

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษานับถึงคตินาตสันของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ในด้านภาพสะท้อนและบทบาทที่มีต่อสังคม จากหนังสือร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (2417 - 2453) ของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินตามจุดมุ่งหมายและวิธีการที่กำหนดไว้ตามลำดับ สรุปผลการวิเคราะห์ดังนี้

ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทย จำนวน 40 เรื่อง มีการนำข้อมูลจริงมาผนวกกับเรื่องสมมุติ แบ่งออกเป็นภาพสะท้อนด้านการเมืองการปกครอง ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจ ภาพสะท้อนด้านการศึกษาและภาพสะท้อนด้านสังคม ซึ่งสรุปได้ดังนี้ คือ

1. ภาพสะท้อนด้านการเมืองการปกครอง

การศึกษาภาพสะท้อนด้านการเมืองการปกครองที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทย แยกได้เป็น 2 ประเด็น คือ

1.1 ภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการไทย ในบันเทิงคดีขนาดสั้นได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบการบริหารแผ่นดิน นับแต่การจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ สมาชิกของสภาทั้งสองนี้จะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเข้ามาทำหน้าที่ ซึ่งนอกจากเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถแล้ว ยังเป็นบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางพระราชหฤทัย ในบันเทิงคดีขนาดสั้นกล่าวว่า บุคคลเหล่านี้จะต้องเข้าพิธีสาบานตนว่าจะทำงานอย่างซื่อสัตย์สุจริต นอกจากการจัดตั้งสภาทั้งสองแล้วในบันเทิงคดีขนาดสั้นได้กล่าวถึงบุคคลที่ฉ้อราษฎร์บังหลวงในกรมฯ มีการตั้งกฎหมายใหม่เพื่อกำหนดระเบียบต่าง ๆ ให้รัดกุม รวมทั้งตั้งหน่วยงานใหม่ขึ้นในกรมฯ คือ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา เพื่อสำรวจแหล่งแร่ตามหัวเมือง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบราชการ เป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะพัฒนาการบริหารประเทศ ให้มีความทันสมัยทัดเทียมตามแบบประเทศยุโรป

1.2 ภาพสะท้อนความประหลาดมิชอบของข้าราชการ ในบันทึงคดีได้กล่าวถึงบุคคลจริงในกรรมนาที่ทำการทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวง โดยการใช้บัญชีส่งคลังไม่ตรงตามความเป็นจริง และมีขุนนางผู้ใหญ่ร่วมคิดกระทำการนี้ด้วย ผลการสอบสวนได้ปลดเจ้าพนักงานเดิมและแต่งตั้งบุคคลใหม่เข้าทำงานบรรดาตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็จะมีข้าราชการประจำด่านผ่านทางคอยรับสินบนจากบรรดาพ่อค้าที่นำสินค้ามาขาย หากพ่อค้าคนใดให้สินบนแก่เจ้าหน้าที่ พ่อค้าก็จะได้รับอำนาจความสะดวกจากนายด่าน ในบางเรื่องจะสะท้อนให้เห็นภาพของข้าราชการในประเภทที่ทุจริตและไม่ตั้งใจในการทำหน้าที่ของตน

2. ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจ

ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏในบันทึงคดีขนาดสั้น นอกจากจะกล่าวให้เห็นสภาพปัญหาของเศรษฐกิจที่เกิดจากความไม่ซื่อตรงของข้าราชการแล้ว ยังสะท้อนภาพของการประกอบอาชีพของคนในยุคนั้น และสภาพความเจริญทางเศรษฐกิจตามแบบอย่างตะวันตก โดยสรุปเป็นหัวข้อได้ 3 หัวข้อ ดังนี้

2.1 ความรวดเร็วในการเก็บภาษี เกิดจากข้าราชการที่มีหน้าที่การเก็บภาษี นำภาษีที่เก็บได้ไปใช้ในกิจส่วนตัว และทำบัญชีแจ้งยังกองคลังหลวงไม่ตรงตามความเป็นจริง ภาษีที่เข้ากองคลังจึงเก็บไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย จึงเป็นสาเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บภาษีใหม่

2.2 การประกอบอาชีพ ในบันทึงคดีขนาดสั้นยุคนี้จะกล่าวถึง อาชีพของคนในเมืองหลวงมากกว่าผู้ที่อาศัยตามชนบทเพราะผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในเมือง อาชีพที่ถือว่ามีเกียรติและให้ความเป็นอยู่ที่สุขสบายที่สุดคือ อาชีพรับราชการ เป็นอาชีพของผู้ที่มีการศึกษาในระดับสูงและลูกของบรรดาข้าราชการรองลงมาคือ อาชีพค้าขาย เป็นอาชีพที่นำรายได้มาสู่ครอบครัวได้เป็นอย่างดี ผู้ที่ประกอบอาชีพการค้าไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ที่มีการศึกษา สถานที่ที่ใช้เป็นศูนย์กลางในการค้าขายที่กล่าวถึงในบันทึงคดี คือ โรงรับจำนำ หรือสถานที่ที่ตั้งอยู่บริเวณท่าหน้า

2.3 ความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจในประเทศ ให้มีความทันสมัยตามแบบประเทศทางตะวันตก สังเกตได้จากการเปลี่ยนหน่วยเงินจากระบบดั้งเดิม โดยยึดมาตรฐานทองคำเป็นหลัก และมีการจัดตั้งธนาคารเพื่อรับฝากเงินหรือทรัพย์สินของประชาชน

3. ภาพสะท้อนด้านการศึกษา

บันเท็งคดียขนาดสันได้ให้ภาพสะท้อนเกี่ยวกับการศึกษาไว้ 3 ด้านคือ

3.1 ปัญหาความไม่เข้าใจเพราะระดับความรู้ต่างกัน ในบันเท็งคดียขนาดสันได้กล่าวถึงช่องว่างระหว่างความคิดของบุคคลที่มีการศึกษา กับบุคคลที่ไม่มีการศึกษา ทำให้เกิดปัญหาของการสื่อสารระหว่างกัน ผลที่ตามมาคือ ความขัดแย้งในชุมชน และถ้าหากบุคคลที่ไม่มีการศึกษาเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อชุมชนนั้นโดยเฉพาะพระก็ยิ่งทำให้สังคมมีความย่ำแย่มากขึ้น เพราะในชุมชนมักจะถือให้วัดเป็นศูนย์กลาง หากพระเป็นผู้ที่ไม่มีการศึกษา ก็จะเป็นที่พึ่งของชุมชนไม่ได้ ศาสนาก็จะเสื่อมโทรมไปด้วย เพราะขาดผู้นำการถ่ายทอดพระธรรมคำสั่งสอนสู่ชุมชน ปัญหาของการศึกษาในบันเท็งคดีย จึงเป็นเครื่องชี้แนะให้ผู้บริหารบ้านเมือง ตลอดจนประชาชนทั่วไป ต้องตระหนักถึงคุณค่าของการศึกษา

3.2 การขยายตัวทางการศึกษา ภาพสะท้อนจากบันเท็งคดียขนาดสัน ทำให้ผู้ศึกษาพบว่าการพัฒนาการศึกษา ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แผ่ขยายตัวไปเกือบทุกทิศทางนับตั้งแต่การจัดตั้งสถาบันการศึกษา โดยให้วัดเป็นศูนย์กลาง และเปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถเข้าเรียนได้อย่างเสมอภาคกัน ไม่มีการจำกัดสิทธิของชนชั้นและยังมีการส่งเสริมให้มีการส่งคนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศเพื่อจะได้นำวิทยาการที่ทันสมัยมาพัฒนาประเทศ นอกจากนั้นบันเท็งคดียังกระตุ้นให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าและคุณประโยชน์ของการศึกษา กล่าวคือ การศึกษานอกจากจะทำให้สถานภาพของบุคคลได้รับการยกย่องแล้วยังส่งผลให้ผู้นั้นมีฐานะความเป็นอยู่ที่ยืนยงมั่นคงขึ้นด้วย

3.3 การถ่ายทอดความรู้ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคสมัยที่สนับสนุนให้บุคคลทุกชนชั้นในสังคมเป็นผู้มีความรู้ แหล่งของความรู้ในเวลานั้นมี 3 แห่งคือ

สถานบันการศึกษา หมายถึง วัดและโรงเรียน จะเป็นสถานที่ให้ความรู้ทางวิชาการ ซึ่งจะเปิดโอกาสเด็กชายหญิงทุกคนได้เข้าเรียนอย่างเสมอภาคกัน

แหล่งความรู้ที่สอง คือ การถ่ายทอดความรู้ระหว่างบุคคล ส่วนใหญ่เป็นความรู้ทางการประกอบอาชีพ ทั้งนี้มิได้หมายถึงความรู้ที่ถ่ายทอดภายในครอบครัวเพียงประการเดียว แต่หมายรวมถึงการถ่ายทอดความรู้ทางการประกอบอาชีพจากผู้รู้ หรือผู้ที่มีความเชี่ยวชาญไปสู่ผู้ที่มีความสนใจในการที่จะประกอบอาชีพนั้น

แหล่งความรู้สุดท้ายคือ หนังสือพิมพ์ ซึ่งมีอยู่มากมายในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความรู้ที่ได้จากหนังสือพิมพ์ ส่วนใหญ่เป็นข่าวความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้งวิทยาการใหม่ที่ได้จากประเทศทางตะวันตก ผู้ที่มีโอกาสรับรู้ความรู้ทางหนังสือพิมพ์ ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก มีความคิดที่ก้าวหน้าทันสมัย

4. ภาพสะท้อนด้านสังคม

ภาพสะท้อนด้านสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้น กล่าวไว้ 2 ประการ คือ

4.1 ภาพสะท้อนของวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน นับตั้งแต่อิทธิพลของภาษาอังกฤษที่มีผู้นำมาใช้ปนกับภาษาไทย ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน จะเห็นได้ จากงานเขียนบันเทิงคดีของผู้เขียนบันเทิงคดีบางท่าน มีการนำคำภาษาอังกฤษมาใช้ ในลักษณะการทับศัพท์ปรากฏอยู่หลายเรื่อง อิทธิพลของตะวันตกที่ส่งผลต่อการแต่งกายในบันเทิงคดี ทำให้เห็นผู้ที่มีความเป็นอยู่ดีจะแต่งกายตามสมัยเป็นแบบตะวันตก การรับวิทยาการทางการแพทย์โรค การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมบางประการที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้มีความทัดเทียมกับประเทศทางตะวันตก ซึ่งการรับวัฒนธรรมตะวันตกบางประการก็แสดงให้เห็นถึงความฟุ้งเฟ้อของชนชั้นสูง นับตั้งแต่การรับประทานอาหาร การพักผ่อนด้วยการเข้าสโมสร เป็นต้น

4.2 ภาพสะท้อนที่แสดงถึงความขัดแย้งทางความคิดระหว่างผู้ที่ซึมซาบวัฒนธรรมตะวันตกกับผู้ที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งบุคคลทั้งสองกลุ่มจะมีความแตกต่างทางคุณวุฒิและวัยวุฒิเป็นส่วนประกอบ ทำให้มองเห็นวัฒนธรรมตะวันตกในคนละทัศนะ กลุ่มที่ซึมซาบวัฒนธรรมตะวันตกจะเห็นวัฒนธรรมเป็นเครื่องประดับที่จะตกแต่งให้ตนมีความทันสมัย ในขณะที่ทัศนะของกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยเห็นว่าวัฒนธรรมตะวันตกบางประการเป็นเครื่องทำลายประเพณีที่ดีงามของไทย

จากภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ย่อมแสดงให้เห็นว่า บันเทิงคดีเหล่านี้ไม่ได้มีบทบาทเพียงเพื่อเสนอความบันเทิงเรีงมย์ให้แก่ผู้อ่านเพียงประการเดียว แต่ยังมียุทธศาสตร์อื่นที่มีความสำคัญต่อสังคมเช่นกัน

จากการศึกษาบทบาทของบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทยในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ที่มีต่อสังคมในยุคนั้นอย่างเด่นชัดมี 3 ด้านคือ การบันทึกเหตุการณ์ของสังคม การวิพากษ์วิจารณ์สังคม และการสอนหรือให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การบันทึกเหตุการณ์ของสังคม ซึ่งเป็นผลของการที่บันทึกคิดเหล่านี้ได้มีภาพสะท้อนของสังคมปรากฏอยู่ นักเขียนบางท่านได้นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสมัยนั้นมาเป็นส่วนประกอบในการดำเนินเรื่องของตน เหตุการณ์ของสังคมที่ถูกบันทึกในบันทึกคิดส่วนใหญ่ จะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเมือง โดยเฉพาะเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารประเทศ การจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินกับสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ การจัดตั้งหน่วยงานใหม่ต่าง ๆ ตามส่วนราชการ การจัดระเบียบการบริหารต่าง ๆ การส่งเสริมนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศ การยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกบางประการ เพื่อให้ประเทศมีความทันสมัยขึ้นนับแต่ความเจริญด้วยวัตถุต่าง ๆ เช่น การแต่งกายแบบอย่างตะวันตก การสื่อสาร การใช้พาหนะในการเดินทาง การยกเลิกวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมแล้วปรับเปลี่ยนตามแบบตะวันตก เช่น ยกเลิกประเพณีการหมอบการเข้าเฝ้า การใช้ภาษาและท่าทางเลียนแบบชาวตะวันตก

2. การวิพากษ์วิจารณ์สังคม บันทึกคิดขนาดสั้นของไทยช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ที่มีบทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์สังคม แบ่งได้ 2 ประเด็นคือ

2.1 การแสดงความคิดเห็นที่คล้อยตามกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม นักเขียนบันทึกคิดที่ได้แสดงความคิดเห็นของตนคล้อยตามหรือเห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีบทบาทหรือมีส่วนเกี่ยวข้องในเชิงการเมืองและเป็นผู้ที่มีแนวความคิดแบบใหม่ตามแบบอย่างชาวตะวันตก นับแต่ความขึ้นชอบในพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยตามแบบประเทศทางตะวันตก จึงเห็นชอบที่มีการเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ในส่วนราชการการโยกย้ายแต่งตั้งบุคลากรประจำหน่วยงาน รวมทั้งภาพลักษณ์ของสตรีที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของตะวันตกด้วย อาจกล่าวได้ว่า ผู้เขียนเจตนาที่ใช้บันทึกคิดเป็นเครื่องมือในการแสดงความคิดหรือทัศนะของตนในการที่จะสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม

2.2 การแสดงความคิดเห็นที่คัดค้านหรือไม่พอใจต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม นักเขียนเหล่านี้เห็นว่า วัฒนธรรมตะวันตกบางประการไม่มีความเหมาะสมกับชีวิตของคนไทย เป็นต้นว่าการนำภาษาอังกฤษมาใช้ปนกับภาษาไทยจนทำให้เกิดความไม่เข้าใจในการสื่อสาร การแสดงกิริยามารยาทต่อผู้ใหญ่ตามแบบชาวตะวันตกแสดงให้เห็นถึงการขาดสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ นอกจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว ยังมีการแสดงความคิดเห็นที่ไม่พอใจในบทบาทของพระผู้ใหญ่ ด้วยการกล่าวพาดพิงถึงบุคคลที่มีจริงในยุคนั้นด้วยคำพูดที่รุนแรง และกล่าววิจารณ์อย่างตรงไปตรงมารวมทั้งความคิดเห็นคัดค้านเกี่ยวกับค่านิยมเดิมของผู้ชายที่มักมีภรรยาหลายคน

3. การสั่งสอนหรือให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม บ้านเท็งคิที่ให้บทบาทในการสั่งสอนหรือให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม แบ่งตามยุคสมัยของบ้านเท็งคิได้ 3 ช่วงเวลาดังมีรายละเอียดดังนี้

3.1 งานเขียนช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2428 จะมุ่งสอนหรือให้ข้อคิดเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม โดยเฉพาะในด้านที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางความคิดของกลุ่มบุคคลรุ่นใหม่กับบุคคลรุ่นเก่าและบทบาทของพระซึ่งผู้นำในชุมชน

3.2 งานเขียนช่วง พ.ศ.2428 - พ.ศ.2442 จะมุ่งสอนหรือให้ข้อคิดเกี่ยวกับการรู้จักใช้คำพูด การเลือกคู่ครอง การชี้ทางในการทำการค้า

3.3 งานเขียนช่วง พ.ศ.2442 - พ.ศ.2453 จะมุ่งสอนหรือให้ข้อคิดเกี่ยวกับการยอมรับในวัฒนธรรมตะวันตกของคน ให้มีการเลือกรับวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตมากกว่าการนิยมชมชอบโดยไม่ได้พิจารณาถึงความเหมาะสมกับวัฒนธรรมไทย

อภิปรายผล

จากการวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏในบ้านเท็งคิขนาดสั้นของไทย ช่วงพ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ.2453 จำนวน 40 เรื่องจากหนังสือร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (2417 - 2453) ของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พบว่าภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบ้านเท็งคิขนาดสั้นส่วนใหญ่ เป็นภาพสะท้อนของสังคมในเมือง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะนักเขียนในยุคนั้นมีบทบาทหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับต่อสังคม และเป็นผู้ที่สัมผัสกับสภาพความเปลี่ยนแปลงในสังคมเมือง ภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏจะเป็นเหตุการณ์ของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทุกด้าน คือ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษาและด้านสังคม โดยเฉพาะเรื่อง "นายจิตรนายใจ สันทนากัน" ได้สะท้อนภาพของความเปลี่ยนแปลงทางระบบบริหารประเทศมากที่สุด โดยใช้ข้อมูลจริงประกอบในการเขียน ทั้งนี้ยังมีการกล่าวพาดพิงถึงบุคคลที่มีจริงในสังคม ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในบ้านเท็งคิ ทำให้เห็นการพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระวิริยะอุตสาหะ ในการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจของประเทศให้มีความทันสมัย ด้วยการนำแบบอย่างจากประเทศทางตะวันตกมายกระดับมาตรฐานทางการเงินให้มีความมั่นคงและความปลอดภัยในการรักษาทรัพย์สินด้วยการฝากธนาคาร ภาพสะท้อนการศึกษาที่ปรากฏในบ้านเท็งคิจะให้เห็นว่าการแผ่ขยายทางการศึกษา ได้มุ่งสู่บุคคลทุกระดับและชนชั้นของสังคม เปิดโอกาสให้สมาชิกของสังคมมีความเสมอภาค ทุกคนจะได้รับ โอกาสในการเข้าเรียนอย่างเสมอภาคกัน ผลดีของการศึกษาจะช่วย

ยกระดับฐานะทางสังคมของบุคคลให้มีระดับเดียวกันและเป็นที่ยอมรับของสังคมเช่นการยกย่องหรือให้เกียรติยศ เมื่อทาสผู้นั้นเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดีในเรื่องสถานภาพของผู้หญิง แม้จะยังมีบทบาทไม่ทัดเทียมกับผู้ชาย แต่จากการศึกษาภาพสะท้อนของสังคม พบว่า สังคมในสมัยนั้นเริ่มยอมรับในความสามารถของผู้หญิงมากขึ้น นับเป็นการนำเสนอแนวพัฒนาที่ก้าวหน้าของนักเขียนที่พยายามจะยกสถานภาพของผู้หญิงให้ทัดเทียมผู้ชายและมองเห็นในศักยภาพของผู้หญิงมากขึ้น ผู้เขียนพยายามที่จะเสนอแนวคิณภาพลักษณะของสตรีที่มีความรู้ความสามารถมีสิทธิทางสังคมเช่นเดียวกันผู้ชาย ภาพสะท้อนด้านสังคมทำให้เห็นถึงอิทธิพลของตะวันตกที่เริ่มแผ่ขยายเข้ามาในชีวิตของคนไทยมากขึ้น จนเกิดกระแสเสี่ยงของการคัดค้านในวัฒนธรรมตะวันตกบางประการที่กำลังทำให้วัฒนธรรมไทยเสื่อมสลายลง หากประมวลความคิดของนักเขียนเหล่านี้ที่มีต่อวัฒนธรรมตะวันตก จะเห็นว่านักเขียนเหล่านี้ไม่ได้คัดค้านการที่คนไทยจะยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในสังคม เพียงแต่อยากให้มีการพิจารณาเลือกวัฒนธรรมหรือ วิทยาการใหม่ ๆ ที่จะสามารถยกระดับคุณภาพและคุณธรรมของชีวิตให้ดีขึ้น ทั้งนี้จะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและสอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยด้วย

ในด้านบทบาทของบันเทิงคดีขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ที่มีต่อสังคมนั้น จากการวิเคราะห์ผู้วิจัย พบว่า บันเทิงคดีเหล่านี้ได้แสดงบทบาทไว้ 3 ด้าน คือ การบันทึกเหตุการณ์ของสังคม การวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคม บทบาทที่ปรากฏในบันเทิงคดีส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทในด้านการให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคมมากที่สุด ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะเป็นงานบันเทิงคดีในช่วงแรก การสอดแทรกความคิดหรือให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านบันเทิงคดี เป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อผู้เขียนน้อยกว่าบทบาทด้านการบันทึกเหตุการณ์ หรือการวิพากษ์วิจารณ์ของสังคม ประการหนึ่งผลกระทบที่เกิดต่อผู้เขียนบันเทิงคดีที่มีบทบาทในด้านการวิพากษ์วิจารณ์ ดังเช่นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ผู้เขียนเรื่อง "นายจิตร นายโง่สนทนากัน" ในครั้งนั้นได้ถูกการดำเนินโทษ เพราะในเรื่องมีการกล่าวพาดพิงถึงบุคคลระดับชั้นผู้นำหลายฝ่าย จนเป็นเหตุให้เกิดการชำระความขึ้น เหตุการณ์ครั้งนั้นได้สร้างความอับอายมาสู่ผู้เขียน¹ จนอาจทำให้นักเขียนคนอื่นไม่กล้าที่จะแสดงความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ของตนลงในงาน อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้เขียนส่วนใหญ่จึงมุ่งเน้นในด้านการให้ข้อคิดแก่สมาชิกของสังคมแทน

¹พิทยา ว่องกุล. อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย. 2533. หน้า 172.

จากการวิเคราะห์บันทึกคดีขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ทำให้เห็นว่า แม้จะเป็นงานเขียนที่พัฒนาจากรูปแบบการเล่านิทาน แต่ก็นับว่าบันทึกคดีเหล่านี้เป็นงานเขียนเชิงสร้างสรรค์ และมีคุณภาพต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง เจตนาธรรมของผู้เขียนบันทึกคดีเหล่านี้จึงไม่น่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความบันเทิงเริงรมย์แก่ผู้อ่านเพียงประการเดียว แต่แสดงให้เห็นว่างานบันทึกคดีเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับสังคมเป็นอย่างดี ทักษะของผู้เขียนที่ปรากฏในบันทึกคดีย่อมแสดงให้เห็นว่า นักเขียนมีเจตนาธรรมที่จะใช้บันทึกคดีแสดงบทบาทต่อการพัฒนาสังคมให้มีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น และเป็นพื้นฐานของงานเขียนประเภทสร้างสรรค์ในยุคต่อมา

ขอเสนอแนะ

ศึกษาพัฒนาการงานเขียนบันทึกคดีของนักเขียนต่างๆ ในช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ,กระทรวงศึกษาธิการ. แนวพระราชดำริเกียรติกาล. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2527.
- กระแสน์ มาลายาภรณ์และชุตติ จิตพิทักษ์. มนุษย์กับวรรณกรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2528.
- "การศึกษาของชนสยาม," ใน สยามฯในความทรงจำ. พิมพ์ครั้งที่ 3. บรรณาธิการโดย ราชทัตย์ ภูพสยบ. หน้า 112 - 124. กรุงเทพฯ : SPECIAL COLLECT PRESS, ม.ป.ป.
- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาล ที่ 4 - พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,สำนักงาน. ส่องมหาราชนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2531.
- จริญ พรหมอยู่. ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2526.
- จำเริญ แสงดวงแข. วิเคราะห์วรรณกรรมของจิตร ภูมิศักดิ์. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520. อัดสำเนา.
- เจือ สตะเวทิน. ภาษาไทยระดับอุดมศึกษา เล่ม 1 ประวัตินวนิยายไทย. กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์, 2517.
- เจตนา นาควัชร. ทัศนคติเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2521.
- ชลธิรา กลัดอยู่. ส่องไทย รวมวรรณกรรมร่วมสมัยของไทย. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2518.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิชและชาติยา กรรณสูต,ผู้รวบรวม. เอกสารการเมืองการปกครองไทย(พ.ศ.2417 - 2477). พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.
- ศรีศิลป์ บุญจร. นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ.2475 - 2500. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2523.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. ประวัติศาสตร์กรุงธนบุรี - รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526.
- บรรจง บรรเจิดศิลป์. วางทวนแห่งปากกา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2517.
- บัญชา แก้วเกตุทอง. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

- บุญยงค์ เกศเทศ. แลอดีตวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2536.
- พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. วรรณกรรมการเมือง. กรุงเทพฯ : กราฟิการ์ต, 2522.
- พลาคัย สัทธัญกิจ. พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : เอ็ม บี เอ, 2536.
- พิทยา ว่องกุล. อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : สารมวลชน, 2533.
- ไพโรจน์ บุญประกอบ. วิเคราะห์เรื่องสั้นแนวการเมืองและสังคมในช่วง 14 ตุลาคม 2516 - 6 - ตุลาคม 2519. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2516. อัดสำเนา.
- การดี มหาจันทร์. รัตนโกสินทรยุคปรับปรุงประเทศ(พ.ศ.2394 - 2475). ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2524.
- ภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย,สมาคม. ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453. กรุงเทพฯ : กรมแผนที่ทหาร, 2530.
- ภิญโญ กองทอง. "ทางเดินของเรื่องสั้นไทย 2428-2528," ใน ปากไก่. 12 - 37 ; 5 พฤษภาคม 2528.
- ลาวัญย์ สังขพันธานนท์. ภาพสะท้อนสังคมไทยจากเรื่องสั้นร่วมสมัย. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2519. อัดสำเนา.
- วรรณภา บัวเกิดและธิดา โมสิกรัตน์. "สภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ 5," ใน พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ 1 - 7. หน้า 346 - 350. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.
- วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์และวิมลพรรณ ปิตร์วัชชัย. บทบาทของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินใน ร.5. กรุงเทพฯ : สารมวลชน, 2525.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2518.
- วิภา กงกะนั้นท์. "พระยาธรรมศักดิ์มนตรีกับคุณย่าเพ็ง," ใน ชุติชีวิตและงานครูเทพ. บรรณาธิการ โดยชลธิรา กลัดอยู่. หน้า 74 - 84. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศ, 2518.
- วิมล หงษ์วิวัฒน์. เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2522.
- วิไลเลขา บุรณศิริ, สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร์และศิวพร สุนทรวิภาต. ประวัติศาสตร์ไทย 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2532.
- สวน ทยสือ. "โฉมหน้าเรื่องสั้นไทย," ใน วิทยจารย์. 87(12) : 66 - 68 ; ธันวาคม 2532.

- สุดารัตน์ เสรีวัฒน์. วิวัฒนาการของเรื่องสั้นในเมืองไทยตั้งแต่แรกจนถึง พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ :
 ภาควิชาพัฒนบริหารศาสตร์และเอกสารวิชาการหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2522. (เอกสาร
 การนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 212)
- สุพรรณิ วราทร. ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519.
- เสถียร จันทิมาธร. คนเขียนหนังสือ. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2517.
- สุภา ศาสตราภรณ์. วิเคราะห์เรื่องสั้นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ :
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2525. อัดสำเนา.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวสุนนา ประสิทธิ์พันธ์
เกิดวันที่ 22 เดือนสิงหาคม พุทธศักราช 2506
สถานที่เกิด อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 406/147 ถนนประชาอุทิศ ซอยประชาอุทิศ 71
แขวงทุ่งครุ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพฯ 10140
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน
ครูสอนภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา
สถานที่ทำงานปัจจุบัน 5921/1 โรงเรียนแม่พระฟาติมา ถนนอโศกดินแดง
แขวงดินแดง เขตดินแดง กรุงเทพฯ 10310
ประวัติการศึกษา
พ.ศ.2528 ศศ.บ. (สาขาวิชาภาษาและวรรณคดีไทย)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ.2541 กศ.บ. (สาขาวิชาภาษาไทย)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การศึกษานันทังคตินาตสันของไทย ช่วงพ.ศ.2417 - 2453 :
ภาพสะท้อนและบทบาทที่มีต่อสังคม

บทคัดย่อ
ของ
สุนนา ประสิทธิ์พันธ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
กุมภาพันธ์ 2541
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์บันทึงคดีขนาดสั้นของไทย ช่วง พ.ศ.2417 - พ.ศ.2453 ในด้านภาพสะท้อนและบทบาทเชิงสังคม จากหนังสือร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ.2417 - 2453 ซึ่งสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้รวบรวมไว้ จำนวน 40 เรื่อง โดยเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาด้านภาพสะท้อนของสังคมที่ปรากฏในบันทึงคดีขนาดสั้น พบว่า ข้อมูลส่วนหนึ่งในเรื่องเป็นข้อมูลจริง มีภาพสะท้อนของสังคมปรากฏอยู่สี่ด้าน คือ ด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา และด้านสังคม สะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงในระบบราชการ มีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ การปฏิรูปหน่วยงานราชการต่าง ๆ ด้านเศรษฐกิจได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการประกอบอาชีพของคนในสมัยนั้น ซึ่งเป็นอาชีพของคนในเมืองหลวง มากกว่าคนในชนบท อาชีพที่ถือว่ามีเกียรติมากที่สุด คือ การรับราชการ ด้านการศึกษาสะท้อนให้เห็นการขยายตัวทางการศึกษา บุคคลในสังคมมีโอกาสเข้ารับการศึกษามากขึ้นและเท่าเทียมกัน นิยมไปศึกษาต่างประเทศเพื่อรับความรู้ใหม่ ด้านสังคมสะท้อนภาพการรับวัฒนธรรมตะวันตกและความขัดแย้งระหว่างผู้ที่ซึมซับในวัฒนธรรมใหม่กับผู้ที่ยังยึดมั่นในวัฒนธรรมเก่า

บันทึงคดีขนาดสั้นมีบทบาทต่อสังคม 3 ด้าน คือ บทบาทในการบันทึกเหตุการณ์ทางสังคม มีการอ้างอิงถึงบุคคลและเหตุการณ์จริงในขณะนั้น บทบาทวิจารณ์สังคม มีการวิจารณ์การทำงานของข้าราชการ ความประพฤติกของสงฆ์บางรูป และบทบาทที่สามคือบทบาทในการให้ข้อคิดซึ่งเป็นบทบาทที่ปรากฏมากที่สุด ผู้เขียนได้สอดแทรกความคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนด้านต่าง ๆ ในสังคมซึ่งรวมถึงการเลือกรับวัฒนธรรมตะวันตก การเลือกคู่ครอง

บันทึงคดีขนาดสั้นของไทยเหล่านี้เห็นว่า มีคุณค่าต่อวงวรรณกรรมไทยและสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะมิได้มุ่งเน้นเพียงความบันเทิงเรีงรมย์เท่านั้น หากแต่ได้สะท้อนภาพของสังคมในยุคนั้นและยังมีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมอีกด้วย

**THE STUDY THAI SHORT FICTION SINCE A.D. 1874 - A.D.1910 :
REFLECTION AND ROLE TOWARDS SOCIETY**

**AN ABSTRACT
BY
SUMANA PRASITPUB**

**Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Thai
at Srinakharinwirot University
February 1997**

This thesis intends to analyse Thai short fictions during A.D. 1874 - A.D. 1910 about social reflections and roles, from 40 New Thai proses in A.D.1874 - A.D. 1910 which are collected by P.E.N. International Thailand - Centre Under the Royal Patronage of H.M. The King. The research is presented descriptive analysis.

The study of social reflections in these fictions found that some informations are real. There are 4 points of social reflections : Politics, Economics, Education and Thai social. In politics, the fictions are reflected the revolution of state affairs, there were council of state and privy council for The King. In Economic part reflected the career of people in that period of most are more concerned with the urban than the rural area. The most honourable profession is government officers. The general education was expanded for all people. The elites were educated from abroad. Thai society which is reflected conflict between people who adopt new culture and people who are traditionists.

There are 3 roles of these fictions which effected to Thai society. Firstly is the recording social events by referring to some real people and some events at that time. Secondly is the social critic which is found that the authors criticized the working style of the civil servants and behaviour of some monks, Thirdly is the role to suggest some points of views to the readers. This role is the mostly appeared. The authors had introduced several ideas about performances in society which included the choice to adopt some ways of western culture, and matchmaking.

These fictions are especially valued to Thai literatures and Thai society because they were not only intended to entertain but to reflect the society in that period, and they also took the important roles to the Thai society.